

იგორ კეკელია

ბანძა -
ესკიზები სოფლის წარსულიდან
II

ქუთაისი
2021

*კუძღვნი დეიდაჩემს - ზოია თედორეს ასულ კოკაიას,
დაბადებიდან 80 წლისთავზე
ავტორი*

წერილობითი წყაროებისა და სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის განხილვის საფუძველზე მკვლევარს შესწავლილი აქვს სამეგრელოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სოფლის - ბანძის ისტორიული წარსული. წიგნში შესული სტატიების უმეტესობა სხვადასხვა დროს დაიბეჭდა პერიოდულ პრესასა და სამეცნიერო კრებულებში. ზოგიერთ სტატიაში ცალკეულ საკითხებზე მსჯელობა მეორდება, რაც შინაარსობრივი მხარით არის გამოწვეული. ავტორს განზრახული აქვს მსგავსი სერიის გამოცემა რამდენიმე წიგნად.

რედაქტორი პროფ. ბეჟან ხორავა
რეცენზენტები: ანა ჩიქვანაია
დავით ჭითანავა

არქეოლოგიური კვლევები ბანძაში (ბაღდუდის ბორა-ნამოსახლარი)

ბანძის ძველი ისტორიის შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის სოფელში სხვადასხვა დროს აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები. მხარეთმცოდნე გივი ელიავა აღნიშნავს, რომ მდ. აბაშის ნაპირას, სამოთხის უბნის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე **ტაბაკურის** ველზე, მდინარის მიერ ჩაკეტილ ფლატეზე შეინიშნება ელინისტური ხანის საცხოვრისის კულტურული ფენა. აქ ზედაპირზე აიკრიფა ამ ეპოქის მდიდარი არქეოლოგიური მასალა, ხოლო მის პირდაპირ, მდ. აბაშის გაღმა, ნაპოვნია მდიდარი არქეოლოგიური განძი – სამარხი, რაც აღწერილი აქვს პროფ. სერგი მაკალათიას¹. აქვე დავსძენთ, რომ არქეოლოგიური დაზვერვების გზით დაფიქსირებული ნამოსახლარები – „ტაბაკური I“ და „ტაბაკური II“ გ. გრიგოლიასა და სხვა ავტორების მიერ დათარიღებულია ბრინჯაოს ხანით (და არა ელინისტური ხანით, როგორც ფიქრობს გ. ელიავა)². 1923 წელს შემთხვევით გამოვლენილ ქვევრსამარხში აღმოჩნდა რკინის მახვილი, შუბისპირი, დანა, ვერცხლის თასი, ოქროს წვრილი სამკაულები, ანტონინე პიუსის (138-161 წწ.) ვერცხლის მონეტა. მასალა დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

გ. ელიავა ამ სამარხს შეცდომით გვიანი ბრინჯაოს ხანით ათარიღებს. სინამდვილეში კი, მიკვლეული მონეტის მიხედვით იგი რომის ბატონობის პერიოდს მიეკუთვნება³.

არქეოლოგიური თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა მდ. აბაშის მარცხენა მხარეს, გაშლილ ველზე აღმართული გორა, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „**ბაღდუდს**“ უწოდებს. ტოპონიმს დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე მიუთითებს გ.

¹ გ. ელიავა, ჭყონდიდ-მარტვილი უძველესი ქართული საგანმანათლებლო კერა. მეგზური. თბ., 1969: 24.

² გ. გრიგოლია..., დასავლეთ საქართველოს საძიებო-არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წლის მუშაობის შედეგები. მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, V, თბ., 1973: 31.

³ იხ. ს. მაკალათია, 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ. IV, ტფ., 1928: 182-186.

ელიავა, განმარტავს როგორც „ბალისტავს“ და დასძენს, რომ ამ ადგილას წალკოტები ყოფილა, ვენახით, ხეხილითა და წყაროს-წყლებით⁴. პ. ცხადაია აღნიშნავს, რომ **ბაღდუდი//ნათურქუ//დინაკურზუა** ეწოდება ბორცვს სოფელ ლეკეკელეში (ბანძის თემი), აბედათისკენ მიმავალ გზაზე, დინოხონთან⁵. თვით დინოხონი/-/დიკოხონი კი ნავენახარის, ჩადაბლებული ადგილის სახელწოდებადაა მითითებული ბაღდუდის დასავლეთით⁶. ჩემ მიერ 2007 წელს გამოცემულ წიგნში დასახელებულია ტოპონიმი **ბაღდუდი//ნათურქუ//დინაკურზუა//რუსიმ ჩექმაშ ნახეკა//ნახეკა**. სოფელში გაერცვლებული ლეგენდის მიხედვით თურქთა ურდო იმდენად მრავალრიცხოვანი ყოფილა, რომ ამ ადგილას ერთად დაუწმენდიათ ტალახიანი ფეხსაცმელები და ეს ამალლებული ადგილი წარმოქმნილა. სხვა გადმოცემა მიუთითებს, რომ ეს ადგილი მურვან-ყრუს ლაშქრის ნაბანაკარია, ზოგი გადმოცემით კი აქ რუსის სამხედრო გარნიზონი მდგარა (შდრ. ტოპონიმი „რუსიმ ჩექმაშ ნახეკა“). ბოჩია, აპოლონ და ტრისტან კეკელიების განმარტებით, ამ ადგილას ხეხილის ბაღი ყოფილა განაშენებული. ბაღის შესასვლელი კარი ამ ბორცვიდან იყო. ბონდო ზარქუამ „ბაღდუდის“ მნიშვნელობა ასე აგვისხნა: „ბაღუმ დუდი „ბედლისთავი“. აქ მდგარა საერთო ბედელი, სადაც სოფელი მარცვლეულს ინახავდაო“⁷.

ვაკეზე ამ შემაღლებული ადგილის წარმოქმნას არავითარი კავშირი არა აქვს თურქთა, არაბთა თუ რუსთა ლაშქართან. ბაღდუდი უძველესი სამოსახლო ბორცვია (გორა-ნამოსახლარი), რომელიც დიდი ხანია ელის არქეოლოგის ბარსა და ნიჩაბს. მდინარის ნაპირიდან ამ ადგილამდე დაახლოებით 1 კმ-ია. სიმაღლე 2, 5-3 მეტრს აღწევს, ხოლო ფართობი კი დაახლოებით 1000 მ²-ია.

⁴ გ. ელიავა, აბაშისა და გუგუტკორის რაიონების ტოპონიმოგრაფია, თბ., 1977: 84.

⁵ პ. ცხადაია, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი. V. მარტვილის რაიონი (სამხრეთი ნაწილი), თბ., 2010: 243-244.

⁶ იქვე: 245.

⁷ ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია, თბ., 2007: 15.

ბადღუდის გორა-ნამოსახლარი. ფოტო ანანო კეკელიასი

ბორცვის ჩრდილოეთი ფერდობი მთლიანად ხშირი ძეძვით და ეკალ-ბარდითაა დაფარული. გორის გარშემო მდებარე საყანე ფართობზე ხვნის დროს მიწიდან იყრება კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები. ზოგიერთი ფრაგმენტის ზედაპირი სადაა, წითლად ან შავად გამომწვარი, ზოგიერთზე კი ლამაზი მხატვრული გაფორმებებიც გვხვდება. ბორცვის ფერდობზე შეიმჩნევა ნაცრისა და ნახშირის ფენები, ნახშირნარევი მიწა, ზოგან კი შესაძლებელია წითელი ბათქაშისა და თიხის შელესილობის ცალკეული ნაშთების, ასევე ქვის სხვადასხვა ნივთების - რიყისა თუ ქვიშაქვის ხელსაფქვაების, სანაყების, „კვერის საცხობი“ მრგვალი, ბრტყელი რიყის ქვების, ნახშირის ნაშთებისა და სხვათა, მოძიებაც. როგორც ჩანს, აქ იდგა ჯარგვალის ტიპის ნაგებობა, ან წნული ფაცხა, რაც გარედან თიხით იქნებოდა შელესილი. ზედაპირული დაზვერვა ცხადყოფს ბადღუდზე მძლავრი კულტურული ფენის არსებობას. ნახშირის შრეები ნახანძრავი კულტურული ფენის კვალზე მიგვანიშნებს. კულტურული პლასტის კომპონენტებია აგრეთვე ყვითელი თიხნარის შემადგენლები და მოყავისფრო მიწის დაფენება. სამხრეთ ფერდობზე რამდენიმე ორმო შეინიშნება, რაც მოწმობს ამ ადგილზე არქეოლოგიური ძიების წარმოებას. გასული საუკუნის 90-იანი წლების პირველ ნახევარში

ბანძის საშუალო სკოლის მოსწავლეებმა აქ შეაგროვეს კერამიკული ფრაგმენტები, რაც დიდხანს სკოლის ისტორიის კაბინეტში ინახებოდა, ხოლო მოგვიანებით მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქეოლოგიურ ფონდს გადაეცა დასაცავად.

მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის შესწავლით და სხვა, მსგავს ძეგლებთან შედარებით, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ბაღდუდის გორა-ნამოსახლარი შუა ბრინჯაოს, ან გვიანი ბრინჯაოს ხანის ძეგლს წარმოადგენს. უთუოდ ეს ძეგლი უნდა იგულისხმებოდეს გ. გრიგოლიასა და სხვა ავტორთა მიერ გამოქვეყნებულ არქეოლოგიურ ანგარიშში, ბანძის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირის ტერასაზე მდებარე ბანძის დიხა-გუძუბა I-ში, სადაც დაზვერვებისას აღმოჩნდა ცილინდრული ფორმის ჯამის ნატეხები, ყელჩადარული ჭურჭლის პირ-ყელის ფრაგმენტები, თიხის ბორბლის მოდელი, კაუის ნამგლის ჩასართი, საფხეკი და სხვ. ავტორთა მიერ ნამოსახლარი ადრერკინის ხანით არის დათარიღებული⁸.

⁸ გ. გრიგოლია..., მსკე, V, თბ., 1973: 29, 30.

ბაღდუდის გორა-ნამოსახლარის დასათარიღებლად დიდ დახმარებას გაგვიწევს ბანძის შემოგარენში აღმოჩენილი სხვა არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლისა და ქრონოლოგიის შედგენები. 1974 წლიდან საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნოსირი-მუხურჩის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გათხრები აწარმოვა სოფ. მუხურჩის მიდამოებში. გამოვლინდა ადრეული რკინის ხანის სამაროვანი მდ. აბაშის მარჯვენა ნაპირას (1974, 1976 წწ.). ეს ადგილი „პეტრემ ნაკარუს“ სახელით არის ცნობილი⁹. ამავე სოფლის განაპირას, დასავლეთ მხარეს, 1974-1976 და 1979-1980 წლებში შესწავლილ იქნა ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი ბორცვი „კეკელური ზუგა“. მისი საერთო ფართობი დაახლ. 1200 მ²-ია, სიმაღლე – 3 მ. ე. გოგაძის ვარაუდით, აქ დადგინდა ნოსირის II-III ფენების სინქრონული კულტურული (ნახანძრალი) ფენა¹⁰. ბრინჯაოს ხანის ხელოვნური ნამოსახლარი ბორცვი გამოვლინდა მუხურჩის დასავლეთით, დაახლოებით 2 კმ-ის დაშორებით. ბორცვის დიამტერი 40 მ-ია, ხოლო სიმაღლე ბორცვის გარშემო ნიადაგის დონიდან – 4, 5-5 მ. ზედაპირის საერთო ფართობი 1500 მ²-მდეა. ეს ადგილი „ნაჭვიშ ზუგას“//„კოჩაშ ზუგას“ სახელით არის ცნობილი. გათხრების შედეგად აქაც გამოვლინდა ძლიერი ნახანძრალი კულტურული ფენა, ძეგური და თიხალესილი გადამწვარი ნაგებობების ნაშთები (ბათქაშისა და ნახშირის შრეები ან ცალკეული დანახშირებული ძეგლების ნაშთები და ბათქაშის ნატეხები). ნაგებობები ოთხკუთხა ან მომრგვალო კუთხეებიანი უნდა ყოფილიყო, დაახლოებით 5+5 ან 6+6 მ ფართობისა. ნივთიერი მასალებიდან აღსანიშნავია კერამიკა, საოჯახო-სამეურნეო დანიშნულების ქვები, ცხოველის ძეგლები და სხვ.¹¹. „საერთოდ მოპოვებულია მნიშვნელოვანი ნივთიერი მასალა, – წერს ე. გოგაძე, – რომლის უდიდეს ნაწილს წარმოადგენს კერამიკული ნაწარმი (თიხის ჭურჭელი თითქმის მთლიანად ფრაგმენტირებული სახით. ეს კერამიკა ძირითადად ეკუთვნის ბრინჯაოს ხანის კოლხურ კე-

⁹ მსჯელობისათვის იხ. გ. ელიავა, პეტრეს ნაკარუს არქეოლოგიური მასალა. თბ., 1987.

¹⁰ ე. გოგაძე, კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა (ნოსირი-მუხურჩის არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით), თბ., 1982: 25-34.

¹¹ იქვე: 34-36.

რამიკულ პროდუქციას, მაგრამ ამასთანავე ავლენს გარკვეულ თავისებურებას. არის ხელსაფქვავის ქვები, ქვასანაყები, ქვაკეცები (მრგვალი ბრტყელი რიყის ქვები), კაჟისა და ობსიდიანის იარაღები თუ ნატეხები და ანატკეცები, მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის ძვლები და სხვ... კულტურული ფენა უნდა ეკუთვნოდეს შუა ბრინჯაოს ხანის დასარულსა და გვიანბრინჯაოს ხანას (ძვ. წ. II ათასწლ. შუა ხანა და მეორე ნახევარი)¹². ამავე პერიოდისა უნდა იყოს 1970 და 1974 წლებში გეჯეთის ტერიტორიაზე, მდ. ტეხურის ნაპირას მდებარე ნამოსახლარი ბორცვი; 1968-1970 წლებში სადაზვერვო სამუშაოების გზით ბანძის სამხრეთით, სოფ. ვედიდკარში, ნამოსახლარ ბორცვზე გავლებული სადაზვერვო თხრილით გამოვლენილი ბრინჯაოს ხანის კერამიკა და წითელი ბათქაში; მუხურჩის მიდამოებში, მისგან დაახლოებით 1,5 კმ-ზე, ჩრდილო-დასავლეთით, ხოლო მუხურჩის სამაროვნიდან 300 მ-მდე მანძილზე, ჩრდილოეთით, ნოქალაქევის მეურნეობის ტერიტორიაზე, თევზსაშენი აუზისა და წყალსაწრეტი არხის მშენებლობის დროს აღმოჩენილი ძეღური ნაგებობის ნაშთები (1974 წ.); მუხურჩაში, კეკელური ზუგას სამხრეთ-აღმოსავლეთით, 1 კმ-ზე, ადგილობრივი მცხოვრების – სულიკო სახოკიას საკარმიდამო ნაკვეთში მდებარე ბორცვი, სადაც საცხოვრებელი სახლი თვით ამ ბორცვზეა აშენებული; მუხურჩის ჩრდილოეთით, განაპირა ზოლში აღმოჩენილი ნამოსახლარი ბორცვი „ჭყონიაშ ტები“ (ჭყონიას ტყე), რომელსაც არხი ორ ნაწილად ყოფდა¹³. მნიშვნელოვანია აგრეთვე მუხურჩის სამაროვნის გამოვლენა, მასში გამოყოფილი ორი კომპლექსური ჯგუფით: ადრეული (ძვ. წ. VIII ს. - VII ს. I ნახევარი) და მომდევნო ხანისა (ძვ. წ. VII ს. II ნახევარი – VI ს). აბედათის დიხაგუძუბის არქეოლოგიური მასალა, კერამიკული ფრაგმენტების გათვალისწინებით, ნოსირის ბორცვის III, ნაწილობრივ კი II ფენის პერიოდს უნდა მიეკუთვნებოდეს¹⁴.

¹² ე. გოგაძე, დასახ. ნაშრომი: 36.

¹³ იქვე: 36-39.

¹⁴ ე. გოგაძე, დასახ. ნაშრომი, 66-67; განსხვავებული დათარიღებისათვის იხ. გ. ფხაკაძე, მასალები აბედათის დიხა გუძუბადან. მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის. VI, თბ., 1974: 137-144, ტაბ. I-V.

ბადღუდის გორა კოლხეთის დაბლობზე, აბაშისა და ტეხურის ხეობებში გამოვლენილი ბრინჯაოს პერიოდის ძეგლების, კერძოდ, ნასახლარების, თანადროული უნდა იყოს. ეს წინასწარი ვარაუდია, დაფუძნებული სათანადო არქეოლოგიურ მონაცემთა ინტერპრეტაციაზე. სავსებით სრული და დაზუსტებული დასკვნების გაკეთება შესაძლებელია

მას შემდეგ, თუკი გორა-ნამოსახლარზე ფუნდამენტური საძიებო-არქეოლოგიური სამუშაოები განხორციელდება. გასათვალისწინებელია ამ სექტორში არსებული და ჯერ კიდევ შეუსწავლელი სათანადო ხასიათის სხვა ძეგლების მონაცემებიც. მოსალოდნელია ამ ძეგლის დაზიანება თვითნებურად წარმოებული გათხრების შედეგად. ამიტომ მისი არქეოლოგიური შესწავლა დროულად უნდა განხორციელდეს.

გაზეთი „მარტვილი“, №1, 29 იანვარი, 2021: 4.

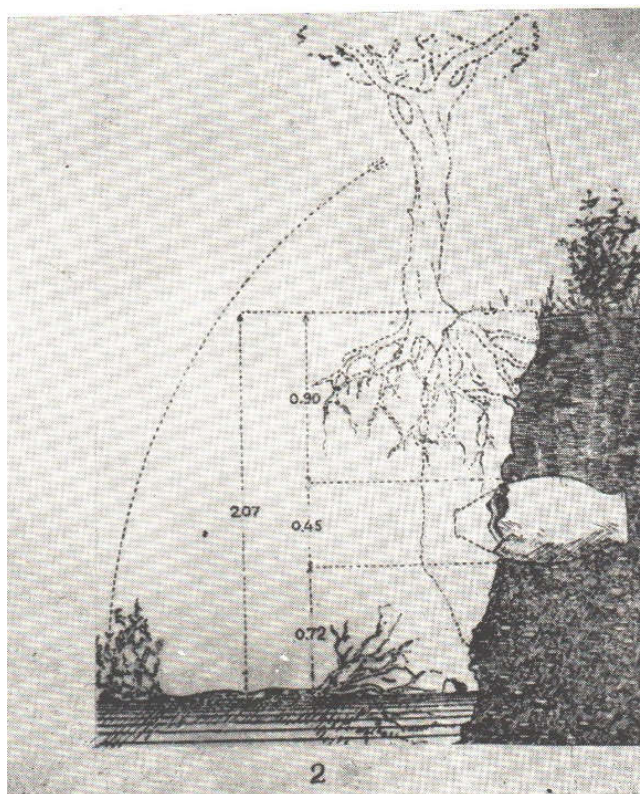
მეომრის სამარხი სოფელ ბანძიდან

სოფელი ბანძა უხსოვარი დროიდან მნიშვნელოვან გზაჯვარედინზე მდებარეობდა. იგი წარმოადგენდა სტრატეგიულ პუნქტს სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ და აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ გაჭრილ გზებზე. სწორედ ბანძის გავლით მიემართებოდა მთავარი გზა ეგრისის სამეფოს დედაქალაქ ციხეგოჯ-არქეოპოლისისაკენ (ახლანდელი ნაქალაქევი, სენაკის მუნიციპალიტეტი). ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები ხელს უწყობდა ამ ტერიტორიის უხსოვარი დროიდან დასახლებას, რაც დასტურდება აბაშის ხეობის შუა წელზე სხვადასხვა ეპოქის მრავალი არქეოლოგიური აღმოჩენით.

რიონის მარჯვენა შენაკადების – ცხენისწყლის, აბაშისა და ტეხურის ხეობებში არქეოლოგიური ძიების გზით დადასტურებული გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამაროვანი (მუხურჩა, „პეტრემ ნაკარუ“), ბრინჯაოსა და რკინის ხანის სამოსახლოები (მუხურჩის „კეკელური ზუგა“ და „ნაჭკვის ზუგა“, ბანძის „ბაღდუდი“), ადრეანტიკური დასახლებები (მუხურჩის „ნაწისქვიუ“), ანტიკური ხანის ქვევრსამარხი (სოფ. ბანძა), ანტიკური ხანის ნამოსახლარები (სერგიეთის „ნაფაცაცუ“, ლეხაინდრაოს „გოგიაშ ნაოხვამუ“, მარტვილის ტაძრის ფერდობი) და რომაული ვერცხლის მონეტების განძი (სოფ. სეფიეთიდან), უნდა ვიფიქროთ, რომ მჭიდრო კავშირშია რიონის სამდინარო-საგზაო მაგისტრალთან. ამასთანავე, არქეოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით ეჭვმიუტანლად დგინდება ამ გზის გვერდითი შტოების ფუნქციონირების შესაძლებლობა, ჯერ კიდევ ელინისტურ, ადრეანტიკურ და მომდევნო ხანაში. აბაშისა და ტეხურის ხეობების შუა და ქვემო წელზე სამოსახლოთა მნიშვნელოვან კონცენტრაციას სწორედ ფასისის (რიონის) სამდინარო-სახმელეთო და სამხედრო-სავაჭრო მაგისტრალი, აგრეთვე ციხეგოჯ-არქეოპოლისისაკენ მიმავალი სახმელეთო გზა განაპირობებდა.

თითქმის საუკუნის წინ, 1923 წლის თებერვლის პირველ რიცხვებში, სოფელ ბანძაში მცხოვრებმა ნესტორ პატარაიამ, აბაშა-ტარჩენის შესართავის მახლობლად, აბაშის მარჯვენა ნაპირას, თევზის დასაჭერი ფაცურის – გორდოუს ჩადგმისას მდი-

ნარის შვეულ ფლატეზე, 90 სმ სიღრმეში, მიაკვლია ჰორიზონტალურად დაფლულ ქვევრსამარხს. ქვევრის პირი აღმოსავლეთისკენ იყო მიმართული და აკლდა ქვედა ნაწილი (ძირი). იმავე წლის ზაფხულში სამარხის შემორჩენილი ნაშთი და ინვენტარი მოინახულა ცნობილმა მხარეთმცოდნემ სერგი მაკალათიამ. მას ეკუთვნის ქვევრსამარხის აღმოჩენის ადგილის ჩანახაზი და ნივთიერი მასალის პირველი აღწერილობა¹. შემთხვევით გამოვლენილ ქვევრსამარხში მიკვლეული მასალა დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

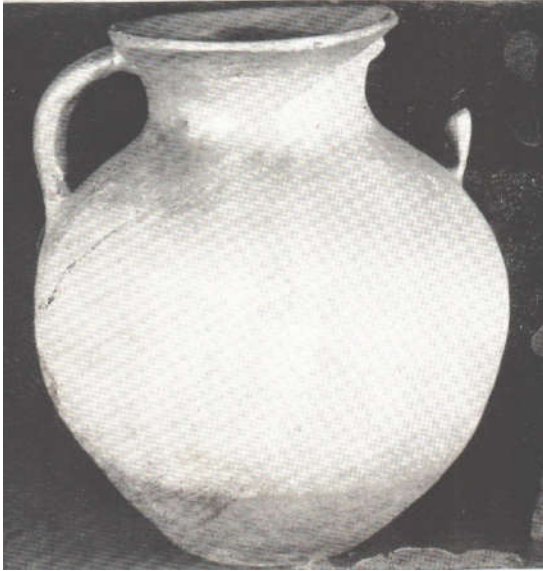

II ს-ის მეორე ნახევრის ქვევრსამარხის აღმოჩენის სიტუაცია (ს. მაკალათიას მიერ შესრულებული ჩანახაზით). ბანძა

ამ არქეოლოგიური აღმოჩენის შესახებ საგულისხმო მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული აგრეთვე ა. ამირანაშვილს, ნ. ხოშტარიას, კ. მაჩაბელს, რ. ფუთურიძეს, მ. ივაშჩენკოს, შ. ჯღარკავას და გ. გვინჩიძეს. ადგილს, სადაც არქეოლოგიური ძეგლი იქნა მიკვლეული, ადგილობრივი მოსახლეობა „ჭეჭეს“ უწოდებს (შდრ.

¹ იხ. ს. მაკალათია, 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ. IV, ტფ., 1928: 182-186.

ხალხური სიმღერა: „ძღაბი მურს ჭეჭეთური, ბოშ ეკოთხოზ გეჯეთური...“). ესაა მდინარისპირა გაშლილი ველი სოფელ ლეპატარეში (ბანძის თემი), ნაქალაქევისკენ (ისტორიული წყაროების ციხეგოჯი-არქეოპოლისი) მიმავალი გზის მარცხენა მხარეს, რაც ამჟამად საქონლის საბაღახოდ გამოიყენება.

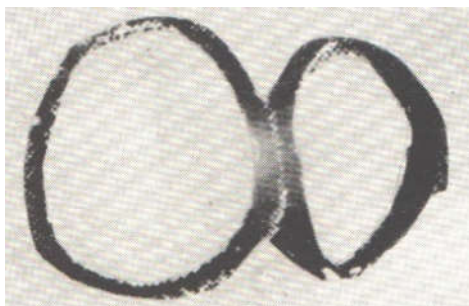
ქოთანი

ქვევრის გვერდით აღმოჩნდა ცარიელი ქოთანი, ხოლო უშუალოდ ქვევრში მიკვლეული იქნათასი, მახვილი, დანა, შუბისპირი, ქამრის ორი წყვილი რგოლი და მონეტა, მიცვალებულის ჩონჩხთან ერთად. ქვევრში დადასტურებული ოქროს წვრილი სამკაული, მპოვნელის თქმით, ხელის შეხებისთანავე დაშლილა.

ქოთანი აგურისფრად არის გამომწვარი და დამზადებულია მსხვილმარცვლოვანი თიხისგან. აქვს ძაბრისებრი პირ-ყელი და

ბრტყელი, 3-3,5 სმ სიგანისა და 1 სმ სისქის მქონე ორი ყური. ამათგან შემორჩენილია ქოთნის პირიდან 1 სმ-ით დაბლა მიძერწილი ერთი ყურის მხოლოდ ქვედა ნაწილი. ქოთნის ზომებია: სიმაღლე – 29, 5 სმ, პირის დიამეტრი - 15 სმ, მუცლის დიამეტრი - 25, 5 სმ, ძირის დიამეტრი – 11, 5 სმ (საკოლექციო №1-23/01).

მნიშვნელოვანია ნახევრადკვერცხისებური ფორმის, პირფართო და ძირისკენ თანდათან დავიწროებული ვერცხლის თასი, პირსქვემოთ დატანებული ირგვლივი ღარებით. შემკულობად გამოყენებულია პირთან რკალებით შეერთებული კანელურები. თასის ზომებია: სიმაღლე – 6, 5 სმ, პირის დიამეტრი - 8 სმ (საკოლექციო №1-23/02).

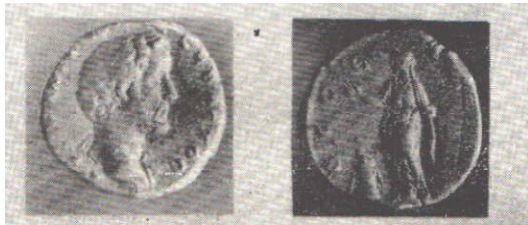

ქამრის ვერცხლის რგოლები

ქამრის ორი წყვილი, ვერცხლის რგოლი ერთმანეთზე პატარა ლურსმნით არის მიმაგრებული.

რგოლის დიამეტრი 1-2, 3 სმ-ია (საკოლექციო №1-23/03).

ქვევრსამარხში აღმოჩნდა აგრეთვე რომის იმპერატორის, „სამშობლოს მამად“ წოდებული ანტონინუს პიუსის// ანტონინუს ტიტუს ავრელიუს ფულვუს პიუსის („ღვთისმოსავეს“) (138-161 წწ.) ვერცხლის მონეტა. მონეტის ავერსზე გამოსახულ ანტონინუს პროფილს დატანილი აქვს წარწერა: „AVTOKRATOR ANTONEINOC CEBACTOC“ (თვითმპყრობელი ანტონინე ღირსპატივსაცემი²). მონეტის რევერსზე გამოსახულია ჰესტია (ძვ. ბერძნული Ἑστία) – ოჯახის ცეცხლის, კერიის ქალღმერთი ბერძნულ მითოლოგიაში, კრონოსისა და რეას ქალიშვილი, ზევსის, პოსეიდონის, ჰადესის, ჰერასა და დემეტრეს და. ერთ-ერთი ვარაუდით ჰესტიას კულტი ფართოდ იყო გავრცელებული რომში, სადაც მას ვესტა ეწოდა. თუმცა ეს მოსაზრება სადავოა. ვერცხლის მონეტაზე გამოსახული ჰესტია ხელაპყრობილი დგას ცეცხლოვანი ქურის წინ. მარცხენა კიდესთან ოთხი გაურკვეველი ასოა. მონეტის დიამეტრია 20 მმ, წონა - 5, 20 გრამი (საკოლექციო №1-23/04). მხარეთმცოდნე გ. ელიავა სამარხს შეცდომით გვიანი

ანტონინუს პიუსის ვერცხლი
მონეტა

ბრინჯაოს ეპოქით ათარიღებს. სინამდვილეში კი, მიკვლეული მონეტის მიხედვით, იგი კოლხეთში რომის ბატონობის პერიოდისაა³. ანტონინუს პიუსის მონეტის მეშვეობით და თვით ქვევრში აღმოჩენილი ნივთებითაც სერგი მაკალათიამ ბანძის ქვევ-

რსამარხი ახ. წ. II ს-ის II ნახევრის ძეგლად მიიჩნია³. დ. ახვლედიანი, მ. ელაშვილი და სხვანი ქვევრსამარხს შეცდომით ძვ. წ. II ს-ით ათარიღებენ და იქვე მიუთითებენ გიორგი გვინჩიძის ნაშრომს⁴.

² გ. ელიავა, ჭყონდიდ-მარტვილი უძველესი ქართული საგანმანათლებლო კერა. მეგზური. თბ., 1969: 24; მსჯელობისათვის იხ. ი. კეკელია, არქეოლოგიური ძეგლი ბანძაში (ბაღდუდის გორა-ნამოსახლარი). გაზ. „მარტვილი“, №1, 29 იანვარი, 2021: 4.

³ ს. მაკალათია, დასახელებული ნაშრომი.

⁴ დ. ახვლედიანი, მ. ელაშვილი, მ. კირკიტაძე, ს. ხარაბაძე, გ. ასათიანი, მასალები ძვ. წ. V-I სს-ის კოლხეთის არქეოლოგიური რუკისათვის (ნამოსახლარები, სამაროვნები), თბ., 2017: 35.

თუმცა გ. გვინჩიძე იზიარებს ს. მაკალათიას თვალსაზრისს ამ ძეგლს სწორედ ახ. წ. II ს-ის II ნახევრით (გვიანანტიკური ხანა) ათარიღებს⁵.

მახვილი, შუბისპირი და დანა

რკინისგან დამზადებული გრძელი და ბრტყელი მახვილი წარმოადგენს წვერმომრგვალებულ ორღესულს (ორივე მხარეს ალესილ და მჭრელ იარაღს). მახვილის სიგრძე 72 სმ-ია, უდიდესი სიგანე – 5 სმ, უდიდესი სისქე – 5 მმ. აქვს ტარის დასაგები გრძელი და ვიწრო ღერაკი. მახვილი დაუანგულია და გატეხილი (საკოლექციო №1-23/05).

დანა რკინისგან არის დამზადებული. სიგრძე 17 სმ. მოხრილია. სატარე ყუნწზე ორი ნახვრეტი აქვს. შერჩენილია ტარის დასამაგრებელი

მანჭვლები (საკოლექციო №1-23/06).

რკინისგან დამზადებულ შუბისპირს ფოთლისებური მოყვანილობა აქვს. ქედი კარგად არის განვითარებული და მასრაშეკრულია. მასრა ოდნავ ფართოვდება ბოლოებისკენ. ზომებია: სიგრძე – 32 სმ, უდიდესი სიგანე – 5 სმ, მასრის დიამეტრი - 1, 5 სმ (საკოლექციო №1-23/07).

აგურისფრად გამომწვარი, 1, 3-2 სმ სისქის კედლის მქონე ქვევრის სიმაღლე, პროფ. სერგი მაკალათიას დაკვირვებით, დაახლ. 1 მ უნდა ყოფილიყო, რასაც მკვლევარს თვით ქვევრში აღმოჩენილი სატევრის სიგრძე (72 სმ) აფიქრებინებდა. ქვევრს არა-

⁵ გ. გვინჩიძე, მდ. ტეხურის აუზის ძვ. წ. IV - ახ. წ. VI სს-თა სამარხები. იბერია-კოლხეთი, №1, თბ., 2003: 23-28; მისივე, ნოქალაქევის ირგვლივ მდებარე ანტიკური ხანის სამარხეული ძეგლები. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, II, თბ., 1987: 268-271.

ნაკლებ 16, 5 სმ დიამეტრის მქონე პირ-ყელი უნდა ჰქონოდა (საკოლექციო №1-23/08).

სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის თასი

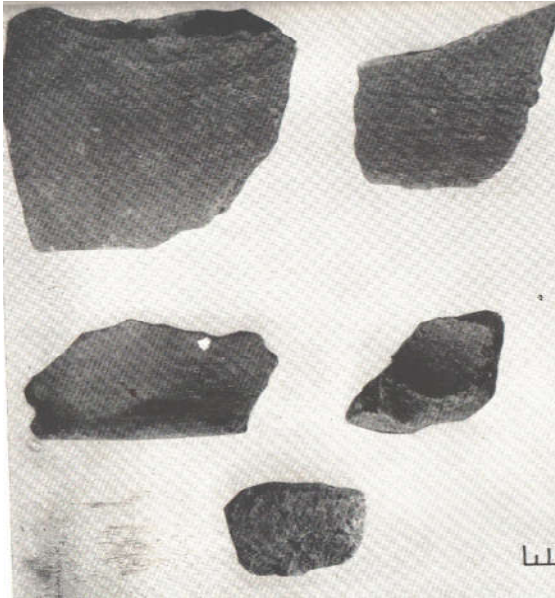
ბანძის ქვევრსამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის თასით დაინტერესდა რ. ფუთურიძე, რომელიც აღნიშნავს, რომ იგი ძალიან ჰგავს თაგილონის ვერცხლის თასს (I საუკუნის II ნახევარი – II საუკუნის დასაწყისი). ამ ორ თასს საქართველოს სხვა კუთხეებიდან მეტ-ნაკლებად მსგავსი ანალოგია არ მოეპოვებათ. მკვლევარი ფიქრობს, რომ ბანძისა და თაგილონის თასებს ფეხი უნდა ჰქონოდა: „ამას გვაფიქრებინებს მათი ძირის მოყვანილობა, კანელურები ორივე შემთხვევაში ძირამდე არ მიდის და ძირზე დატოვებულია სადა მრგვალი ადგილი,

სწორედ იმდენი, რამდენიც საჭირო იქნებოდა მასზე მაღალი ფეხის მისამაგრებლად. ასეთივე ძირი აქვს ხაიშის თასსაც და მას თან ახლავს ფეხის ნატეხი, რომელიც კარგად უდგება ჭურჭლის ძირს. თაგილონის ჭურჭლის ნატეხებს შორის არის ერთი ფეხის ნატეხი, რომელიც შესაძლოა... თასის ფეხი იყოს. ამგვარად ეს ორი ჭურჭელი შეიძლება წარმოვიდგინოთ, როგორც მაღალ ფეხზე შემდგარი მოხდენილი სასმისები“⁶.

ა. ამირანაშვილის აზრით, ადარებს რა ერთმანეთს ბანძისა და თაგილონის თასებს, ბანძაში ნაპოვნი თასის შესახებ წერს: „Общий характер формы его-более расплывчатый и лишенный стронности, каннелюры более широки и плоски; характер профиля края совершенно иной. Орнамент отсутствует, вместо него две

⁶ რ. ფუთურიძე, გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, II, თბ., 1959: 72.

резких, грубо врезанных линии“⁷. კ. მაჩაბლის დაკვირვებით: „Сосуд из Бандзы по типу повторяет тагилонский, но в понимании формы, профилировке деталей, трактовке каннелюр чувствуется менее изощренный мастер“⁸.

ქვევრსამარხის ფრაგმენტები

ს. მაკალათია ვარაუდობდა, რომ ბანძის ქვევრსამარხში უნდა დაეკრძალათ ადამიანის დამწვარი ნეშტი. მკვლევარს ამას ავარაუდებინებდა ქვევრის ზომის სიმცირე და შენიშნავდა, რომ „ასეთ პატარა ქვევრში რასაკვირველია შეიარაღებული მამაკაცის ნეშტი არ ჩასვენდებოდა. ამიტომ ჩვენ ამ შემთხვევაში საქმე უნდა გვქონდეს ადამიანის ნეშტის დაწვასთან, როგორი წესიც ამავე საუკუნეში გავრცელებული იყო რომში და ყირიმში“⁹.

ეს თვალსაზრისი არ გაიზიარეს ნ. ხოშტარიამ და რ. ფუთურდიემ¹⁰. „როგორც ქვევრსამარხის მკვლევარს უთქვამს ს. მაკალათიასათვის, მას აქვე ადამიანის მთლიანი თავის ქალა და ძვლებიც უნახავს. არც სამარხში აღმოჩენილ ნივთებს და, როგორც ჩანს, არც ძვლებს, ცეცხლის კვალი არ დამჩნევიათ. რაც შეეხება ჭურჭლის სიმცირეს, არც ეს არის დამაბრკოლებელი შიგ გვამის ჩასვენებისათვის... ალბათ შუაში იქნებოდა გახერხილი ქვევრი ან გვერდამოტეხილი და, ამგვარად შეიარაღებული მამაკაცის შიგ

⁷ А. Амиранашвили, Новая находка в низовьях реки Ингура, Тифлис, 1935: 45.

⁸ К. Мачабели, Позднеантичная торевтика Грузии (по материалам торевтики первых трех веков нашей эры), Тб., 1976: 28-29.

⁹ ს. მაკალათია, დასახელებული ნაშრომი, 184.

¹⁰ Н. Хоштариа, Чхороцку. Могильник с трупосожжением (захоронние в урнах) и остатки поселения, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. II, თბ., 1948: 91; რ. ფუთურდიე, გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, II, თბ., 1959: 60.

ჩასვენებაც შესაძლებელი იქნებოდა¹¹. რ. ფუთურიძის ეს დასკვნა სამართლიანად მიიჩნია გ. გვინჩიძემ¹².

ბანძის არქეოლოგიური აღმოჩენით დაინტერესდა მ. ივამ-ჩენკო, რომელმაც აღნიშნული სამარხის ქვევრსამარხად მიჩნევა საეჭვოდ მიიჩნია¹³. რამდენადაც ბანძის ქვევრსამარხი მასში აღმოჩენილი ნივთების გათვალისწინებით საქართველოში აღმოჩენილ ქვევრსამარხებს შორის ყველაზე მდიდრულია, მკვლევარი რ. ფუთურიძე მასში დაკრძალულ ადამიანს საშუალო ფენის წარმომადგენლად მიიჩნევს¹⁴.

როგორც აღვნიშნეთ, მიცვალებული შეიარაღებული იყო და მისთვის ჩაუყოლებიათ მახვილი, შუბისპირი და დანა. დაისმის კითხვა – ხომ არ იყო იგი მეომარი?..

წინამდებარე პუბლიკაციის მიზანს არ შეადგენს ქვევრსამარხის გარშემო მეცნიერულ მიმოქცევაში რაიმე სიახლის შემოტანა და მკითხველისთვის მიწოდება¹⁵.

ჩვენი მიზანი იყო არქეოლოგიური აღმოჩენის შესახებ სხვადასხვა დროს მკვლევართა მიერ გამოთქმული მოსაზრებების ზოგადი მიმოხილვა და ხაზგასმა იმისა, რომ ბანძა და მისი შემოგარენი არქეოლოგიური თვალსაზრისით მეტად საინტერესო უბანს წარმოადგენს აბაშა-ტყესურის შუამდინარეთში. ამიტომ ამ მიმართულებით კვლევა-ძიების წარმოება – არქეოლოგიური დაზვერვითი სამუშაოების განხორციელება, ვფიქრობ, რომ სხვა არაერთ სიძველეს, ისტორიულ ღირსშესანიშნაობას გამოავლენს სოფლისა და მისი შემოგარენის ტერიტორიაზე.

გაზეთი „მარტვილი“, №5, 23 აპრილი, 2021: 4.

¹¹ რ. ფუთურიძე, დასახელებული ნაშრომი, 60.

¹² გ. გვინჩიძე, ნოქალაქევის ირგვლივ მდებარე ანტიკური ხანის სამარხეული ძეგლები. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, II, თბ., 1987: 271.

¹³ М. Иващенко, Самтаврские погребения первых трех веков н. Э. Мсхета. Результаты археологических исследований, т. III, Тб., 1980: 9.

¹⁴ რ. ფუთურიძე, დასახელებული ნაშრომი, 91.

¹⁵ მსჯელობისათვის იხ. გ. გვინჩიძე, ნოქალაქევის ირგვლივ მდებარე ანტიკური ხანის სამარხეული ძეგლები. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, II, თბ., 1987: 268-271.

ბანძის ციხე

ბანძა ძველი კოლხეთის ცენტრალურ, თანამედროვე სამეგრელოს აღმოსავლეთ ნაწილში (მარტვილის რაიონი), მდ. აბაშის სანაპიროზე მდებარე სოფელია. ბანძას მეტად ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ეკავა. იგი იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტი არგუეთ-კლისორის, პეტრა-ჭყონდიდის, ფაზის-ქუთათისის, არქეოპოლის-სკვიმნიის (ლენხუმი) გზებზე. სოფელსა და მის მიდამოებში დღესაც არის გავრცელებული დრომონიმები: „ჯვეში შარა“ (ძველი გზა), „ჯვეში ნაშარუ“ (ძველი ნაგზური), „სალენხუმო შარა“ (სალენხუმო გზა), „თურქიმ შარა“ (თურქის გზა), „მექალაქეში ანუ მარტვიში შარა“ (ქალაქში მიმავლის, ანუ მარტვილის გზა), რომლებიც უძველეს მაგისტრალებზე მიგვითითებს. თვით სოფლის სახელწოდებაც – ბანძა („ბანძი“), ჩვენი ფიქრით, მეგრულად „გზაჯვარედინს“, „გზაგასაყარს“ ნიშნავს.

ბანძის ისტორიულ წარსულთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობებია დაცული XVIII საუკუნის ცნობილი ქართველი ისტორიკოსის, გეოგრაფის, კარტოგრაფისა და საზოგადო მოღვაწის – ვახუშტი ბაგრატიონის შრომაში – „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“¹.

ვახუშტი დაწვრილებით აღწერს ქართლს, კახეთს, სამცხე-საათაბაგოს, იმერეთს, ოდიშს, გურიას, აფხაზეთს და ა. შ.

ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს აღწერას მეცნიერი ცხენისწყლის ხეობით იწყებს და ამ ხეობაში მდებარე დასახლებულ პუნქტთა შორის პირველად ბანძას ასახელებს: „ცხენისწყლის დასავლით არს მუნვე ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“².

ვახუშტისეული ბანძის „ციხე კეთილნაშენი“, მართალია, ცხენისწყლის დასავლეთით მდებარეობს, მაგრამ არა ცხენისწყლის, არამედ მდ. აბაშის ხეობაში, მის მარცხენა სანაპიროზე.

ბანძის ჩრდილოეთით, მარტვილისკენ მიმავალი გზის მარ-

¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973.

² იქვე: 778.

ცხენა მხარეს, გაშლილ ველზე, შემორჩენილია ციხის ნანგრევები, რომელიც „ნაჯიხუს“ ან „ნოჯიხენის“ სახელით არის ცნობილი. „ნაჯიხუს“ მეგრული სიტყვაა და „ნაციხარს“ ნიშნავს („ჯიხა“ – ციხე). ამრიგად, ეს სახელი სავსებით შეესატყვისება ციხის ნანგრევებსაც; მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ვახუშტის დროს, კერძოდ, XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში, და უფრო ადრეც, ციხეს „ნოჯიხენი“ არ უნდა რქმეოდა. „აქ მდგარი ნაგებობები XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისში ნანგრევებად ქცეულა. აქედან გამომდინარე, სოფელს ამ დროიდან უნდა შერქმეოდა „ნოჯიხენი“. საქმე ის გახლავთ, რომ „ჯიხა“ მეგრულად ციხესაც ნიშნავს და შემადღებასაც. ეს სახელი აქ მდგარი ციხის დროს რომ გაჩენილიყო, მაშინ სოფელს „ჯიხა“ ერქმეოდა და არა ნოჯიხენი“, ე. ი. „ნაციხარი“. რა ერქვა სოფელს მანამდე, ამის დადგენა ამჟამად ძნელია, რადგან ამის შესახებ არც ადგილობრივი გადმოცემაა შემონახული და არც რაიმე წერილობითი წყარო არსებობს“, – წერენ პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური და სხვები³.

ჩვენი ფიქრით, აღნიშნულ ციხეს და სოფელსაც „ნოჯიხენამდე“ ბანძა უნდა რქმეოდა. ეს სავსებით დამაჯერებელი არგუმენტია მაშინ, თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ სოფ. ბანძა შუა საუკუნეებში მოიცავდა საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას უნაგირას მთიდან (უნაგირა ეწოდება მდინარეებს – აბაშასა და ტეხურს შორის აღმართულ მთათა სისტემას) მდინარე ცხენისწყლამდე. „კოლხეთის გული, მისი ცენტრალური ნაწილი, – წერს ალ. გაბუნია, – გაშლილი ველია, რომლის ჩრდილოეთი ნაწილის მეტად მნიშვნელოვანი ტერიტორიული მონაკვეთია მდინარე აბაშასა და ცხენისწყალს შორის დაცემული ველი, რომელიც ჩრდილოეთით უნაგირასა და მარტვილის ბორცვებით იზღუდება, აღმოსავლეთით ცხენისწყლის პირები ეკვრის, ხოლო დასავლეთით უნაგირას ზოლი საზღვრავს; სამხრეთით ეს ველი სეფიეთისა და სამიქაოს გაშლილ ველებში გადადის. მას ძველთაგანვე ბანძას ეძახიან. იგი მეტად საინტერესო რელიეფური წარმონაქმნია, ქვიშნარმიწა, წყაროს წყლებით უხვი, ხეხილისა და ბაღნარის გა-

³ პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ვ. ლექვინაძე, გ. გვიჩიძე, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, თბ., 1984: 55.

საშენებლად ოდითგანვე ცნობილი და აღიარებული. ეს მზისგული ველიანი, ეტყობა, ძველთაგანვე ყოფილა კოლხეთის სამეურნეო ცხოვრების ერთ-ერთი მეტად საინტერესო, მეტად განვითარებული უბანი“⁴.

კ. ბოროზდინი, მეფის რუსეთის ცნობილი მოხელე სამეგრელოში და ავტორი მოგონებებისა ამ მხარის ყოფა-ცხოვრების შესახებ, წერს: „მდ. აბაშის გაღმა (მარცხენა სანაპიროზე – ი. კ.), ვაკეზე გაშლილი იყო უშველებელი სოფელი ბანძა, სადაც 75-ზე მეტი კომლი თავადები ესახლნენ. ეს თავადები ფაღავები იყვნენ, რომელთაც მხოლოდ 800 კომლი აზნაური და გლეხი ჰყავდათ... ბანძას 40 ვერსის სივრცე ადგილი ეჭირა, ე. ი. ის ადგილი, რომელიც მდებარეობდა მდ. აბაშასა და ცხენისწყალს შუა, ქუთაისის გუბერნიამდე“⁵.

როგორც ვხედავთ, აბაშასა და ცხენისწყალს შორის მოქცეული ტერიტორია, სეფიეთიდან ვიდრე მარტვილ-ნახარებამდე, ბანძის სახელწოდებით ყოფილა ცნობილი. ნოჯიხენიც ბანძის ჩრდილოეთით, მდ. აბაშის სანაპიროზე მდებარეობს და, რა თქმა უნდა, ისიც ბანძის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა. ამდენად, ვახუშტის მიერ „ციხე კეთილნაშენის“ ბანძის სახელით მოხსენიება სავსებით გამართლებულია, ოღონდ ერთი გარემოების გათვალისწინებით: ბანძა და „ციხე კეთილნაშენი“ მდებარეობს არა ცხენისწყლის, არამედ მდ. აბაშის ხეობაში, მის მარცხენა მხარეს, ნამდინარე ველზე.

დღეს ციხის მხოლოდ ნანგრევებია შემორჩენილი. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მუდმივმოქმედმა ნოქალაქევის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ პროფ. პ. ზაქარაიას ხელმძღვანელობით, აღნიშნული ციხე 1977-79 წლებში შეისწავლა. ექსპედიციამ გამოავლინა საცხოვრებელი კომპლექსი, რომელიც დიდაზნაურის კუთვნილებას წარმოადგენდა.

⁴ აღ. გაბუნია, სოფელ ბანძის ისტორიისათვის. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის XV სამეცნიერო სესიის თეზისები. გეგეჭკორი, 1971: 12.

⁵ კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, 1854-1861. მოგონებანი, თარგმნილი თ. სახოკიას მიერ. ტფ., 1934: 116.

რვა აფსიდიანი ტაძრის ნაშთი. ნოჯიხენი

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა მცირე ზომის აბანოსა (V ს.) და ტეტრაკონქის ტიპის ეკლესია (V ს. ბოლო – VI ს-ის დასაწყისი). გათხრების შედეგად ცხოვრების მეორე კვალიც დადასტურდა, რომელიც X-XIII სს-ით თარიღდება. ამ პერიოდში ველზე ახალი ტიპის არქიტექტურული ნაგებობა – რვააფსიდიანი ეკლესია აუგიათ, რომელიც X ს-ის დასასრულით თარიღდება. რაც შეეხება მომდევნო ხანას, აქ ცხოვრების მესამე კვალიც არის დადასტურებული, რომელიც XVI-XVIII სს-ზე მოდის და იგი ციხე-დარბაზის სახითაა წარმოდგენილი⁶. ბანძის ველზე „...თითქმის 1500 წლის განმავლობაში ხალხი სამჯერ დასახლდა და სამჯერვე დაარბიეს, ნაგებობები გადაწვეს და დაანგრიეს. დღევანდელ მნახველთათვის ის არაფრით გამოირჩევა, მაგრამ იმ ეპოქისათვის უთუოდ ექნებოდა რაღაც უპირატესობა... ესაა სწორი ადგილი, მდინარისპირა ჭალა და ამიტომაც ყოველი მხრიდან დაუცველია. თვით მდინარე, რომელიც ახლა ორასიოდე

⁶ კ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, ციხე-გოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ხუროთმოძღვრება. თბ., 1991: 233-254.

მეტრითაა დაცილებული, შესაძლოა, მაშინ ახლოს ჩაუდიოდა, მაგრამ დაცვას ისიც ვერ უშველიდა... მიუხედავად ზემოაღნიშნული მიზეზებისა, ფაქტი ფაქტად რჩება – სამჯერ დასახლდნენ, მაგრამ სამივეჯერ ტრაგიკულად დამთავრდა მათი ცხოვრება“⁷.

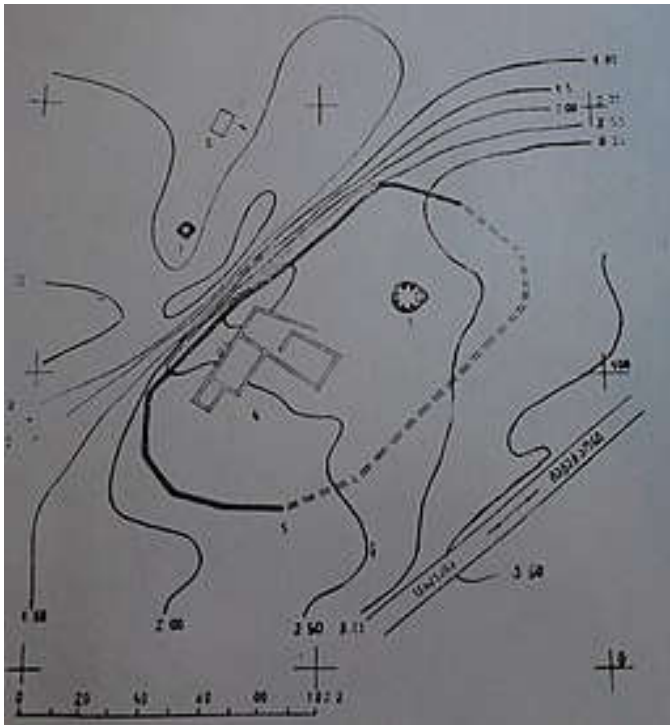
ბანძის ციხის გალავანი

რვააფსიდიანი ტაძრის ნაშთი. ხედი აღმოსავლეთიდან

⁷ კ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ვ. ლექვიანაძე, გ. გვინჩიძე, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, 57.

ვაკეზე აგებული ციხის გეგმა მოზრდილი ოვალია. მის მახ-

ბანბის ციხის ტოპოგეგმა

ლობლად აგებული პალატი ოთახებიან შენობას წარმოადგენს, რომლის მხოლოდ ნანგრევებია იატაკის დონეზე შემორჩენილი. კედლების სისქეთა მიხედვით ირკვევა, რომ იგი ორსართულიანი ყოფილა.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ნოჯიხენში ქვის ნაგებობების გვერდით ხის შენობებიც იქნებოდა, მაგრამ გასაგები მიზეზების გამო მათი არსებობა არ დასტურდება.

აქ რომ მართლაც იდგა

დადიანთა ხის სასახლე, მტკიცდება ნიკო დადიანის შემდეგი ცნობით: „ამისთვის იმეცადინა გიორგიმ დადიანის ძემ და მიიბირა გელოანი ქაიხოსრო და მოუწოდა გრიგოლს თვისსა სასახლესა შინა ნოჯიხევს“⁸. ამ შემთხვევაში XVIII ს-ის 90-იან წლებზეა საუბარი. მაშასადამე, XVIII ს-ის დასასრულამდე აქ ცხოვრება გრძელდება. XIX ს-ის დასაწყისში კი ციხე და სასახლე ნადგურდება. ამიტომ აქ ცხოვრება წყდება.

როგორც ჩანს, ვახუშტის სწორედ ეს ციხე აქვს მხედველობაში, რომელიც მის დროს, XVIII ს-ის პირველ ნახევარში, მართლაც „კეთილნაშენი“ იქნებოდა.

ბანბის „ციხე კეთილნაშენი“ მკვლევარმა თ. ბერაძემ 1737 წელს შედგენილ „ლიხთ-იმერეთის“ რუკაზე აღნიშნულ „ბანბაფალოს სასახლესთან“ გააიგივა. „ამ პერიოდში დიდი ფეოდალის სასახლე იმავე დროს ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა. ამი-

⁸ ნ. დადიანი, ქართველთ ცხოვრება, თბ., 1962: 188.

ტომ ვახუშტი სწორია, როდესაც ბანძაში ციხეს აღნიშნავს⁹.

თ. ბერაძის ეს მოსაზრება არასწორად მიგვაჩნია. „ბანძა-ფადაოს სასახლე“, რომელიც 1737 წელს შედგენილ რუკაზე აღნიშნული, ბანძის სამხრეთით მდებარეობს, ხოლო ვახუშტისეული ბანძის ციხე სოფლის უკიდურეს ჩრდილოეთ ნაწილშია აგებული.

რეაფსიდიანი ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის დეტალი

მკვლევარი შ. ჯღარკავაც „ფადაოს სასახლეს“ ბანძის ციხედ მიიჩნევს. ბანძა ყოფილა თავად ფადავას რეზიდენცია, – წერს იგი, – ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, რომ ფადავა დიდებული თავადი, საპატო პიროვნება ყოფილა. სხვაგან არსად არ არის

ნაჩვენები სასახლე ფეოდალის გვარის წარწერით; ამავე დროს, სხვა ფეოდალის სასახლე არ არის აღნიშნული ასეთი პირობითი ნიშნით, სადაც სასახლისა და ციხის პირობითი ნიშანი ერთად არის შეერთებული¹⁰.

ნ. დადიანის ზემოთ მოყვანილი ცნობიდან ირკვევა, რომ ნოჯიხენის ციხე და სასახლე გიორგი დადიანის – ოდიშის მთავართა უმცროსი შტოს წარმომადგენლის, კუთვნილებაა. ამიტომ შეუძლებელია ლიხთ-იმერეთის რუკაზე აღნიშნული „ფადაოს სასახლე“ ვახუშტისეულ „ციხე კეთილნაშენად“ მივიჩნიოთ, როგორც ამას ამტკიცებენ თ. ბერაძე და შ. ჯღარკავა.

ამდენად, ბანძის „ციხე კეთილნაშენი“ ისტორიული თვალსაზრისით უადრესად მნიშვნელოვან ძეგლს წარმოადგენს, რომლის მომავალი დეტალური არქეოლოგიური შესწავლა მრავალ საინტერესო ფურცელს ჩაწერს საქართველოს ისტორიაში.

გაზ. „მახარია“, №9 (26), 2002: 7.

⁹ თ. ბერაძე, ვახუშტი ბაგრატიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, ტ. IV, თბ., 1971: 55.

¹⁰ შ. ჯღარკავა, სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება), თსუ შრომები, ისტორიულ მეცნიერებათა სერია, ტ. 113 (V), თბ., 1965: 274.

სოფელი ბანძა **(გეოგრაფიული მდებარეობა და ისტორიული საზღვრები)**

სოფელი ბანძა აღმოსავლეთ სამეგრელოს ცენტრალურ ნაწილში, მდ. აბაშის მარცხენა სანაპიროზე, გაშლილ ველზე მდებარეობს. ბანძას დასავლეთისა და ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან აბაშის ხეობა ესაზღვრება, ჩრდილოეთით სოფლები – ნაჯახუ და ნაჯიხუ (ნოჯიხენი), აღმოსავლეთით – ნაგიბერუ და ონოღია, სამხრეთით – ვედიდკარი და მუხურჩა.

სოფლის ცენტრალური ნაწილი ზღვის დონიდან 90 მ სიმაღლეზეა. ტერიტორია ვრცელდება მერიდიანულად. სოფლის უდიდესი სიგრძე 7 კმ-ია, ხოლო სიგანე – 4 კმ.

ჰიფსომეტრიული განვითარების მიხედვით სოფელი მარტვილის რაიონის ბარის ზონის ცენტრს წარმოადგენს. მისი ამადლება 80 მ-დან 110 მ-ს აღწევს. დაბლობის ზედაპირი აგებულია თანამედროვე ალუვიური ნაფენებით, რომლებიც მდინარეთა მიერ ჩამოზიდული ქვიშნარ-თიხოვანი მასალისგან შედგება. მდ. აბაშის გაყოლებით გვხვდება კენჭი, ღორღი, სიპისა და რიყის ქვები. დაბლობის ჩრდილოეთ მხარეს ალუვიური ნაფენები ქმნიან გორაკ-ბორცვიან სერებს, რომელთა ამადლებაც კონტრასტულად, კიბის საფეხურების მსგავსად ხდება.

ბანძასა და მის მახლობლად მოედინება მდინარეები – აბაშა, ნოდელა და ტარჩენი.

მდ. აბაშა სათავეს იღებს სოფელ ბაღდის (ბარდა) მახლობლად, ასხის კარსტული მასივის სამხრეთ კალთებიდან, რაჩხის მთაზე. იგი ორი პატარა მდინარის – რაჩხისა და ტობას შეერთებითაა წარმოქმნილი. მდინარე 60 მ სიმაღლის შიშველი კლდის მკერდიდან გადმოსჩქეფს და სოფელ გოჭკადირამდე ფართო ხეობაში მოედინება. გოჭკადირიდან 2 კმ-ის სიგრძეზე, ვიწრო კანიონში, ჭორომებიან ხეობას ქმნის. ინხურთან თავს აღწევს მთიან ვიწროებში მოქცეულ კალაპოტს, სერგიათ-ბობოთის მისადგომებთან ფართოდ იშლება და ტეხურის პარალელურად მიედინება ისულამდე (სენაკის რ.).

მდინარე ნოდელის სათავე სოფელ ინხურში, გორაკ-ბორცვიანი მხარის სამხრეთ ნაწილშია. მისი სიგრძე 60 კმ-ია, ხოლო

მარტვილის რაიონის ფარგლებში - 25 კმ. იგი მიედინება მერიდიანულად და აბაშის რაიონის ტერიტორიაზე, მარჯვენა მხრიდან უერთდება რიონს. „ნოდელას“ მცირე მდინარის სინონიმად ხმარობენ – „ნოღაია რე“, ე. ი. პატარა მდინარეა, დელეაო.

ტარჩენი სოფელ ნახუნუდან მოედინება, გაივლის სერგიათაბედათს, ჯოდოს (ჯოდო) და ბანძის უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთით, ნოქალაქევ-ბანძის საზღვარზე, მარჯვნიდან შეერთვის აბაშას (სიგრძე – 10 კმ).

სოფელი მოქცეულია ნოტიო სუბტროპიკულ ზონაში. მ. კორძახიას თქმით, მდინარეებს – აბაშასა და ცხენისწყალს შორის მოქცეული აღნიშნული ტერიტორიისთვის დამახასიათებელია კარგად გამოსახული მუსონური ქარები და ნალექების მაქსიმალური რაოდენობა ზაფხულსა და შემოდგომაზე¹.

XX საუკუნის დასაწყისამდე ბანძა მის გარშემო მდებარე ოცამდე სოფლის ცენტრად ითვლებოდა. ტერიტორიულად მის შემადგენლობაში შედიოდა ორქა, მახათი, მუხურჩა, ვედიდკარი, ბანძა, ონოღია, ნაგიბერუ, ნაჯახუ, ნაჯიხუ (ნოჯიხენი), ლეხაინდრე, ნაგვაზუ, მაგრამ დარაიონების შემდეგ ბანძის თემს წილად ხვდა ტერიტორიის ის ნაწილი, რაც მას უჭირავს ამჟამად.

ბანძის ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობის შესახებ ალ. გაბუნია წერს: „კოლხეთის გული, მისი ცენტრალური ნაწილი, გაშლილი ველია, რომლის ჩრდილოეთი ნაწილის მეტად მნიშვნელოვანი მონაკვეთია მდინარე აბაშასა და ცხენისწყალს შორის დაცემული ველი, რომელიც ჩრდილოეთით უნაგირასა და მარტვილის ბორცვებით იზღუდება, აღმოსავლეთით ცხენისწყლის პირები ეკვრის, ხოლო დასავლეთით უნაგირას ზოლი საზღვრავს. სამხრეთით ეს ველი სეფიეთისა და სამიქაოს ველებში გადადის. მას ძველთაგანვე **ბანძას** ეძახიან. იგი მეტად საინტერესო რელიეფური წარმონაქმნია, ქვიშნარმიწა, წყაროსწყლებით უხვი, ხეხილისა და ბაღნარის გასაშენებლად ოდითგანვე ცნობილი და აღიარებული. ეს მზისგული ველიანი, ეტყობა, ძველთაგანვე ყოფილა კოლხეთის სამეურნეო ცხოვრების ერთ-ერთი მეტად

¹ მ. კორძახია, საქართველოს კლიმატის ტიპები და მათი გავრცელების ზონები. საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. VII, ნაკვ. 8, თბ., 1948.

საინტერესო, მეტად განვითარებული უბანი“².

კ. ბოროზდინი – რუსეთის მეფის ცნობილი მოხელე სამეგრელოში და ავტორი მოგონებებისა ამ მხარის ყოფა-ცხოვრების შესახებ, XIX საუკუნის შუა წლების სოფლის ტერიტორიულ შემოსაზღვრულობას ასე განსაზღვრავს: „მდ. აბაშის გაღმა (ე. ი. მარცხენა სანაპიროზე – ი. კ.), ვაკეზე, გაშლილი იყო უშველებელი სოფელი ბანძა, სადაც 75-ზე მეტი კომლი თავადები ესახლნენ. ეს თავადები ფალავები იყვნენ, რომელთაც მხოლოდ 800 კომლი აზნაური და გლეხი ჰყავდათ. ბანძას 40 ვერსის სივრცე ადგილი ეჭირა, ე. ი. ის ადგილი, რომელიც მდებარეობდა მდ. აბაშასა და ცხენისწყალს შუა, ქუთაისის გუბერნიამდე. ამ სახით, ბანძა სენაკის ოლქში status in status-ს (სახელმწიფო სახელმწიფოში) ჰგვანდა, ხოლო მებატონე ფალავები – ცალკე ელემენტს, ცალკე ძალას“³.

როგორც ვხედავთ, აბაშასა და ცხენისწყალს შორის მოქცეული ტერიტორია, სეფიათიდან ვიდრე მარტვილ-ნახარებუმდე, ბანძის სახელწოდებით ყოფილა ცნობილი. ეს საზღვრები სოფელმა შეინარჩუნა თითქმის XX საუკუნის დასაწყისამდე.

სოფელს ძველი დროიდანვე მეტად ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ეკავა. იგი იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტი ეგრის-ლაზეთის სამეფოს დედაქალაქ არქეოპოლის-ციხეგოჯისკენ (დღევანდელი ნოქალაქევი სენაკის რ-ნში) მიმავალ გზაზე. „სოფელი პეტრა-ჭყონდიდის და არგუეთ-კლისორის გზაჯვარედინზე მდებარეობდა და იმთავითვე დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობაც ჰქონია“⁴, – წერს გივი ელიავა.

აქვე გაივლიდა **ფაზის-ქუთათისისა და არქეოპოლის-სკვიმნის** გზები. ბანძასა და მის მიდამოებში დღესაც არის გავრცელებული დრომონიმები: „ჯვეში შარა“ (ძველი გზა), „ჯვეში ნაშარუ“ (ძველი ნაგზური), „სალეჩხუმო შარა“ (სალეჩხუმო გზა), „მექალაქეში ანუ მარტვიში შარა“ (ქალაქში მიმავლის, ანუ მარტვი-

² აღ. გაბუნია, სოფელ ბანძის ისტორიისათვის. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის XV სამეცნიერო სესია (თეზისები), გეგეჭკორი, 1971: 12.

³ კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, 1854-1861. მოგონებანი, თარგმნილი თ. სახოკიას მიერ. ტფ., 1934: 248-249.

⁴ გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977: 84.

ლის გზა), რომლებიც უძველეს მაგისტრალებზე მიგვითითებს⁵.

ბანძის ციხის გალავანი. ხელი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან

ძველი კოლხეთის ცენტრალურ ნაწილზე გადიოდა დიდი მნიშვნელობის მქონე სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის გზები. ეს რეგიონი ერთმანეთთან აკავშირებდა მცირე აზიასა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს, სამხრეთ საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიას. ელინისტურ ხანაში, სწორედ ამ ტერიტორიაზე, ფასის-რიონის გაყოფებით, გადიოდა დიდი სავაჭრო-სატრანზიტო გზა, რომელიც შავიზღვისპირა ქვეყნებს ინდოეთთან აკავშირებდა⁶. ამდენად, იგი იყო საერთაშორისო მნიშვნელობის გზა, რომელიც დიდ როლს თამაშობდა სხვადასხვა ქვეყნის ერთმანეთთან ეკონომიკურად დაკავშირების საქმეში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბანძის სტრატეგიულ პუნქტად მიჩნევას ეგრისის სამეფოს დედაქალაქთან – **არქეოპოლის-ციხე-გოჯთან** მისი სიახლოვე, მის „საკონტროლო ზონაში“ მდებარეობა განაპირობებდა. „ნოქალაქევეზე გადიოდა უძველესი სავაჭრო-სამხედრო გზა, რომელიც ზღვისპირა ოლქებს ეგრისის აღმოსავლეთ მხარეებთან, შემდეგ კი აღმოსავლეთ საქართველოსთან

⁵ იხ. გ. ელიავა, დასახ. ნაშრომი, 16, 28, 38, 60, 78, 92, 108, 118, 134; ი. კეკელია, ტოპონიმიკური ძიებანი („აბელათი“, „ბანძა“). გაზ. „მარტვილი“, 4. 10. 2000.

⁶ იხ. ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941: 29-31.

აკავშირებდა“⁷. სწორედ ამ გზით შემოსულა კოლხეთის (ეგრის-ლაზეთის) დასავლეთ ნაწილში, ქართლის მეფე არტაგთან ბრძოლაში გამარჯვებული რომაელი სარდალი გნეუს პომპეუსი (ქ. წ. I ს.). ამიტომ ბანძის ჩრდილოეთით, 15 კმ-ის მოშორებით, ხუნწსა და სუხჩეს შორის, მდინარე ცხენისწყალზე გადებული ხიდისათვის პუმპუას („ბომბუა“, „ბუმბუა“) ხიდი უწოდებია ადგილობრივ მოსახლეობას (დღესდღეობით ხიდის მხოლოდ ბურჯებია შემორჩენილი)⁸. ნ. ლომოურის მტკიცებით, აღმოსავლეთიდან შავიზღვისპირეთისკენ მიმავალ გზას სწორედ ამ ხიდზე უნდა გაეგლო. შემდეგ გზა მარტვილისკენ მიემართებოდა. აქედან კი მთების ფერდობებს მისდევდა და აღწევდა ფაზისამდე და კელასურ-სოხუმამდე⁹. ეს გზა, ბანძაზე თუ არა, მის სიახლოვეს მაინც გაივლიდა.

ყველაზე მთავარი მაგისტრალი ციხეგოჯში აღმოსავლეთიდან მიდიოდა. ეს ჩანს თუნდაც იქიდან, რომ ქალაქის ეს მხარე სამი გალავნით იყო გამაგრებული, რადგან ვაკეა და მტრისთვის ადვილ მისადგომს წარმოადგენდა. ამიტომ წერს XI ს-ის ისტორიკოსი: „ციხე იგი სამზღუდე, რომელ არს ციხე-გოჯი“-ო.

ბანძის ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობის შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესოა თვით სოფლის სახელწოდებაც. „ბანძა“, „ბანძი“, ჩემი აზრით, „გზაგასაყარს ან გზაშესაყარს, განშტოებულს, განტოტვილს“ ნიშნავს¹⁰. და მართლაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბანძაზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სამხედრო მაგისტრალები, რასაც, სხვა ფაქტორებთან ერთად (ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები, სამეურნეო საქმიანობის მაღალი დონე), ეგრის-ლაზეთის სამეფოს დედაქალაქთან სიახლოვეც ხელს უწყობდა.

⁷ იხ. პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ვ. ლექვინაძე, გ. გვინჩიძე, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, თბ., 1984: 12.

⁸ გაზ. „ივერია“, 1894; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII, თბ., 1975: 461.

⁹ იხ. ნ. ლომოური, ნოქალაქევი-არქეოპოლისი-ციხეგოჯი. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, I, თბ., 1981: 34-36.

¹⁰ იხ. ი. კეკელია, ტოპონიმიკური ძიებანი („აბედათი“, „ბანძა“). გაზ. „მარტვილი“, 4. 10. 2000.

ბანბის ციხის გალავანი

ხალხური გადმოცემებით, აქ, ბანბაში გაუვლია ციხეგოჯის დასანგრევად მიმავალ არაბთა სარდალს – მურვან ყრუს, თავისი ლაშქრით. ჯუანშერის ცნობის თანახმად, ეგრისში შემოჭრილ არაბთა ლაშქარს ციხეგოჯის მახლობლად, ჭყონდიდის მიდამოებში, საშინელი წყალდიდობა დატყდომია თავს: „და გარდამოკდა წვიმა ფიცხელი. აღდგეს მდინარენი სასტიკად, და მიმართა უმცროსმან წყალმან სპასა აბაშთასა და წარიღო მათგან მკუირცხლი ოცდასამი ათასი. და მიმართა უფროსმან წყალმან სპასა აბაშთასა და წარიღო მათგან მკურცხლი ოცდასამი ათასი. და მიმართა უფროსმან წყალმან მხედართა, რომელთა იგი ბანაკი იყო უჭალაკე, რომელნიმე ივლტოდეს აღგილითა და რომელნიმე ხეთა ზედა გაკდეს, და წარიღო ცხენი ოცდათხუთმეტი ათასი და მიერთგან სახელ-ედვა ორთა მათ მდინარეთა: ერთსა ცხენისწყალი და ერთსა აბაშა“¹¹.

¹¹ იხ. ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, თბ., 1955: 238.

ბანძა ანტიკურ ხანაში ციხეგოჯის საერისთავოში შედიოდა. ვახუშტის თქმით: „აწ სენაკს ზეით, უნაგირას ძირში, არს ნაქალაქევი, ციხე-გოჯად წოდებული. ეს ადამენა მეფის ფარნაოზის ჟამს ქუჯიმ, ქალაქი და ციხე, და ამისი საერისთავო იყო სრულიად რიონის დასავლეთი სუანეთით“¹².

ამ წყაროდან ირკვევა, რომ მდ. რიონის დასავლეთით მდებარე ტერიტორია, შავი ზღვის სანაპირომდე, რომელიც ჩრდილოეთით კავკასიონამდე ვრცელდებოდა, იწოდებოდა საერისთავოდ, რომელსაც ეგრისის მმართველი ქუჯი განაგებდა¹³.

XVII-XVIII საუკუნეებში სოფელი ბანძა წარმოადგენდა ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ცნობილ ფეოდალთა – ფაღავების სათავადო („საფაღავო“) რეზიდენციას. ლიხთ-იმერეთის 1737 წელს შედგენილ რუკაზე აღნიშნულია პუნქტი „ბანძა-ფაღავოს სასახლე“, რომელიც მკვლევარმა თამაზ ბერაძემ XVIII საუკუნის ისტორიკოსისა და გეოგრაფის – ვახუშტის მიერ მოხსენიებულ „ციხე კეთილნაშენთან“ („ცხენისწყლის დასავლით არს მუნვე ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“) გააიგივა: „ამ პერიოდში დიდი ფეოდალის სასახლე იმავე დროს ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა. ამიტომ ვახუშტი სწორია, როდესაც ბანძაში ციხეს აღნიშნავს“¹⁴.

თ. ბერაძის ეს მოსაზრება არასწორად მიგვაჩნია. „ბანძა-ფაღავოს სასახლე“, რომელიც 1737 წელს შედგენილ რუკაზეა აღნიშნული, ბანძის სამხრეთით მდებარეობდა, ხოლო ვახუშტისეული ბანძის ციხე სოფლის უკიდურეს ჩრდილოეთ ნაწილშია აგებული.

მკვლევარი შალვა ჯღარკავაც „ფაღავოს სასახლეს“ ბანძის ციხედ მიიჩნევს: „ბანძა ყოფილა თავად ფაღავას რეზიდენცია. ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, რომ ფაღავა დიდებული თავადი, საპატიო პიროვნება ყოფილა. სხვაგან არსად არ არის ნაჩვენები სასახლე ფეოდალის გვარის წარწერით; იმავე დროს სხვა ფეოდალის სასახლე არ არის აღნიშნული ასეთი პირობითი ნიშნით, სა-

¹² ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973: 776.

¹³ იხ. გ. არახამია, ციხეგოჯის საერისთავო.

¹⁴ იხ. თ. ბერაძე, ვახუშტი ნაგრატიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, ტ. IV, თბ., 1971: 55.

დაც სასახლისა და ციხის პირობითი ნიშანი ერთად არის შეერთებული“¹⁵.

ნ. დადიანი წერს, რომ ბანძის ციხე და სასახლე „ნოჯიხენი“ გიორგი დადიანის – ოდიშის მთავართა უმცროსი შტოს წარმომადგენლის, კუთვნილებაა. ამიტომ შეუძლებელია ლიხთ-იმერეთის რუკაზე აღნიშნული „ფაღაოს სასახლე“ ვახუშტისეულ „ციხე კეთილნაშენად“ მივიჩნიოთ, როგორც ამას ამტკიცებენ თ. ბერაძე და შ. ჯღარკავა¹⁶.

ფაღავების სათავადო XIX საუკუნის 70-იან წლებში ბანძასა და მის გარშემო მდებარე რამდენიმე სოფელს აერთიანებდა (მუხურხა, ვედიდკარი, ონოღია, ბანძა, ნაგიბერუ, ლეხაინდრე, ნახუნუ, თარგამუი).

ბანძა უაღრესად საინტერესო ისტორიის მქონე სოფელია. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია მისი წარსულის მონოგრაფიული შესწავლა, რაც ავტორის მომავალი მეცნიერული კვლევა-ძიების ერთ-ერთ ძირითად ამოცანას შეადგენს.

გაზ. „მახარია“, №6 (57), 2005: 14.

¹⁵ შ. ჯღარკავა, სალიპარტიანო. საკანდიდატო დისერტაცია, 1970 (ხელნაბეჭდი).

¹⁶ იხ. ი. კეკელია, ბანძის ციხე. გაზ. „მახარია“, №9, 2002: 7.

ტოპონიმ „ბანძის“ ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის

ბანძა სამეგრელოს უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში, გაშლილ ველზე მდებარე სოფელი და თემის ცენტრია. თანამედროვე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით მარტვილის მუნიციპალიტეტში შედის და ზ. დ. 90 მ-ის სიმაღლეზეა. ქალაქ მარტვილს 12 კმ-ითაა დაშორებული. სოფელი წერილობით წყაროებში პირველად მოხსენიებულია 1639-1640 წლებში, ოდიშის სამთავროში რუსეთის ელჩების აღწერილობაში. მოსკოვის მთავრობის ელჩობის შემადგენლობაში შედიოდნენ ფედოტ ელჩინი და მღვდელი პავლე ზახარიევი: „Марта въ 28 де въ Панзу пришли Марта въ 29 де пошли из Панзи“, – ვკითხულობთ აღწერილობაში. 1642 წლით დათარიღებულ საისტორიო დოკუმენტში მოხსენიებული **ბორძა**, საფიქრებელია, ბანძის დამახინჯებული ფორმა იყოს. დოკუმენტის მიხედვით აქ მცხოვრები ბუძოლვი ქვაშია ლევან დადიანს მამამისის – მანუჩარის სულის საოხად თავშიდის ხარების ღვთისმშობლის ეკლესიისთვის შეუწირავს¹.

XVII საუკუნის ცნობილი თურქი ისტორიოგრაფის – ქათიბ ჩელების მიერ შედგენილ რუკაზე რიონსა და ხობს შორის მოთავსებული და ციხედ მინიშნებული **ბჯა** ფონეტიკურად ტრანსფორმირებული **ბანძა** უნდა იყოს². ამავე საუკუნის იტალიელი მეცნიერ-მოგზაურის – არქანჯელო ლამბერტის რუკაზე, მდ. აბაშის მარცხენა მხარეს დატანილია პუნქტი **Pansas**, რაც ამჟამინდელი სოფ. ბანძაა. იმერეთის მეფე ალექსანდრე V-ის მიერ 1737 წელს შედგენილ რუკაზე აღნიშნულია **ბანძა-ფადაოს სასახლე**.

ცხენისწყლის ხეობაში მდებარე დასახლებულ პუნქტთა შორის ვახუშტი ბატონიშვილი პირველად ბანძას ასახელებს: „...ცხენისწყლის დასავლით არს მუნვე ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“³. ვახუშტისეული „ციხე კეთილნაშენი“, მართალია, ცხე-

¹ მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის, I, თბ., 1964: 46.

² ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. საქართველოს ისტორიის წყაროები, 10, 60.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV, თბ., 1973: 776.

ნისწყლის დასავლეთით (მარჯვენა მხარეს) მდებარეობს, მაგრამ არა ცხენისწყლის, არამედ მდ. აბაშის ხეობაში, აბაშის მარცხენა ნაპირას.

ვახუშტი ბატონიშვილი XVII ს-ის ოდიშის სამთავროს პოლიტიკური ცხოვრების ეპიზოდების აღწერისას ბანძას არაერთხელ მოიხსენიებს: „ბანძას ბრძოლასა შინა შეიპყრნეს ქართველნი...“⁴; „იქმნა ბრძოლაცა ბანძას სასტიკი“⁵; „მაშინ იძლივნენ იგინი ბანძას და ლტოლვილთა მოსვრიდნენ ალექსანდრესანი“⁶. იქვე წერს: „მივიდა ბანძი დამ ქუთათისს“⁷. მოტანილი ამონარიდებით ვახუშტი ეხმაურება იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-სა და გურია-ოდიშის მთავრებს შორის 1658 წელს გამართულ ბრძოლას. გამარჯვებულმა იმერეთის მეფემ ოდიშის მთავრის ტახტზე ვამეყ ლიპარტიანი დასვა. ბანძის ბრძოლის შესახებ ცნობებს გვაწვდის 1680 წლის ახლო ხანებში შედგენილი „შეწირულების სიგელი“, სადაც ვკითხულობთ: „ეს ხუხუ ოდიშარია ბანძის ომზე დაკარგულიყო და კაცია ჭილაძეს დაეხსნა“⁸.

ვფიქრობთ, ის გარემოება, რომ „ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“ ვახუშტის მიერ ცხენისწყლის ხეობის აღწერისას არის მოხსენიებული, უნდა აიხსნას ბანძის იმდროინდელი გეოგრაფიული მდებარეობის, კერძოდ, ტერიტორიულად დიდი მოცულობის, გათვალისწინებით.

XVIII ს-ის გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი სამეგრელოს ორ ნაწილად ყოფს. დასავლეთ ნაწილს **ოდიშს** უწოდებს, ხოლო აღმოსავლეთს – **სამეგრელოს**. ამ უკანასკნელში იგი თავის მხრივ ორ მხარეს არჩევს: **ბანძას** და **(ვ)აბაშას**. გიულდენშტედტი იქვე ჩამოთვლის ბანძასა და აბაშაში შემავალ სოფლებს⁹. ამ ცნობაზე ყურადღება გაამახვილა მკვლევარმა შ. ჯღარკავამ და შენიშნა, რომ სოფლების ჩამონათვალის არათანმიმდევრულობის გამო თითქმის შეუძლებელია იმის გარ-

⁴ იქვე: 447.

⁵ იქვე: 833.

⁶ იქვე: 834.

⁷ იქვე: 834.

⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970: 581.

⁹ იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, თბ., 1962: 323.

კვევა, თუ რომელი მათგანი მიეკუთვნებოდა ბანძის მხარეს, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ბანძის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორია ბანძის შემადგენლობაში იყო, ხოლო სამხრეთი ვაბაშას ანუ აბაშას ეკუთვნოდა¹⁰. მკვლევარი თავის მოსაზრებას იმ ფაქტით ამყარებს, რომ 1819 წელს შედგენილ საქართველოს გენერალურ რუკაზე, რაც. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული, ბანძის სამხრეთით მდებარე ტერიტორიას აწერია „Абашской“¹¹.

ეკატერინე ჭავჭავაძის მდივანი (შემდეგ სენაკის მაზრის უფროსი) კორნელი ბოროზდინი, თავის მოგონებებში სამეგრელოს ყოფა-ცხოვრების შესახებ, გადმოგვცემს XIX ს. I ნახევრის ბანძის გეოგრაფიულ მდებარეობას და წერს, რომ ბანძას ეჭირა აბაშას და ცხენისწყალს შუა მდებარე, 40 ვერსის სივრცე ადგილი, სადაც 75-ზე მეტი კომლი თავადი ფაღაუა და 800 კომლი აზნაური და გლეხი მოსახლეობდა. „ამ სახით, ბანძა სენაკის ოლქში Status in status-ს (სახელმწიფო სახელმწიფოში) ჰგვანდა, ხოლო მებატონე ფაღაუები ცალკე ელემენტს, ცალკე ძალას“, – წერს კ. ბოროზდინი¹². მისივე თქმით, ცხენისწყლის ნაპირას მდებარე სოფლები ლეხაინდრო და ნაგვაზუ, ფაღაუების საყმოს წარმოადგენდა¹³.

ბანძის ისტორიის მკვლევარი ალ. გაბუნია სოფლის ისტორიულ-გეოგრაფიულ მდებარეობას შემდეგ საზღვრებში გადმოგვცემს: „კოლხეთის გული, მისი ცენტრალური ნაწილი, გაშლილი ველია, რომლის ჩრდილოეთი ნაწილის მეტად მნიშვნელოვანი ტერიტორიული მონაკვეთია მდინარე აბაშასა და ცხენისწყალს შორის დაცემული ველი, რომელიც ჩრდილოეთით უნაგირასა და მარტვილის ბორცვებით იზღუდება, აღმოსავლეთით ცხენისწყლისპირები ეკვრის, ხოლო დასავლეთით უნაგირას ზოლი საზღვრავს, სამხრეთით ეს ველი სეფიეთისა და სამიქაოს გაშლილ ველებში გადადის. მას ძველთაგანვე **ბანძას** ეძახიან. იგი მეტად

¹⁰ შ. ჯღარკავა, სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება). თსუ შრომები, ისტორიულ მეცნიერებათა სერია, ტ. 113 (V), თბ., 1965: 274.

¹¹ იქვე.

¹² კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი. ტფ., 1934: 248-249.

¹³ იქვე.

საინტერესო რელიგიური წარმონაქმნია, ქვიშნარმიწა, წყაროს-წყლებით უხვი, ხეხილისა და ბაღნარის გასაშენებლად ოდითგანვე ცნობილი და აღიარებული. ეს მზისგული ველიანი, ეტყობა, ძველთაგანვე ყოფილა კოლხეთის სამეურნეო ცხოვრების ერთ-ერთი მეტად საინტერესო, მეტად განვითარებული უბანი¹⁴.

ბანძის სოფლის საზოგადოება საკმაოდ დიდი მოცულობის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს წარმოადგენდა მოგვიანებითაც, XIX-XX სს-ში. საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულ 1838 წლის დოკუმენტში სამეგრელოს ეპარქიის სოფლებს შორის დასახელებულია სოფ. ბანძა, მთავარანგელოზის ეკლესიით. ეს უნდა იყოს ამჟამინდელი ვედიდკარის მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესია. იქვე დასახელებულია კარის წმ. გიორგის ეკლესია, რაც, სავარაუდოდ, ჯეგეკარის, ან შაურკარის ეკლესია უნდა იყოს (ორივე ბანძაში შედიოდა)¹⁵. 1864 წლით დათარიღებული საარქივო დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ გაბუნias საბლადოჩინოში შედიოდა სოფელი ბანძა, ურიასკარის წმ. გიორგის ეკლესია, სადაც მღვდლები ყოფილან მარკოზ და საბა გაბუნიები, ხოლო „პრიხეტნიკები“ - სიმეონ კეკელია და დიმიტრი გაბუნია. იქვე დასახელებულია **ბანძა-ვედიდკარის** მთავარანგელოზის ეკლესიის მღვდლები – იოანე ფოჩხუა და მოსე ურიდია, ხოლო „პრიხეტნიკებად“ – იოანე ფანცულაია და ნიკოლოზ ურიდია¹⁶.

XIX საუკუნის შუა ხანებში დავით დადიანის (1840-1856 წწ.) მიერ ოდიშ-ლენხუმი რვა მაზრად დაიყო. მაზრებისა და მათში გაერთიანებული სოფლების შესახებ ცნობებს გვაწვდის გამოჩენილი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე იონა მეუნარგია. მისი ცნობით ბანძა სუჯუნის მაზრაში შედიოდა¹⁷. 1873 წლის სტატისტიკური აღწერილობის მასალებში სენაკის მაზრის სოფლებს შორის

¹⁴ აღ. გაბუნია, სოფელ ბანძის ისტორიისათვის. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის სამეცნიერო სესია (თეზისები). გეგეჭკორი, 1971: 12.

¹⁵ ფ. 489, აღწ. 1, საქმე 65509.

¹⁶ დ. ჭითანავა, ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობები სამეგრელოში (უძველესი დროიდან დღემდე), თბ., 2010: 67.

¹⁷ ი. მეუნარგია, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი, თბ., 1939: 112.

დასახელებულია ს. ბანძა (**ბონზო, ბანზო**) ერთი ეკლესიით¹⁸.

XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის შესასწავლად საინტერესო მონაცემებია დაცული რუსეთის იმპერიის 1886 წელს განხორციელებულ ამიერკავკასიის კომლობრივი აღწერის მასალებში, რაც 1893 წელს რუსულ ენაზე ცალკე წიგნად გამოიცა. აღწერის მასალებიდან ჩანს, რომ ამ პერიოდისათვის არსებობდა სენაკის მაზრის ნაქალაქევის უბანში გაერთიანებული 11 საზოგადოება, 43 სოფლით. ბანძის სოფლის საზოგადოებაში შედიოდა ოთხი სოფელი: **ბანძა, ვედიდკარი, მახათი და მუხურჩა**.

მოსახლეობის რიცხოვნობის მიხედვით ცალკეულ სოფლებში ასეთი ვითარებაა:

ბანძა – 372 კომლი; მ. შ. 1194 სული – მამაკაცი, 1018 სული – ქალი. სულ – 2212 სული;

ვედიდკარი – 132 კომლი; მ. შ. 438 სული - მამაკაცი, 397 სული – ქალი. სულ – 2212 სული;

მუხურჩა – 70 კომლი; მ. შ. 203 სული – მამაკაცი, 210 სული – ქალი. სულ – 413 სული.

ოთხივე სოფელში კომლთა რაოდენობა შეადგენდა 588-ს. მ. შ. 1888 სული მამაკაცი იყო, 1671 სული – ქალი. სულ სულთა რაოდენობა 3559-ს შეადგენდა¹⁹.

საქართველოს სსრ 1925 წლის ადმინისტრაციული დაყოფის ცნობარის მიხედვით სენაკის მაზრაში შემავალი ბანძის თემი აერთიანებს შემდეგ სოფლებს: ბანძას, ვედიდკარს, მუხურჩას, ორქას, მახათს, ლევახანეს და ლეფოჩხუეს. თემის ფართობი მოიცავდა 28,08 კმ²-ს, ხოლო რადიუსი – 5,01 კმ-ს. კომლთა და სულთა რაოდენობის მიხედვით ცალკეულ სოფლებში შემდეგი სურათია ნაჩვენები: ბანძა – 711 კომლი, 3484 სული, ვედიდკარი – 232 კომლი, 1067 სული, მუხურჩა – 133 კომლი, 593 სული, ორქა – 89 კომლი, 368 სული, მახათი – 30 კომლი, 152 სული, ლევახანე – 52 კომ-

¹⁸ დ. ჭითანავა, ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობები სამეგრელოში (უძველესი დროიდან დღემდე), 76.

¹⁹ იხ. Сводь... 1893.

ლი, 250 სული, ლეფოჩხუე – 111 კომლი, 508 სული²⁰.

საქართველოს სსრ 1930 წლის ადმინისტრაციული დაყოფის ცნობარის მიხედვით არსებობს ბანძის სასოფლო საბჭო, ხუთი სოფლით:

ბანძა – 574 კომლი, 2853 სული. მ. შ. 2172 სული ქართველი, 677 სული – ებრაელი, 3 სული – რუსი, 1 სული – სომეხი;

ვედიდ-კარი – 263 კომლი, 1226 სული (ყველა ქართველი);

ლევახანე – 49 კომლი, 253 სული (ყველა ქართველი);

ლეფოჩხუე – 108 კომლი, 536 სული (ყველა ქართველი);

მუხურჩა – 134 კომლი, 658 სული (ყველა ქართველი);

ორქა – 89 კომლი, 380 სული (ყველა ქართველი)²¹.

საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის 1949, 1961, 1966, 1977 და 1987 წლების მონაცემებით გეგეჭორის რაიონში შემავალი ბანძის სასოფლო საბჭო ოთხ სოფელს: ბანძას, ლევახანეს, ლეკეკელეს და ლეპატარავეს აერთიანებს²².

ბანძაში შემორჩენილია V საუკუნის აბანოსა და ოთხაფსიდიანი ეკლესიის, X საუკუნის რვააფსიდიანი ტაძრისა და გვიანი შუა საუკუნეების ციხე-დარბაზის ნანგრევები, აგრეთვე ებრაელთა სინაგოგა (1914 წ.).

სოფლის სახელწოდების შესახებ რამდენიმე განმარტება არსებობს: 1. „ბანძას ადგილობრივი მოხუცები განმარტავენ **ბანი ძგად** – ბანის კიდედ (**ძგა** მეგრულად კიდეს ნიშნავს)“²³; 2. სამეგრელოს მთავარს ჩამოუვლია აქ, უამრავი ხალხი უნახავს, გაკვირვებია და უთქვამს – **მუ ხალხი დჯნობანძუნია თაქ** „რა ხალხი ყოფილა (ირევალ) აქ. **ბანძ-ბრანძ-ბანძლ-** მეგრული ძირებია და ნიშნავს დავას, აშლას, არეულობას²⁴; 3. „უხსოვარი დროიდან ამ

²⁰ სსსრ დაყოფა. შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის გამოცემა. ტფ., 1925: 95.

²¹ საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. ტფ., 1930: 143.

²² საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1949: 31; საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1961: 33; საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1966: 33; 1977: 38, საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1987: 42.

²³ გ. ელიავა, ჭყონდიდ-მარტვილი უძველესი ქართული საგანმანათლებლო კერა (მეგზური), თბ., 1969: 23.

²⁴ ა. ჩიქვანაია, სოფელ ბანძის ისტორიისათვის. გეგეჭორის სარაიონთაშორისო სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის XXVII სამეცნიერო სესია (მასალები). თბ., 1982: 68.

სოფელში იმართებოდა დღეობა. იცოდნენ „ჯარობა“ – თავშეყრა, გართობა, რიკტაფელას თამაში. ერთხელ, მომღერალი ბიჭი, რომელიც ჩონგურზე უკრავდა და ტკბილად ღიღინებდა, იქვე, ხალხის წრეში მდგარ გოგონასთან მისულა და უნიშნებია, რომ მასთან ერთად ემღერა. გოგონა დამორცხვებულა და სიმღერაზე უარი განუცხადებია. მაშინ გააკვირვებულ ბიჭს უთქვამს მისთვის – **ბანი, ძღა** (ბანი, გოგოვ!), ესე იგი ჩემთან ერთად იმღერეო. ამის შემდეგ თითქოს სოფელს **ბანძა** დარქმევია“; 4. „თავად ფაღავას ქორი მოუკლავს, ცაზე ირაოს რომ აკეთებდა. ქორი სახლის ბანზე დავარდნილა. თავადს უყვირია – **ბანზე დავარდა, ბანზეო**“; 5. „სოფელში ჩამოსულ პირველ მოსახლეს ბანიანი სახლი აუგია და სოფელსაც **ბანა-ბანძა** ამიტომ ეწოდა“; 6. „შარიანი ხალხი ცხოვრობს ამ სოფელში და ბანძაც ამიტომ ჰქვია. „ბანძი“ არეულობას, შინააშლილობას ნიშნავს“; 7. „ბანძელი ფაღავები და გაბუნები ცხენის განთქმული ქურდები იყვნენ. ერთხელ თავად ფაღავას ცხენი მოუპარავს. ცხენის პატრონს ერთი ამბავი აუტეხავს – **იფრეი ეუბანძღუ, ბანძლი გეუტახუ** „ყველაფერი აურევია, დავა, ჩხუბი აუტეხავს“, ე. ი. გაბრაზებულაო. ამიტომ სოფლისთვის **ბანძლი, ბანძღა** (ბანძა) დაურქმევიათ“; 8. „ბანძელა, ბაძუ კაცის სახელია. ამ სოფელში პირველად ის დასახლებულა. აქედან მოდის გვარები - ბანძავა, ბანძაძე და ბანძელაძე. ხალხური ლექსიცაა – ჩქიმი ბაბუ, ჩქიმი ბაძუ, ბანძას სამართალი ვაძუ, კეკეია მუშ მაყარეთ ემერ, შარას გიდებანძუ „ჩემო ბაბუავ, ჩემო ბაძუ, ბანძაში სამართალი არ არის, კეკელია თავისი მაყრიონით, ეგერ, გზაზე დაბღღარძუნობს“²⁵.

სოფლის სახელწოდების ეტიმოლოგიის ძიების შემთხვევაში ყურადსაღებია – **ეძა, -ნძა, -რძა** დაბოლოებიან ტოპონიმებზე (**ბრეძა, ბანძა, ასპინძა, ბლორძა, წყორძა**) დაკვირვებაც²⁶. მერაბ ბერიძის დაკვირვებით, **-ძია** კომპონენტს ზოგ შემთხვევაში მოეპოვება პარალელური ფორმა **-ძა**. ასპინძის რაიონში ნასოფლარს **ალანძია** ჰქვია, მაგრამ მის მიკროტოპონიმიაში დასტურდება **-ძა**

²⁵ ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი), თბ., 2007: 12-13; მისივე, მარტვილის რაიონის ოიკონიმია, ქუთ., 2010: 19-21.

²⁶ შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია, ქართული ოიკონიმები. კრ. „ტოპონიმია“, ტ. II, თბ., 1980: 61.

კომპონენტებიანი გეოგრაფიული სახელები – **ალანძის წყალი** და არა **ალანძის წყალი, ალანძისხევი**. ამავე რიგში განიხილავს მკვლევარი ტოპონიმ **ტანძიას** და **-ძა** დაბოლოების მქონე სოფლებს: **ბრეძა, ბანძა, წყორძა** და სხვ. ახალქალაქის რაიონში ნასოფლარს ეწოდება **ვარძა, ვარზა** (შდრ. გვარ **ვარძელაშვილში** ფიგურირებს **ვარძა** ფორმა. წინააღმდეგ შემთხვევაში იქნებოდა **ვარძიელაშვილი**). იგივე **ვარძა** ფორმა ჩანს ივანე ჯავახიშვილის მიერ დამოწმებულ **ვარძაგარაში**²⁷.

მკვლევარი რ. ბურჭულაძე ყურადღებას ამახვილებს იმ ტოპონიმებზე, რომლებიც **ბა** მორფემით იწყება. ამ კლასის ტოპონიმებიდან ჩამოთვლის **ბაშს, ბანას, ბანძას, ბაგინეთს, ბაქოს, ბათუმს** და მიიჩნევს, რომ ბა ეგვიპტური წარმომავლობის ლექსემაა. რ. ბურჭულაძე ვარაუდობს, რომ ეს ტოპონიმები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ეგვიპტელთა ახალშენების არსებობის მაუწყებელია: „შავსა და კასპიის ზღვებს შორის არსებულ ტერიტორიაზე მრავალ ადგილზე ფიქსირდება ძველი ეგვიპტური წარმომავლობის ტოპონიმები... ამ ვრცელ ტერიტორიას ეგვიპტური ელემენტი მარშით ვერ გაივლიდა და ადგილი ექნებოდა ხანგრძლივ მეთოდურ შეღწევას, ე. ი. დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით უნდა გაჩენილიყო ძველი ეგვიპტური დასახლებები, ახლად მიკვლეული ხმელეთის სიღრმეში შეღწევის ფორპოსტები...“²⁸.

ტოპონიმ „ბანძის“ ეტიმოლოგიას ამ ბოლო დროს შეეხო ფაუსტ ნადარაია: „**ბანე** ანუ **ბანი** ძველი კოლხური, მივიწყებული სიტყვაა, რომლისთვისაც ტოპონიმ **ბანძის** არც ერთ მკვლევარს არ მიუქცევია ყურადღება და არ უცდია მისი განმარტება. **ბანე** ანუ **ბანი** მოსწორებულ ადგილს ნიშნავს, **ძგა** კი – კიდეს, ნაპირს. შეიძლება თავდაპირველად ეს სახელი (ბანი+ძგა=ბანძა) ერქვა ხალხის თავშესაყრელ ერთ ადგილს და შემდეგ მთელ სოფელზე

²⁷ მ. ბერიძე, ძიებანი ჯავახეთის ტოპონიმებიდან. კრ. ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი. ლაპიდარული წარწერები, ტოპონიმია, საღვთისმეტყველო-ლიტერატურული ძეგლები. გამოსაცემად მოამზადეს ვ. სილოგავამ, ლ. ხალაძემ, მ. ბერიძემ, ნ. სულავამ და რ. ყავრელაშვილმა. თბ., 2012: 278.

²⁸ რ. ბურჭულაძე, ძველი ეგვიპტური ტოპონიმის კვალი ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე. კრ. „ქართველური ონომასტიკა“, ტ. II, თბ., 2004: 107.

გავრცელდა“²⁹. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ავტორი ეყრდნობა **ბანე** სიტყვის ა. ქობალიასეულ განმარტებას.

საგულისხმოა აგრეთვე ის ფაქტი, რომ რაჭული დიალექტის სალექსიკონო მასალების მიხედვით ქვევრში ნარეცი წყლის ნარჩენის ამოსამშრალბელ ჩვარს, დამაგრებულს ხის გრძელ ჯოხის წვერზე, იგივე მაწაწურს, **ბანძურა** ეწოდება³⁰. სვანურ ენაში **ბანძა**, **ბანძ-არ**, **ბანძ-ა**, **ბანძ-ა-ი** აღნიშნავს „გრძელბეწვას, ბანჯგვლიანს“. მეგრულ-ლაზურში ამ მნიშვნელობით **ბონძ-ოლ-ა** გამოიყენება („გრძელბეწვიანი, ბანჯგვლიანი, ჭუჭყიანი“). მეგრ.-ლაზ. **ბონძ-** და სვანური **ბანძ-** ძირები კანონზომიერი შესატყვისებია. გამოთქმულია ვარაუდი **ბანძ-** და **ბანჯუ-** არქექტიპთა ურთიერთმიმართების შესახებ³¹. გასათვალისწინებელია სხვა კუთხეების ტოპონიმური მონაცემებიც. შდრ. ზედა მაჭახელაში, კარჩხლის მთის ტოპონიმთა შორის დასახელებულია **ბლანძა**³². მესხეთში, ახალციხის მუნიციპალიტეტის სოფ. მუსხში, მინდვრის სახელწოდებად დამოწმებულია **ბანძურა**...

ჩვენი აზრით, „ბანძა“ მეგრული წარმომავლობის სიტყვაა და ნიშნავს გზაგასაყარს, გზაშესაყარს. არის ასეთი ხალხური ლექსი: „სო მეულღ, ჩქიმი ინგირი, სორე მიხურთქინუქღნი... მიბურჯანქღ დო ზღვაშა მეიღღ თირღ გვალაშე გემნაჭვალა. ენოუნქ სქანღ რობუს, მუთა გიჩქ გინორთიშღ, დღასი ვაგაბანძღუ შარა: „სად მიხვალ, ჩემო ენგურო, სად არი, რომ მიჩხრიალებ... მიგორავ და ზღვაში მიგაქვს თოვლი მთიდან მონაწველი. შენს კალაპოტს მიჰყვები, არაფერი გეტყობა გადახვევის (არსად გადაუხვევ), არასოდეს გერევა (გეხლართება, გიშტოვდება) გზა“. ამ ლექსში „ვაგაბანძღუ“ იგივეა, რაც „არ გეტოტება, არ გიშტოვდება, არ გეხ-

²⁹ ფ. ნადარაია, სამეგრელო, ქუთ., 2015: 85.

³⁰ აღ. კობახიძე, რაჭული დიალექტის ლექსიკონი (მასალები). შემდგენელი აღ. კობახიძე. თბ., 1987: 19.

³¹ კ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. მეორე გამოცემა. თბ., 2000: 94; Fanrich H., Kartwelishes Etymologisches Worrterbuch. BRILL, Leiden-Boston, 2007; ლ. კელაურაძე, დამატებანი ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის - II. კრ. „ეტიმოლოგიური ძიებანი“, XI, თბ., 2014: 18.

³² რ. გუჯეჯიანი, რ. თოფჩიშვილი, ტ. ფუტკარაძე, გ. ჭეიშილი, ეთნოგრაფიული ზედა მაჭახელა. კრ. „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XII, თბ., 2008: 79.

ლართება (გზა)“. არეულის, ჩახლართულის მნიშვნელობითაა იგი გამოყენებული აგრეთვე გამოცანაში - **უკმაკური ჭკადირი, ეშმაკიში ბანძირი** „უკუღმართად გაჭედილი, ეშმაკისაგან დახლართული“. **ბანძლუა, ბანძლი** „დახლართულის, არეულ-დარეულის“ მნიშვნელობითაა გამოყენებული მეორე ხალხურ ლექსშიც: „ქვლოჭყაფე გაჭირება ახადგაზდა ბოშკათეფი! კინოხიშე დოს-ქვლადე საქმე გაკობანძლილეფი „დაწყებულა გასაჭირი, ახალ-გაზრდა ვაჟკაცებო, ძველი დროიდან დარჩენილა საქმეები დახლართული“³³. შდრ. **მიკობანძლუა** – დავიდარაბი; არევ-დარევა; ბანძლი; **მიშაბანძლინ-ი (მიშაბანძლინს)** სახელი **მიშებანძლუ(ნ)** ზმნისა – ჩახლართვა, რაღაცის არევ-დარევა, ხლაფორთი“³⁴. ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში“ **„ბანძლუა (ბანძლუას)** ასეა განმარტებული: ბღლარძუნი; არევა, ხლართვა. **უარესო ბანძლუნც...** – უარესად ხლართავს (ბურღავს)... **შარას გილებანძლუ...** გზაზე ბღლარძუნობს; **ძაფის ნიბანძუნქ!** „ძაფს ნუ ხლართავ!“³⁵. **ბანძლი** დავის, შარის ატეხვის მნიშვნელობით აქვს გააზრებული გივი ელიავას: **ბანძლი ვეტანა** „არ იდავო, „დავა არ ატეხო“³⁶. ალიო ქობალიას „მეგრულ ლექსიკონში“ **ბანძი//ბრანძი** განმარტებულია როგორც „ფლასი; აბურდული, აწეწილი, უწესრიგო“, ხოლო **ბანძუა**, როგორც „აბურდვა, აწეწვა, არევ-დარევა“. იმავე ლექსიკონის მიხედვით **ბანძლილის** მნიშვნელობაა ჩახლართული, ხოლო **ბანძლუა** განმარტებულია, როგორც „აბურდვა, ხლართვა, არევ-დარევა“³⁷.

ამდენად, **ბანძა, ბანძი** ნიშნავს განშტოებულ, სხვადასხვა მხარეს მიმავალ გზას (**გობანძი** „განსაკუთრებული, დახლართული, არეულ-დარეული, გამოყოფილი ყოველი მხრიდან“; **ბანძა** „ნასკვი; გზაჯვარედინი; გზაშესაყარი; გზაგასაყარი; ნებოძირი“); და მართლაც, ბანძა ძველი კოლხეთის ცენტრალურ, ისტორიული ოდიშის (სამეგრელოს) აღმოსავლეთ ნაწილში, აბაშის ხეობის

³³ ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია, 2007: 13; მისივე, მარტვილის რაიონის ოიკონიმია, 2010: 20.

³⁴ ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002: 268, 284.

³⁵ ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 2001: 217.

³⁶ გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი (მასალები), მარტვილ-თბ., 1997: 27.

³⁷ ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010: 56.

გაშლილ ველზე მდებარე სოფელია. ბანძას მეტად ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ეკავა. იგი იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტი არქეოპოლის-ციხეგოჯიდან (ეგრისის სამეფოს დედაქალაქი) ლენხუმისაკენ, პეტრა-ციხისძირიდან ჭყონდიდისაკენ (მარტვილი) მიმავალ გზებზე³⁸.

სოფელსა და მის შემოგარენში დღესაც არის გავრცელებული დრომონიმები: **ჯვეში შარა** „ძველი გზა“, **ჯვეში ნაშარუ** „ძველი ნაგზური“, **სალენხუმო შარა//საენხომო შარა** „სალენხუმო გზა“, **მექადაქეში შარა//მარტვიში შარა**, **ბანძაში შარა** და ა. შ., რაც ძველ მაგისტრალზე მიგვითითებს³⁹.

ოიკონიმთან დაკავშირებულია მიკროტოპონიმები: **ბანძაფონი** „ბანძის ფონი“ – თავთხელი, მარჩხობი აბაშაზე, არგვანდუდის სამხრეთით (ლეკეკელე); **ბანძაშ მინდორი** – სახნავი გახუშ წყურგი(ლ)ის ჩრდილოეთით და ბიკინოხორის აღმოსავლეთით. გაშლილი ველია, ნაყოფიერი, უხვმოსავლიანი. პარალელური სახელწოდებაა წაკორტი//წაკორტეფი (ლეკეკელე). გ. ელიავა მიუთითებს „ბანძაში მინდორი“-ს ფორმით, გაშლილი ველის სახელწოდებად, სადაც ციხის ნანგრევებია⁴⁰; **ბანძაში შარა** „ბანძის გზა“ – გზა რიონისპირეთიდან ნოსირის გავლით, ბანძისაკენ. ვაჭრებს ამ გზით ბანძაში დაჰქონდათ სავაჭრო საქონელი⁴¹; **ბანძა** – უბანი წყალტუბოს მუნიციპალიტეტის სოფ. გუბისწყალში⁴²...

³⁸ ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი), თბ., 2007: 13-14; მისივე, სამეგრელოს ზოგიერთი ტოპონიმის ეტიმოლოგიისათვის. უფრ. „ორნატი“, #3-4, ფოთი, 2005: 135; მისივე, მარტვილის რაიონის ოიკონიმია, ქუთ., 2010: 19-22.

³⁹ გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია. თბ., 1977: 393, 60, 65, 78, 81, 89, 92, 108, 118, 121; ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი), თბ., 2007: 13-14; ი. კეკელია, კ. ქებულაძე, „შიდა ვგრისის“ ისტორიული გეოგრაფიიდან („გზა თაკურისა“, „სალენხუმო გზა“). კრ. „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XV, ქუთ., 2011: 196.

⁴⁰ გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია. თბ., 1977: 86; მსჯელობისათვის იხ. ი. კეკელია, ბანძის ტოპონიმია, 2007: 14-15.

⁴¹ გ. ელიავა, სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თბ., 1989: 37.

⁴² საქართველოს ტოპონიმია (მასალები). ქვემო იმერეთი. შემდგენლები: შ. აფრიდონიძე, ვ. ჯოჯუა, მ. კემულარია, თბ., 2003: 33.

Igor Kekelia

For Etymology of toponym „Bandza”

Bandza is situated in the eastern part of Samegrelo. The village on the open plain is the centre of community. There are several variants about the name of the village. Sypposedly „bandza“ means; a crossing of the roads’and in fact Bandza is the village which is situated in the eastern part of historical Odishi (Samegrelo) and has profitable geographical positions.

*დაიბეჭდა კრებულში - „ეტიმოლოგიური ძიებანი“,
(თსუ ენათმეცნიერების ინსტიტუტი), XIII, თბ., 2016:17-30.*

ერთი ფურცელი ბანძის თეატრალური წარსულიდან

1873 წლის 16 აპრილს, სოფელ ბანძაში (მარტვილის რაიონი) სცენისმოყვარეთა მიერ საქართველოში პირველად დაიდგა „ვენეციელი ვაჭარი“. „სამეგრელოს ამ მიმზიდველ, პატარა სოფელში ფეხადგმულმა „ვენეციელმა ვაჭარმა“, ქართული სცენური შექსპირიანას პირველი ფურცელი გადაშალა... დღეს ქართველი შექსპირისმცოდნენი კანონიერი სიამაყის გრძნობით აღნიშნავენ ამ ისტორიულ ფაქტს, რომელიც უთუოდ სპეციალურ შესწავლას იმსახურებს, რათა მომავალმა თაობამ სრული წარმოდგენა იქონიოს ჩვენი კულტურული წარსულის ამ საინტერესო მოვლენაზე“, - წერდნენ ამ ორმოციოდე წლის წინ მწერალი როდიონ ქორქია და რეჟისორი მიხეილ გიჟიმერელი¹.

„ვენეციელი ვაჭრის“ თეატრალიზებული წარმოდგენის გამართვასთან დაკავშირებით, გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნდა ვინმე დ. თ.-ს წერილი, სათაურით - „შექსპირი ბანძაში“. წერილში ვკითხულობთ: „...მე დავესწარ სოფელს ბანძას, სადაც ადგენდნენ შექსპირის დრამას „ვენეციელ ვაჭარსა“, თარგმნილს უფლის დ. ყიფიანისაგან². ამ ამბავმა საშინლად გამაკვირვა და სწორედ გითხრათ, ბევრი ვიცინე. უეჭველია მკითხველსაც გაუკვირდება ეს ამბავი და მე ადრევე დარწმუნებული ვარ, რომ გუნებაში ისიც იცინის და ამბობს: მგონი ამის დამწერს საქმე გამოლევიაო; განა არ ვიცით, რომ შექსპირის დრამა ბანძაში საძაგლობა რამ იქნებოდაო! მეც ეგრე ვფიქრობდი, ვიდრე წარმოდგენას დავესწრებოდი, მაგრამ შემდეგ წარმოდგენისა სრულიად სხვა აზრით გამოვედი»-ო³.

წარმოდგენა ნაჩქარევად გამართულა, „რადგანაც... ბანძაში

¹ იხ. „შექსპირიანას პირველი ფურცელი“, გაზ. „კოლხეთის ცისკარი“, №74, 23 ივნისი, 1964.

² იგულისხმება დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი (1814-1887 წწ.) - ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი და მთარგმნელი, ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერი, „ქართული დრამატული საზოგადოების“ ერთ-ერთი დამაარსებელი. მისი თარგმანები ხშირად იბეჭდებოდა ჟურნალ „ცისკარში“, სადაც 1857 წლიდან თანამშრომლობდა.

³ იხ. გაზ. „დროება“, 27 აპრილი, 1873 წ.

დიდი შეკრებილება იყო, ადგილობით დღესასწაულის⁴ გამო“.

ავტორის თქმით, ბასაიოსა და შევლოხის უპირველესი როლების შემსრულებლებს წარმოდგენისთვის მზადება ორი-სამი დღით ადრე დაუწყიათ. გენერალური რეპეტიციაც ერთხელ, ისიც სახლში გაუმართავთ. „ესენი ყოველივე რომ მივიღოთ სახეში, უნდა სიმართლითა სთქვას კაცმა, რომ სწორეთ არ მოვიფიქრებდი, რომ შექსპირის დრამა, ისიც ბანძაში, ესე წარმოდგებოდა»-ო.

როლები ითამაშეს კნეინა ოლგა დადიანისამ (პორცია), ალ. ფაღავამ (ანტონიო), დ. ფაღავამ (შევლახის მსახური), კონსტანტინე იოსელიანმა (გრაციანოსი), ლუტუ ფაღავამ (მოროკელი პრინცი), მიხეილ ფაღავამ (დოჟი) და სხვებმა.

დამსწრე საზოგადოების დიდი მოწონება დაუმსახურებია ადვოკატის როლის შემსრულებელს – კნეინა ოლგა დადიანს. „პირველ გამოსვლაზედ, – წერს კორესპოდენტი, – ცოტათი შეკრთა, მაგრამ როდესაც კაცური ტანისამოსით გამოვიდა ადვოკატის როლში, უნდა გითხრათ, რომ სრულიად რაფაელის დიდებულს მხატვრობას ჰგავდა და ისე აღტაცებაში შევიდა ხალხი მის წარმოდგენისაგან, რომ სულ ხანგრძლივ „ბრაგოს“ ყვიროდნენ და ოთხჯერ-ხუთჯერ გამოიძახეს სცენაზედ“.

ასეთია, მოკლედ, შექსპირის ქართულ სცენაზე პირველი წარმოდგენის ისტორია, რაც, თავისთავად ცხადია, თეატრალური ხელოვნების უმდიდრესი წიგნის შემადგენელი ნაწილია.

აპრილის თვეში შესრულდა „ვენეციელი ვაჭრის“ წარმოდგენის 130 წლისთავი. თხოვნით მივმართავთ მარტვილის რაიონის გამგეობას, შექმნას რაიონული საორგანიზაციო კომიტეტი, რომელიც უზრუნველყოფს საიუბილეო სადამოს ჩატარებასთან დაკავშირებული საორგანიზაციო საკითხების მოგვარებას.

„მწერლის გაზეთი“, #13 (63), 1-7 მაისი, 2003: 2.

⁴ იგულისხმება „სოფიობა-ჭვენიერობა“, რომელიც ნაადგომევეს, ახალი კვირის ორშაბათ დღეს ტარდებოდა.

„სამეგრელოში მოვედი და საქართველო ვნახე“
(ილია ბანძაში)⁵

ილია ჭავჭავაძე (წმიდა ილია მართალი) საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე თავისი ბრწყინვალე პოეტური და პროზაული ნაწარმოებებით, პუბლიცისტური წერილებით, შეუპოვრად იბრძოდა „წყლულთა მრავალთა“ განსაკურნებლად. „ერის წყლული მაჩნდეს წყლულად, მეწვოდეს მის ტანჯვით სული, მის ბედით და უბედობით დამედაგოს მტკიცე გული“, - ამ სიტყვების ერთგული მიმდევარი ქართული სახელმწიფოებრიობის რღვევისა და რუსიფიკატორული პოლიტიკის აღზევების უამს ერს ბრძნული შეგონებებით გამოფხიზლებისკენ მოუწოდებდა. აკი, სიტყვით თუ საქმით, თვითონვე იყო ერთგული მამა-პაპათაგან დარჩენილი სამიღვთაებრივი საუნჯისა – „მამული, ენა, სარწმუნოება“.

ილია

ილიას შეუწონავი სიდიადე მარტო მისსავე შემოქმედებაში როდი აისახა; იგი ხომ დიდი საზოგადო მოღვაწე და ქველმოქმედი იყო!..

ერის სულიერი მოძღვარი საკუთარი ქვეყნის ჭირ-ვარამს ითავისებდა და მიუხედავად მოუცლელობისა, ხშირად მოგზაურობდა საქართველოს სხვადასხვა სოფელ-ქალაქში; იგი ყველა კუთხის სასურველი სტუმარი იყო...

1885 წლის გაზაფხულზე, სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის – ნიკო დადიანის („მინგრელსკი“) ბიბლიოთეკის ჩაბარების მიზნით ილია ჭავჭავაძემ სამეგრელოში იმოგზაურა; ეწვია გორდს, ბანძას, ზუგდიდს, ახალ სენაკსა და ძველ სენაკს. საზო-

⁵ თანაავტორები: ცოტნე კაკულია, ალექსი ფონიავა.

გადოება ყველგან აღტაცებითა და სიყვარულით ეგებებოდა სა-
თაყვანებელ სტუმარს.

წინამდებარე ნაშრომში ისტორიული და კულტურული ტრა-
დიციებით მთელ სამეგრელოში გამორჩეულ სოფელ ბანდაში (ახ-
ლანდელი მარტვილის რაიონი) ილიას ჩამობრძანებაზე ვისაუბ-
რებთ.

მწერლისა და მისი ღირსეული თანამოაზრეების – დიმიტრი
ყიფიანის, იაკობ გოგებაშვილის, ვახტანგ თულაშვილის, ნიკო
ცხვედაძის, ივანე მაჩაბლის, რაფიელ ერისთავის, ალექსანდრე
სარაჯიშვილისა და სხვათა მზრუნველობით დაარსებულმა „ქარ-
თველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოე-
ბამ“ განუზომელი ამაგი დასდო ეროვნული თვითშეგნების, ქარ-
თველი ხალხის კულტურული დონის ამაღლებასა და პროგრესუ-
ლი იდეების დანერგვას.

1879 წლის 15 მაისს დამფუძნებელ პირველ კრებაზე საზოგა-
დოების პირველ თავმჯდომარედ აირჩიეს დიმიტრი ყიფიანი, ხო-
ლო თავმჯდომარის ამხანაგად – ილია ჭავჭავაძე. 1885 წლიდან
გარდაცვალებამდე საზოგადოებას ილია ხელმძღვანელობდა. გა-
ერთიანების უმთავრეს მიზანს ქართული სახალხო სკოლების,
ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების, მუზეუმების, წიგნის მაღაზიე-
ბის დაარსება, უკვე არსებული სკოლებისათვის დახმარების გა-
წევა, სახელმძღვანელოების, ჟურნალ-გაზეთების, იაფფასიანი
წიგნებისა და ქართველ კომპოზიტორთა ნაწარმოებების ბეჭდვა-
გავრცელება, ხელნაწერების, ფოლკლორული მასალების, ისტო-
რიული და მხატვრული ნაწარმოებების, მატერიალური და სული-
ერი კულტურის ძეგლთა აღნუსხვა, დაცვა და პოპულარიზაცია
წარმოადგენდა. დებულების III პარაგრაფი ითვალისწინებდა და-
წყებით სკოლებში ქართულ ენაზე განათლების მიღების ხელშე-
წყობას. შეისწავლებოდა რუსული ენაც, როგორც ჩვეულებრივი
საგანი⁶.

გაერთიანების აქტიური წევრის, ცნობილი მწერლისა და სა-
ზოგადო მოღვაწის, „ქართველთა პლუტარქედ“ წოდებული იონა

⁶ ტ. ხუნდაძე, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, თბ.,
1958: 4.

მეუნარგიას (1852-1919 წწ.) წინადადებით საზოგადოება შეუდგა ხელნაწერებისა და ძველი ნაბეჭდი წიგნების მოძიებას, შეგროვებასა და დაცვას. ამ კუთხით მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა სწორედ 1885 წელს – „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ დავით დადიანის ბიბლიოთეკა უნდა ჩაეხარებინა.

ჩასაბარებელი საგანძურის შესახებ სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის შვილი ნიკოლოზ (ნიკო) დადიანი ვასილ მაჩაბელს სწერდა:

„კნიაზო ვასილ, დიდი ხანია გულში მიძევს, რომ მთელი ჩემი ბიბლიოთეკა, რომელიც კი შეეხება საქართველოს ისტორიას, გეოგრაფიას, ლიტერატურას, ან საზოგადოდ, რაიმე მხარეს ჩვენის სამშობლოსას, გადამეცა ჩვენის „წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოებისათვის“, რომელსაც, რასაკვირველია, უფრო მომეტებული სახსარი და ღონისძიება აქვს ამით სარგებლობა მოუტანოს ჩვენს ქვეყანას ვიდრე კერძო პირმა, მაგრამ სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო დღემდის ეს სურვილი შეუსრულებელი დამრჩა. ახლა გთხოვთ, ჩემს მაგიერ გარდასცეთ ზემოხსენებული საზოგადოების მმართველობას, რომ მე მოვახდინე განკარგულება – მთელი ჩემი ბიბლიოთეკა, თავადმა კონსტანტინე დავითისძე ნიუარაძემ ჩაიტანოს ქ. თბილისში „დროების“ რედაქტორთან, სადაც საზოგადოებისაგან ამორჩეულ პირთ შეუძლიანთ ჩაიბარონ ისეთი წიგნები, რომელთაც ისინი დაინახავენ საჭიროდ და სასარგებლოდ.

თუ ამ ჩემის ბიბლიოთეკის შეწირვით საზოგადოება მოუტანს რასმე სარგებლობას ჩვენს სამშობლო ქვეყანას, მით შევრაცხ თავს ბედნიერად.

თქვენი პატივისმცემელი თავადი მეგრელიისა ნიკოლოზ.

1885 წ. 28 თებერვალს.

პეტერბურგი“.

ამ ხელნაწერების ჩასაბარებლად და თბილისში ჩამოსატანად შექმნილი სპეციალური კომისიის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ილია ჭავჭავაძე, ხოლო წევრებად – ვასილ მაჩაბელი (ძმა მწერალ ივანე მაჩაბლისა), დავით ერისთავი (ქართული თეატრის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, დრამატურგი, პოეტი, პუბლიცისტი,

შვილი გიორგი ერისთავისა), გრიგოლ (გია) ყიფშიძე (ცნობილი ჟურნალისტი, პროზაიკოსი, მთარგმნელი და პედაგოგი; „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში“ საქმის მწარმოებლად მუშაობდა, იყო ილიას ბიოგრაფი), სამსონ ყიფიანი (ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე), სიმონ ღოღობერიძე და იონა მეუნარგია.

1854 წელს, სამეგრელოს სამთავროში ომერ-ფაშას შემოსევისას, ზუგდიდის სასახლიდან უსაფრთხოების მიზნით გატანილი ბიბლიოთეკის მნიშვნელოვანი ნაწილი დადიანთა საზაფხულო რეზიდენციაში – გორდში იყო დაუნჯებული.

თბილისიდან გორდის სასახლეში ჩამოსულ კომისიას კონსტანტინე ნიჟარაძემ გადასცა აღნიშნული ბიბლიოთეკა, რომელსაც თან ახლდა ჩაბარებამდე აკაკი წერეთლის მიერ შედგენილი სრული აღწერილობა-კატალოგი და რომელიც გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე გამოქვეყნდა კიდევც.

საზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ეს იყო დიდი მამულიშვილის ტრიუმფალური მოგზაურობა სამეგრელოში...

3 აპრილს ილია კომისიის წევრთა ერთ ნაწილთან (იონა მეუნარგია, ვასილ მაჩაბელი, დავით ერისთავი) ერთად, სუხჩეს, ხუნწის, ნაგვაზაოს, ლეხაინდრაოსა და ნაჯახაოს გამოვლით სტუმრად ჩამობრძანდა სოფ. ბანძაში (ახლანდელი მარტვილის მუნიციპალიტეტი), ცნობილი ვეკილისა და საზოგადო მოღვაწის – მელქისედეგ (მექი) გიგოს ძე ფაღავას სახლში (ეს უკანასკნელი 1877 წლიდან მუშაობდა ქუთაისის საადგილმამულო ბანკში, როგორც გამგეობის წევრი, 1910 წლიდან კი როგორც თავმჯდომარე, და ახლო მეგობრული ურთიერთობა აკავშირებდა თბილისის საადგილმამულო ბანკის დამაარსებელთან და 30 წლის მანძილზე მის უცვლელ ხელმძღვანელთან – ილია ჭავჭავაძესთან).

მწერლის ბანძაში სტუმრობის შესახებ საინტერესო მოგონებები შემოგვინახეს ფაქტის თვითმხილველებმა და უშუალო მონაწილეებმა – იონა მეუნარგიამ და შალვა დადიანმა. მეტად მნიშვნელოვანია ალექსანდრე კოკაიასა⁷ და ალექსანდრე გაბუნი-

⁷ ალ. კოკაია, დიდი ილია – ბანძის სტუმარი. გაზეთი „სოფლის ცხოვრება“, 1968; გაზეთი „შრომის დროშა“, №5 (6392), 11 იანვარი, 1986.

ას⁸ მიერ მოდიებული მასალებიც⁹.

მწერლისა და მის თანმხლებ პირთა გარდა იმ დღეს ბანძას სტუმრობდნენ კონსტანტინე ნიჟარაძე, იასონ გელოვანი, მამია გურიელის ძმა ტელემაკი, ქუთაისელი იურისტები – ხელთუბნიშვილი, კალისტრატე ჩიკვაძე, პლატონ ჩხეიძე (ეს უკანასკნელი იყო მსახიობ ნუცა ჩხეიძის მამა და მეჭი ფაღავას ძმის – დათას ქვისლი); აქ იყვნენ გიორგი ჩიჩუა (ჩერნიშევსკის მეგობარი) და გრიგოლ ნაჭყებია. დიდი სტუმრის პატივსაცემად მეჭი ფაღავას ლამაზ კარ-მიდამოში გაწყობილ სუფრას თამადობდა მჭევრმეტყველებითა და სიმღერებით სახელგასმენილი ბანძელი თავადი კოწი ფაღავა¹⁰.

ბანძელთა სტუმართმოყვარეობით, ბრწყინვალე ქალბატონის – პელაგო (პეპა) ქორქაშვილის¹¹ დიასახლისობითა და იშვიათი გემოვნებით გაწყობილი სუფრით აღტაცებულმა ილიამ სიმღერაც წამოიწყო, თურმე, ხალხურ მოტივზე: „გადმოგიგდებ ხელსახოცსა ოქრო-მკედით მოქარგულსა, შიგ გავახვევ ჩემსა გულსა, შენგნით დამწვარ-დადაგულსა“¹².

იონა მეუნარგია იგონებს: „ილია ისე გამხიარულდა, რომ ბანძას, მეჭი ფაღავასას და ჩემთან ცაიშში, სულ „ფარინა-ფარინა“ იმღერა და ფერხულით გული იჯერა»-ო¹³. ილიას ბანძაში მოუნახულებია თავისი მეგობარიც – ცნობილი მწიგნობარი, ბერთემელი ნიკოლოზ (ნიკო) ტარიელის ძე დადიანი. ამ უკანასკნელის

⁸ აღ. გაბუნია, ილია ჭავჭავაძე სტუმრად ბანძაში. გაზეთი „კოლხეთის ცისკარი“, №120, 27 ნოემბერი, 1962.

⁹ ამის შესახებ იხ. მ. გიოშვილი-ასათიანი, ილიას მოგზაურობა სამეგრელოში. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის XXXII სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 1986; გ. ელიავა, ილიას მოგზაურობა სამეგრელოში. გაზეთი „სახალხო განათლება“, 23 სექტემბერი, 1987; აღ. კოკაია, დიდი ილია - ბანძის სტუმარი. გაზეთი „სოფლის ცხოვრება“, 1968; გაზეთი „შრომის დროშა“, №5 (6392), 11 იანვარი, 1986; შ. ჯღარკავა, დიდი ილია სამეგრელოში. გაზეთი „შრომის დროშა“, 28 აპრილი, 1987.

¹⁰ აღ. გაბუნია, ილია ჭავჭავაძე სტუმრად ბანძაში. გაზეთი „კოლხეთის ცისკარი“, №120, 27 ნოემბერი, 1962.

¹¹ ნუცა ჩხეიძის დეიდა, მეჭი ფაღავას რძალი.

¹² აღ. გაბუნია, ილია ჭავჭავაძე სტუმრად ბანძაში. გაზეთი „კოლხეთის ცისკარი“, №120, 27 ნოემბერი, 1962.

¹³ ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები. სოლომონ ცაიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით, ტ. III, თბ. 1957: 32.

და მარო დადიანი იყო მეუღლე ბანძელ ფარნა ფაღავასი¹⁴.

შალვა დადიანი მეგობრების შეხვედრის ეპიზოდს ასე იგონებს: „ბანძაში ვიყავით სტუმრად ნათესავებში. გაზაფხულის ერთ მშვენიერ დღეს ფართო ეზოში ცხენი შემოაჭენა წერწეტა მეგრელმა და მამას გადასცა, „ჭანჭანიძე“ მოდის შენთანო.

ჩვენ ვერ გავიგეთ ვინ იყო ეს „ჭანჭანიძე“, მაგრამ მამას სცოდნოდა, რომ ილია უნდა ჩამოსულიყო. დიდად გაიხარა და ჩვენც გვახარა ეს ამბავი.

მართლაც ცოტა ხნის შემდეგ ეზოში შემოვიდა 20-25 ცხენოსანი, რომელთა შორის, სხვებზე ცოტა წინ იონა მეუნარგიას თანხლებით, გამოჩნდა კარგ ბედაურზე მჯდომი პირ-ბუდადი და თვალებმცინარე ადამიანი.

მამა რომ მიეგება, ვიცანით, რომ ეს ილია იყო.

„გავიგე, აქ ყოფილხარ, ნიკო, და გულმა არ მომიტმინა არ მენახეო“, დაახლოებით ასეთი იყო ილიას პირველი სიტყვები.

და გაჩაღდა საუბარი, რამდენადაც მახსოვს, ჩასაბარებელ ბიბლიოთეკაზე, საერთოდ ძველ მწერლობაზე და, განსაკუთრებით ერთ ძველს შესამჩნევ წიგნზე „ნებროთიანზე“, რომელსაც მამა დიდად აქებდა... ამ წიგნის გარდა მახსოვს საუბარი გადავიდა თანამედროვე საკითხებზე: ბანკი, თეატრი, ქართული ენა; უმთავრესად კი თვით სამეგრელო, მისი წარსული, აწმყო და მომავალი“¹⁵.

მეგრელთა ზრდილობითა და ქცევით, განათლებითა და ეროვნული თვითშეგნებით მოხიბლულს, სწორედ ბანძაში ყოფნისას უთქვამს თავის სიტყვა-სადღეგრძელოში ერის დიდ მოჭირნახულეს: „სამეგრელოში მოველ და საქართველო ვნახე... დიდი საქართველო“...

დღესაც არის ბანძაში ის წყარო, რომლის პირას მდგარა ილია; ეზო, სადაც ღამე გაათენა; მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დღესაც სათუთად ინახება ყანწი, რომლითაც მას „კოლოშის“ (ვაზის ჯიშია) ღვინის გემო გაასინჯეს...

¹⁴ ა. სიგუა, შალვა დადიანთან ერთად. წგნ. „ქართული ხელოვნების მოღვაწენი“, თბ., 1985: 66.

¹⁵ შ. დადიანი, ილია ჭავჭავაძე ჩემს ხსოვნაში. რჩეული თხზულებანი, ტ. V, თბ., 1962: 77-79.

მეორე დღეს მწერალი ნოქალაქევის მიმართულებით, ძველი სენაკისკენ გააცილეს... იგი ეწვია ძველი სენაკის სათავადაზნაურო სკოლას, რომელიც წარმოადგენდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ინიციატივით გახსნილი ქუთაისის 4-კლასიანი მოსამზადებელი სათავადაზნაურო სკოლის პარალელურ განყოფილებას (გაიხსნა 1884 წლის 28 ოქტომბერს).

ამ სკოლის დაარსებით საზოგადოებამ შეუპოვარი წინააღმდეგობა გაუწია მეტროპოლიის ვერაგულ განზრახვას, სასულიერო და საერო სასწავლებლებიდან ქართული სალიტერატურო ენის, როგორც ვითომც მეგრულთათვის არამშობლიური ენის, გამოდევნას, მეგრულისა და რუსულის ღვთისმსახურების ენად დანერგვას, რასაც „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოება“ შეეცადა კიდევ 1884 წელს, როცა სამურზაყანოსა და აფხაზეთში ქართულ და აფხაზურ ენებზე სწავლება აკრძალა. 1885

მეჩი ფადავა

წელს იმავე საზოგადოების ბრძანებით სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში სწავლების პროცესი პირველ წლებში – მეგრულ, ხოლო შემდეგ რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო!..

იაკობ გოგებაშვილის თქმით, ბნელი ძალები „მოწადინებული იყვნენ განეცალკევებინათ მეგრელები სხვა ქართველი ტომებისაგან, მოეწყვიტათ სამეგრელო საქართველოსაგან და ამით დასუსტებული ორივე მხარე ადვილად მოსანელებელი გაეხადათ“¹⁶.

¹⁶ ი. გოგებაშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, ტფ., 1910: 548.

ნიკოლოზ დადიანი - ცნობილი მწიგნობარი და საზოგადო მოღვაწე

შალვა დადიანი

ამ ფონზე ილიასა და მისი თანამებრძოლების გახშირებული პროტესტი დროული და აუცილებელი იყო – საქართველოს ერთიანობაზე ორიენტირებულ შინაგან მოთხოვნილებას ზიანს ვერავინ და ვერაფერი მიაყენებდა, რადგან ეს კუთხე ასრულებდა ეროვნული ფსიქოლოგიის კატალიზატორის ისტორიულ ფუნქციას ჩვენი ქვეყნის ერთიანობისა და სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობის პროცესში. სამეგრელოს ყოველთვის ჰყავდა პროგრესულად მოაზროვნე საზოგადოება, რომელიც პროტესტით ეგებებოდა იმპერიულ ძალთა მიერ ქართველი ერის საწინააღმდეგოდ მიმართულ ნებისმიერი სახის პროვოკაციულ მცდელობას.

„რატომ უნდა გააკვირვებოდა სამეგრელოში საქართველოს ნახვა, განა არ იცოდა სად მიდიოდა?“ – ასეთი ჩანაწერი გაუკეთებია თავის უბის წიგნაკში ცნობილ ფილოსოფოსს, პროფესორ სერგი დანელიას.

რასაკვირველია, ერის წინამძღოლმა კარგად იცოდა სადაც მიდიოდა; იცოდა, რომ საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობისა და სიცოცხლისუნარიანობის უმთავრესი მამოძრავებელი ძალა, ქართული სახელწიფოებრიობის მყარი ბაზაა და ეროვნული (ქართული) ცნობიერების შეურყვნელი რეზერვი სწორედ სამეგრელო იყო და როცა ამ სიმტკიცეს, სა-

ქართველოს ერთიანობაზე ორიენტირებულ შინაგან მოთხოვნილებას რუსეთის რეაქციული ძალებისა და დაქირავებული აგენტების დაუღალავი მცდელობით ბზარი შეეპარა, ილიამ განგაშის ზარები დაარისხა და ამერ-იმერს ერთიანობისკენ, ერთად დგომისკენ მოუწოდა:

„სამეგრელოში მოველ და საქართველო ვნახე... დიდი საქართველო! ბევრი ჭირი უნახავს საქართველოს, მრავალ ქარტეხილს გადაუვლია ზურგზედა მისსა, მაგრამ ყოველთვის, უამთა რღვევისას და გაწბილებისას მაცხოვარი ძალა იგი, ქვეყნის მხსნელი სამეგრელოდან მომდინარეობდა. მტერთა მისთა დამთრგუნველი სამეგრელო იყო. იგი იყო ერთსული და ერთგული იმ სხეულისა, რომელსაც საქართველო ეწოდება. ასე იყო წინათ, ეგრე არის ახლაც, ეგრე დარჩება მომავალშიც“, – ამ სიტყვებით მიმართა საზოგადოებას ძველი სენაკის სათავადაზნაურო სკოლაში...

იონა მეუნარგია

მსგავსი შინაარსის სიტყვები წარმოთქვა 6 აპრილს, სოფელ ცაიშში (ზუგდიდის მაზრა), იონა მეუნარგიას სახლში სტუმრობისას¹⁷.

1885 წელს ქვეყნის ინტერესების დაცვისათვის დროულად ნათქვამი ეს სიტყვა-მოწოდება თუ სადღეგრძელო იყო დიდი ეროვნული შეძახილი, უებარი წამალი ეროვნული ტკივილების გასაყუჩებლად... ქართული მწერლობის ცნობილი წარმომადგენ-

¹⁷ ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები. სოლომონ ცაიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით, ტ. III, თბ. 1957: 44; ჯ. როგავა, ილია ჭავჭავაძის სტუმრობა ცაიშში. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის XXXII სამეცნიერო სესიის მასალები. თბ., 1986: 55-56; ს. ცაიშვილი, ერთი სახლის თავგადასავალი, წიგნში - „ლიტერატურული ნარკვევები“, თბ., 1965: 106-107.

ლის – გიორგი გაჩეჩილაძის თქმით, „ქართულმა ეროვნულმა ცნობიერებამ სამეგრელოში აღმოაჩინა ასპარეზი და ქრომოტიპი (ანუ დროისა და სივრცის ერთიანობა), რომელშიც საქართველოს ხვედრის მისტერია სრულდება. აი, რატომაა „სამეგრელოში სწორედ საქართველოს ნახვის“ ილიასეული ფორმულა გენიალური ნათელხილვის ფაქტი“¹⁸.

ღიახ, ყოველ ქართველს და მათ შორის ილია ჭავჭავაძეს, კარგად მოეხსენებოდა, რომ სამეგრელო საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო, მაგრამ ჩვენი ქვეყნის ამ კუთხეში შექმნილმა არასახარბიელო სიტუაციამ, ძირმტკიცე და ფესვებმაგარი სამეგრელოსადმი უზომო სიყვარულმა და კეთილშობილურმა გრძობამ ათქმევინა ერის წინამძღოლს გონიერ ქართველთათვის გულის ფიცარზე დასაწერი სიტყვები: „სამეგრელოში მოველ და საქართველო ვნახე... დიდი საქართველო!“

ბანძაში წარმოთქმული, ხოლო შემდეგ ცაიშსა და სენაკში გამეორებული შეგონება მხოლოდ ქართველთათვის როდი უთქვამს – თითი დაუქნია ქართველი ერის თვისობრივი ერთიანობის წინააღმდეგ მებრძოლ, რუსეთის თვითმპყრობელური მთავრობის რეაქციონერ წარმომადგენელს, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს - კირილე იანოვსკის, გონიერებისკენ მოუწოდა ცაიშის სკოლის მასწავლებელს, მეგრული სეპარატიზმის სინდრომით შეპყრობილ ცარიზმის დაქირავებულ აგენტს - თადეოზ (თადა) აშორდიასა და მის თანამოაზრეებს, რომლებიც იანოვსკის, ქუთაისის საგუბერნიო სკოლების დირექტორის ფილიპ ლევიცკის, პეტრებურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთის ენების ფაკულტეტის კანდიდატის – ალექსეი გრენისა და სხვათა, საქართველოს დაშლა-დასუსტების, ერის შინაგანი რღვევის ვერაგული და დამღუპველი პოლიტიკის გამტარებელი შოვინისტების წაქეზებითა და ფარული მეურვეობით მეგრული ანბანის შექმნით, სამეგრელოს სკოლებში მეგრულ ენაზე სწავლების, საეკლესიო წირვა-ლოცვის მეგრულად წარმართვისა და ყოველივე ქართულისაგან განცალკევების მეტად საშიშ იდეას ქადაგებდნენ.

„ასეთ ვითარებაში დიდი ილიას გამოჩენას სამეგრელოში

¹⁸ გახეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 5 დეკემბერი, 1992.

თავისი ღრმა აზრი და მიზანდასახულობა ჰქონდა. მან ამ მხარის მოსახლეობა გაამხნევა, მტრის ბანაკი შეაშფოთა. ფადაგებისას და მეუნარგიას ოჯახში ფართო საზოგადოების წინაშე ერის წინამძღოლის მიერ წარმოთქმული მთავრობის ანტიეროვნული პოლიტიკის მამხილებელი სიტყვები მთელმა საქართველომ შეიტყო. ცარიზმმა ვერ მიაღწია თავისი ამ უკიდურესად პროვოკაციული, ანტიხალხური ზრახვების განხორციელებას¹⁹.

საუკუნეზე მეტი ხნის წინ უგვირგვინო მეფის მიერ ბანდაში თქმული სიტყვები დღესაც მოწოდებასავით გაისმის, დღესაც აფხიზლებს და ერთიანობიკენ მოუწოდებს „ყოველი საქართველოს შვილებს; დღესაც გვმოდვრავს, რომ „მაცხოვარი ძალა

თადა აშორდია

ვი მასპინძლის – იონა მეუნარგიას მიერ მწერლის დაკრძალვაზე წარმოთქმული სიტყვებით:

„დღეს ყოველი ქართველი, თვით შენი მტერიც, შენი შეგირდია, ნეტავ გაგეგონა ის ძლიერი დაღადი ჩვენის მწერლობისა,

იგი, ქვეყნის მხსნელი“, ყოველთვის სამეგრელოდან მოდიოდა, რომ სამეგრელო იყო საქართველოს განუყოფელი ნაწილი, „მტერთა მისთა დამთრგუნველი“; რომ მეტი სიყვარული, მოფერება და პატივისცემა გვმართებს ამ კუთხის მიმართ; რომ სამეგრელოს დღესაც ისევე სტკივა, როგორც მაშინ... რომ სამეგრელოს დღესაც სულს უწეწავენ აშორდიას მემკვიდრეები...

ეს ნაშრომი გვსურს დავასრულოთ ქართული ლიტერატურის მემკვიდრის, მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის, ილიას უახლოესი მეგობრისა და სამეგრელოში მოგზაურობისას მისი ერთ-ერთი გულუხვი

¹⁹ მ. პაჭკორია, ილია ჭავჭავაძე ცაიშში. წგნ. „ვიცნობდეთ კულტურის ძეგლებს“, თბ., 1975: 39.

რომელიც ასტეხა შენმა მკვლევლობამ, რომ დამტკბარიყავი იმ აზრით, რომ სამწერლო მემკვიდრეობა შენგან დატოვებული არც ისე მჩატეა, როგორც მტერსა ჰგონია.

შენ გვასწავლე ქართული ენა. შენ არ შეჰქმენ უკანასკნელად „სულთა სწრაფვა“, „თვალთა ხედვის ისარი“? შენ შეგვაყვარე მამული და გვაჩვენე, როგორ უნდა სამშობლოს მტერთან ბრძოლა. „დიდ მუხასთან პატარა ია რომ ჰყვოდეს, ვის რა უნდაო“, გააგონე შენ მამულის მტრებს; სამეგრელოს ჩამოშორება რომ მოინდომეს საქართველოდან, შენ სამეგრელოში მოდი, ნახე და სთქვი: „სამეგრელოში მოვედი და საქართველო ვნახეო“, და მედგრად გამოესარჩლე დაჩაგრულ სამეგრელოს²⁰.

*ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები.
კრებული XVII, ქუთ., 2007: 58-63.*

²⁰ ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება, ტფ., 1908: 194-195.

აკაკი ბანძაში

დარია ფადავა

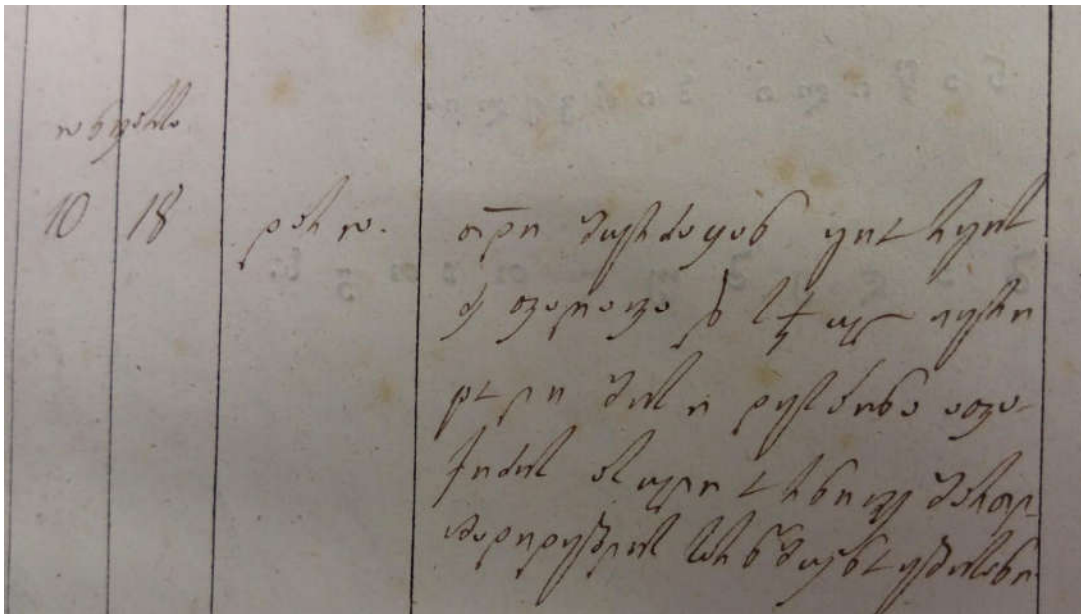

აკაკი

1899 წლის 24 იანვარს სოფელ ბანძაში ჩამობრძანდა დიდი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე აკაკი წერეთელი. იგი დაესწრო ცნობილი ქველმოქმედი მანდილოსნის – **დარია მურზაყანის ასულ ფადავას** დაკრძალვას, რომელიც 30 წლისა აღესრულა. აკაკის დიდი მეგობრობა აკავშირებდა თვით გარდაცვლილთან და მის მეუღლესთან, ცნობილ ვექილსა და საზოგადო მოღვაწესთან – მელქისედექ (მექი) ფადავასთან.

ვინ იყო დარია ფადავა? რა დამსახურება მიუძღვის ერისა და ქვეყნის წინაშე ისეთი, რომ მის დაკრძალვაზე აკაკიც კი ჩამოვიდა?! იგი დაიბადა 1869 წელს სენაკის მაზრის სოფელ ზანაში¹. XIX საუკუნის ქართულ პერიოდულ პრესას თუ გადავხედავთ, დარია ფადავა ჩვენ თვალწინ წარმოჩინდება, როგორც ერის დიდი მოჭირნახულე.

¹ შეცდომაა: ბანძა-შაურკარის საეკლესიო მეტრიკული ჩანაწერებიდან ირკვევა, რომ დარია ფადავა დაბადებულია სოფელ ბანძაში.

საეკლესიო მეტრიკული ჩანაწერი დარია ფაღავას დაბადების შესახებ

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ დარია ფაღავა, გამოჩენილ იურისტთან და საზოგადო მოღვაწესთან – ლუარსაბ ლოლუასთან ერთად, იყო ერთ-ერთი ინიციატორი 1896 წელს ქუთაისში პირველი საჯარო ბიბლიოთეკის დაარსებისა. მის სახელს უკავშირდება აგრეთვე თვალსაჩინო საზოგადო მოღვაწისა და განმანათლებლის, დეკანოზ ანტონ კეკელიას მიერ დაარსებულ ორკლასიან საეკლესიო-სამასწავლებლო სკოლასთან, 1897 წელს ბიბლიოთეკის გახსნა. მართავდა საქველმოქმედო საღამოებს და ლატარიებს. შემოსული თანხით კი ეხმარებოდა დარია სტუდენტებს. დარია ფაღავას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ქართული სცენის უბადლო ოსტატებთან – ლადო მესხიშვილთან, ვასო აბაშიძესთან, ნუცა ჩხეიძესთან. იყო შესანიშნავი ორატორი. მის მიერ 1896 წლის 10 მარტს, გელათში, გაბრიელ ეპისკოპოსის (ქიქოძის) კუბოსთან წარმოთქმული გამოსათხოვარი სიტყვა ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიაშია შესული.

ტრაგიკული აღმოჩნდა მისი სიცოცხლე – კონსერვით მოწამლული, გულწასული გაიყვანეს ქუთაისის თეატრიდან, როცა წარმოდგენას უყურებდა.

„ყველა დაადონა ზნემაღალი, სამაგალითო ქართველი ქალის უდროოდ გარდაცვალებამ. მისი დაკრძალვის დღეს ქუთაისის თეატრმა წარმოდგენა გადადო. ჩანს, საზოგადოება გლოვობ-

და თავის მშვენებას“ (ს. სხირტლაძე).

აკაკიმ თავის გამოსათხოვარ სიტყვაში აღნიშნა, რომ დარია ფაღავა იყო „ქვეყნის ერთგულ-მოყვარული, ქმარ-შვილისათვის თავდადებული, დარბაისლურად ზრდილი და საუბრის დროს ტკბილ-მოქართულე“, მოღვაწე, რომელიც „იყო ერთი უკანასკნელი ნაშთთაგანი იმ ძველებურ ქართველ ქალებისა, რომელნიც დროს და ვითარებას დღეს ჩვენთვის საოცნებოდ გაუხდია“.

დარია ფაღავას საფლავის ქვა, 1899 წ., შაურკარის სასაფლაო. ლეკველე.

ეს გამოსათხოვარი სიტყვა, ნიშნად დიდი პატივისცემისა, იღია ჩიქოვანის წერილთან ერთად, მგოსანმა თავის „კრებულში“ დაბეჭდა².

გაზ. „ჭყონდიდის ზარი“, №2, 29 ივნისი-6 ივლისი, 20031 გვ. 3.

სტატიის განსხვავებული ვარიანტი

(„დიდი აკაკი - ბანძის სტუმარი“)

დაიბეჭდა გაზეთ „მახარიაში“, №2, 2003: 3.

² აკაკის კრებული, 1899 წ., ტ. 3, 1.

ილია მართლის ბზით

სარგის ცაიშვილი ამ ოცდაათიოდე წლის წინ პედაგოგ ვასილ აბდუშელიშვილისადმი მიძღვნილ სტატიაში წერდა: „თუ გავიხსენებთ ჩვენი ქვეყნის არცთუ ისე შორეულ წარსულს, ერთი შეხედვით უცნაურ რასმე შევამჩნევთ: როგორც ცნობილია, XIX საუკუნის, განსაკუთრებით კი მისი ბოლო მეოთხედიდან, რუსეთსა და მთელს ცივილიზებულ ევროპას, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „მოედვნენ“ სწავლამოწყურებული ქართველი ახალგაზრდები. სად არ ნახავთ მათ,

მამა ანტონ კაკელია

მსოფლიოს რომელ ქვეყანაში?! ხოლო ასეთ ადგილებში რამდენიმე ქართველი მაინც თუ მოიყრიდა ერთად თავს, მყისვე იქმნებოდა პატარა საქართველოები, ე. წ. ქართველთა სათვისტომოების სახით... მაგრამ ნიშანდობლივი აქ უფრო სხვა რამ იყო. განათლების ასეთი მაღალი საფეხურის დაუფლების შემდგომ, როგორც წესი, მათში არ იღვიძებდა რაიმე განსაკუთრებული პატივმოყვარეობა. ისინი არ თაკილობდნენ სულ უბრალო თანამდებობასაც კი, როგორც ქალაქად, ისე საქართველოს მივარდნილ კუთხეებში, ოღონდ თავისი წვლილი შეეტანათ ჩვენი ქვეყნის აღორძინების საქმეში. სხვათა შორის, ასე გრძელდებოდა შემდეგაც, როცა ჩვენში უკვე არსებობდა მაღალი რანგის კულტურული თუ სამეცნიერო ცენტრები... ბევრი მათგანის სახელი ჩვენ არც კი ვიცით, თუმცა ცხადია, რომ სწორედ მათ მხრებზე გადაიარა იმ მძიმე ტვირთმა, რომლის ზიდვაც აუცილებელი იყო მშობლიური ქვეყნის შემდგომი აღორძინებისათვის“.

ერთ ასეთ კაცად შემორჩა ქართული კულტურის ისტორიას მამა ანტონ იოანეს ძე კაკელია (1855-1920 წწ.) – მთელს სამეგრელოში ცნობილი სასულიერო პირი, დიდი განმანათლებელი და საზოგადო მოღვაწე; ოღონდ ერთი განსხვავებით – სარგის ცაიშვილის მიერ დახასიათებული, სწავლამოწყურებული ქართველი ახალგაზრდების მსგავსად, უმაღლესი განათლება მას ევროპის

ქალაქებში არ მიუღია. სწავლობდა ქუთაისის გიმნაზიაში; შემდეგ დაუბრუნდა მშობლიურ კუთხეს და გააჩაღა ენერგიული მუშაობა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების დასაარსებლად.

მამა ანტონმა 65 წელი იცხოვრა და ამ ხნის მანძილზე მისმა მოუღლემა მარჯვენამ ბევრი კეთილი, საშვილიშვილო, დასაფასებელი საქმის გაკეთება მოასწრო. მარტო ის ფაქტი, რომ ეს პიროვნება იყო სამეგრელოში 15-მდე სკოლის დაარსების ინიციატორი, უდავოდ, ბევრის მოქმელია. „თუ გავითვალისწინებთ სკოლის გახსნასთან დაკავშირებულ სიძნელეებს თვით ახლაც კი განათლების სისტემის დღევანდელ საფეხურზე, ადვილი წარმოსადგენია, რა დაბრკოლებები უნდა შეხვედროდა არათუ ათეულზე მეტის, არამედ თუნდაც ერთი სკოლის გახსნას იმ დროს, როცა სოფლად სწავლა-განათლების საჭიროება ხშირად სადავოდაც კი იყო მიჩნეული. საზოგადოებაში, რომელიც დრომოჭმულ წარმოდგენათაგან ჯერ კიდევ არ განთავისუფლებულიყო, არც მოწინავე პიროვნების საქმიანობით აღძრულ-ნასაზრდოები შური გამოირიცხებოდა. დავუმატოთ ამას მატერიალური სახსრების პრობლემა და გავიხსენოთ სამოქმედო ასპარეზიც – რუსეთის ვრცელი იმპერიის პერიფერია ადგილობრივ აყვავებული ბიუროკრატიული სისტემით“¹ - წერს ვახტანგ როდონაია. მიუხედავად ამისა, არაფერს არ შეუშენდა იგი, არაფრის წინაშე დაუხევია უკან.

მამა ანტონმა მთელი თავისი სიცოცხლე მოსწავლე ახალგაზრდობის სწავლა-აღზრდის საქმეს შეაღია. მისი საგანმანათლებლო საქმიანობა ფართოდ იყო გაშუქებული იმდროინდელ ქართულ პრესაშიც.

1875 წელს სოფ. ბანძაში (დღევანდელ ვედიდკარის ტერიტორიაზე) გაიხსნა სასოფლო-სამინისტრო უწყების ერთადერთი სკოლა, რომელიც ვერ აკმაყოფილებდა მოსახლეობის მოთხოვნილებას, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ მოსწავლეთა მიღება შეზღუდული იყო; მეორეც, სკოლაში სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა, ხოლო მშობლიური ქართული ენა სასტიკად იდევნებო-

¹ ვ. როდონაია, მადლის გზით მავალი. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 5. 10. 1990: 15.

და.

XIX ს-ის 80-90-იანი წლებიდან საქართველოში დაიწყო სამრევლო სკოლების გახსნა ეკლესიებთან, მღვდლის გამგებლობის ქვეშ.

დეკანოზი ანტონ კეკელია

1891 წელს ბანდაში, შაურკარის წმ. გიორგის ეკლესიასთან, სასულიერო უწყების სახით დაარსდა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა, სადაც მთავარი საგანი ქართული ენა იყო. სკოლას დეკანოზი ანტონ კეკელია განაგებდა. ამასთან დაკავშირებით გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა წერილი, რომელშიც ვკითხულობთ, რომ ბანდა დიდი სოფელია, სადაც ბევრი თავად-აზნაური ცხოვრობს. მიუხედავად ამისა, სოფელში სკოლის დაარსებისათვის არავინ ფიქრობს. ამ საქმის მოგვარებისთვის ზრუნვა დაიწყო ბლალოჩინმა ანტონ კეკელიამ,

რომელმაც საკუთარი ხარჯით სოფლის ცენტრში ააგო შენობა სკოლისათვის, რომელიც აკურთხა კიდეც და სწავლა საახალწლოდ დაიწყო².

მამა ანტონის შვილიშვილმა, აწგარდაცვლილმა ოიდიპოს (ბოჩია) მიხეილის ძე კეკელიამ გვიამბო: „ბაბუაჩემს სკოლის გახსნის საქმეში ბევრი მოქიშპე ჰყოლია. ერთ ნაწილს სამღვდლოებისას სურდა, რომ სკოლა მარტვილში გახსნილიყო. მართალია, მარტვილში სასულიერო სასწავლებელი 1830 წლიდან არსებობდა, მაგრამ 1873 წლის 12 ოქტომბერს სკოლის შენობას ხანძარი გაუჩინეს და დაწვეს. 1876 წელს ახალი, რვაოთახიანი ხის ყაზარმული შენობა აუგიათ, რომელიც გარედან გაჯით ყოფილა შელესილი. 1882 წელს მომავალ „დიაკვნებს“ (ასე უწოდებდნენ მოსწავლეებს) ეს შენობაც დაუწვავთ. ამის მიზეზი სასწავლებლის სიმორე და სწავლების აუტანელი პირობები იყო. შემდეგ მღეროდ-

²გაზ. „ივერია“, 17. 12. 1892.

ნენ კიდეც: „ნიორი და ხახვის ფოჩი, მადლობა ღმერთს, მარტვილს მოვრჩი“. მარტვილის სასწავლებლის ისტორია დაწვრილებით აქვს აღწერილი თედო სახოკიას, წიგნში - „როგორ ვიზრდებოდი ძველად“. დიდი ხნის მანძილზე დღის წესრიგში იდგა მარტვილში სასწავლებლის არსებობის საჭიროება, მარტვილები ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რომ სკოლის შენობა, ბანძის

ჯვარი შაურკარის ნაეკლესიარზე

ნაცვლად, მარტვილში დადგმულიყო, მაგრამ ანტონმა იმდენი ირბინა თბილისში, რომ საბოლოოდ საქმე ბანძის სასარგებლოდ გადაწყდა. ერთხელ, თურმე, თბილისში უნდა წასულიყო. სკოლის საქმეებით იმდენად დაკავებული ყოფილა, რომ დილით, სიჩქარის გამო, შარვლის ჩაცმა დავიწყებია და ასე, უშარვლოდ, მხოლოდ ანაფორით, ჩასულა თბილისში. იქ ბანძიდან დიდი ხნის წინ თბილისში გადასახლებულ ნაცნობთან – ალექსანდრე (საშა) კეკელიასთან მისულა და

კარებიდანვე შეუძახნია: არიქა, შვილო, როგორმე ჩემი ზომის ძიქვა (შარვალი) მომიძებნე, თორემ მომეჭრა თავიო“.

მაინც არ მოისვენეს მოქიშპეებმა - დეკანოზი სკოლის მშენებლობის დაწყებას არ აპირებსო, და რევიზია გამოგზავნეს. „ინფორმირებულმა ანტონმა ერთ ღამეში მოაზიდვინა თანასოფლელებს საბალავრო ქვა მდ. აბაშის პირიდან, რისთვისაც მთელი ხარჯი (900 მან.) თვითონ გაიღო. ამასთანავე, მოსულ სტუმრებს გალობით შეაგება მოსწავლეთა გუნდი, თვითონაც სიტყვით მი-

მართა. რევიზორი დარწმუნდა, რომ ბავშვებმა იცოდნენ ლოცვა, პირჯვრის წერა, რუსულადაც ლაპარაკობდნენ. ბლადოჩინის დიპლომატიურმა სვლამ გაჭრა და რევიზორს საბოლოოდ გადააწყვეტინა საკითხი ბანძის სკოლის სასარგებლოდ“ (ვ. როდონაია).

ეპრაქსია (ეპრა) ოქროპირის ასული რურუა -
მამა ანტონის მეუღლე

ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ მამა ანტონმა თავის მეუღლეს – ეპრაქსია ოქროპირის ასულ რურუას მზითვიც კი გაუყიდა და შეგროვილი თანხა ბანძის სამრევლო სკოლისთვის შენობის დადგმას მოახმარა³.

1896 წელს ბანძის ერთკლასიანი სასწავლებელი ორკლასიან საეკლესიო-სამრევლო სკოლად გადაკეთდა⁴. მის გახსნაზე სიტყვები წარმოუთქვამთ: სამრევლო სკოლების მეტვალყურეს, ისტორიკოს თედო ჟორდანიას, ცნობილ ვექილსა და საზოგადო მოღვაწეს – მელქისედექ (მექი) ფაღავას, გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსს – გრიგოლ დადიანს და სხვებს. სკოლასთან უფასო სამკითხველოს გახსნა უკისრია ცნობილ ქველმოქმედ მანდილო-

³ შვილიშვილის - ანტონ (მუცუ) გრიგოლის ძე კეკელიას ნაამბობი.

⁴ ამის შესახებ იხ. ჟურნ. „მწვემისი“, 1896, №20; გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1896, №29.

სანს – ღარია ფაღავას და ფონ-დიც, წიგნების შესაძენად, 300 მანეთამდე შეუდგენია.

აღნიშნულ სკოლას 1917 წლამდე მამა ანტონი განაგებდა. ასწავლიდა ფრანგულ ენასა და არითმეტიკას. გარდაიცვალა 1920 წლის 12 ივლისს⁵, თბილისში, ყურის ანთებით. დაკრძალულია სოფელ ბანძაში, „შაურკარის“ სასაფლაოზე.

დეკანოზი ანტონ კეკელია სენაკის სასულიერო სასწავლებლის პედაგოგებთან

1917 წელს საქართველოს მართლმადიდებელმა ეკლესიამ სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად აირჩია კირიონ II (საძაგლიშვილი). სურათზე, II რიგში, მარჯვნიდან მეორე ზის დეკანოზი ანტონ კეკელია. თბილისი, სიონის ტაძრის ეზო. 17 სექტემბერი, 1917 წ.

⁵ საგაზეთო სტატიაში შეცდომით მითითებულია 12 აგვისტო.

დეკანოზ ანტონ კეკელიას
საფლავის ქვა

დეკანოზ ანტონ კეკელიას საგვარეულო
სასაფლაო. ლეკეკელე

80 წელი გვაშორებს მამა ანტონიონეს ძე კეკელიას გარდაცვალებიდან, მაგრამ ცოცხლობს მის მიერ გაკეთებული საქმე, ცოცხლობს თვითონაც, როგორც მშობელი ქვეყნის უკვდავ-უბერებელი მეციხოვნე.

იღია მართლის გზით მიმავალ დიდ მამულიშვილს, სრული უფლება ჰქონდა, სიცოცხლეშივე, ერისა და ქვეყნის გასაგონად ეთქვა:

„მე უკვე შევსვი უკვდავების წყაროს წყალი. ქართველებო, ალავერდს თქვენთანა ვარო“.

გაზეთი „მახარია“, №2 (7), 2001: 6

კულტურის კელაქტარი ბანკაში

ქართული პედაგოგიური აზრისა და განათლების სისტემის ჩამოყალიბება-განვითარების, აგრეთვე ქართველ საზოგადოებაში ეროვნული სულისკვეთების გაღვივების საქმეში დიდი როლი შეასრულა საზოგადოებრივმა ორგანიზაციამ – „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სახით, რომელიც 1879 წლის 31 მარტს დაარსდა დიმიტრი ყიფიანის, ილია ჭავჭავაძის, ნიკო ცხვედაძის, იაკობ გოგებაშვილის, აკაკი წერეთლის, ივანე მაჩაბლის, რაფიელ ერისთავის, დავით კარიჭაშვილისა და სხვა, დიდ საზოგადო მოღვაწეთა ინიციატივით და მონღოლებით.

ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ ქართველ საზოგადოებაში გაძლიერდა აზრი გლეხობაში სწავლა-განათლების დედაენაზე შეტანისა. სწორედ ამ მიზნით დაარსდა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომელიც თავის საქმიანობას ძირითადად ცნობილ მეცენატთა (დავით სარაჯიშვილი, ძმები ზუბალაშვილები, თბილისის საადგილმამულო ბანკისა და ქუთაისის ბანკის ხელმძღვანელები...) ფინანსური დახმარებით წარმოათავდა. ორგანიზაციას გამოცემებით და ფინანსური შემოწირულობებით ეხმარებოდნენ აგრეთვე ქართველი მწერლები და საზოგადო მოღვაწეები. ამ საზოგადოების თითოეული წევრი საწევრო გადასახადს იხდიდა. მის სასარგებლოდ თბილისში, სხვა ქალაქებსა და დაბა-სოფლებში იმართებოდა საქველმოქმედო საღამოები, წარმოდგენები, ლატარიები და სხვა ღონისძიებები.

აღნიშნული საზოგადოების სახით ჩამოყალიბდა ეროვნული საგანმანათლებლო სისტემა: გაიხსნა ათეულობით სკოლა და ბიბლიოთეკა. საზოგადოება დახმარებას უწევდა ქართველ მწერლებს, საზოგადო მოღვაწეებს, მოსწავლეებსა და სტუდენტებს... ორგანიზაციამ ამ სახით იარსება 1927 წლამდე. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრები იყვნენ ქართული პედაგოგიური აზრის გამოჩენილი წარმომადგენლები – იაკობ გოგებაშვილი, სილოვან ხუნდაძე, იოსებ ოცხელი, ივანე გომელაური, ლუარსაბ ბოცვაძე და სხვანი.

წესდება ითვალისწინებდა, რომ საზოგადოებას გაეხსნა ად-

გილობრივი განყოფილება იქ, სადაც ამის საჭიროებას დაინახავდა. 1908 წლის მეორე ნახევარში ხონში შეიქმნა საინიციატივო ჯგუფი (ალ. ჭიჭინაძე, ივ. შარაშიძე, ს. მამალაძე, პ. კიკალიშვილი, გრ. ბურჭულაძე, შ. მიქელაძე, ლ. ჩიმაკაძე, ემ. ცაგარეიშვილი, გ. ჭელაძე...), რომლის ინიციატივითაც ჩამოყალიბდა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ადგილობრივი განყოფილება. ბანძის ახალი ისტორიის ფურცლების შესწავლის თვალსაზრისით სწორედ ამ განყოფილების საქმიანობის ამსახველი დოკუმენტები იქცევა ყურადღებას, რაც დაცულია საქართველოს ეროვნულ არქივში. საინიციატივო ჯგუფის მიერ 1909 წლის 11 თებერვალს მოწვეულ კრებაზე საზოგადოების წევრობის მსურველებმა დაადგინეს: „გაიხსნას საზოგადოების ადგილობრივი განყოფილება ხონის, მარტვილისა და ბანძის საბოქაულოთა და სამიქაოს საზოგადოების რაიონში“¹. განყოფილების თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ალ. ჭიჭინაძე, ხოლო გამგეობის წევრებად – პ. კიკალიშვილი, მ. ბახტაძე, გრ. ბურჭულაძე, ივ. შარაშიძე და ლ. ჩიმაკაძე. განყოფილება აარსებდა ქართულ სკოლებს და ბიბლიოთეკებს, ავრცელებდა ქართულ წიგნებს, მართავდა ლიტერატურულ-მუსიკალურ წარმოდგენებს, ზრუნავდა ადგილობრივ თეატრზე, ატარებდა ლექციებს და საუბრებს, აწყობდა მწერლებისა და საზოგადო მოღვაწეების იუბილევებს². საზოგადოებრივი და ეროვნული თვალსაზრისით ეს იყო მნიშვნელოვანი საქმე და წინაგადადგმული გონივრული ნაბიჯი. 1900-იანი წლებიდან ცალკეულ ქალაქებსა და დაბა-სოფლებში მოღვაწე საზოგადოების აგენტების საწევრო გადასახადების აკრეფა და ახალ წევრთა მიღებაც ქართული სკოლებისა და ბიბლიოთეკებისათვის დახმარების აღმოჩენას ისახავდა მიზნად. ამით საზოგადოება ცდილობდა რუსეთის რეაქციული ძალების შემოტევისაგან ქართული კულტურის დაცვა-გადარჩენას და რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარების შეფერხებას.

რას წარმოადგენდა ბანძის საზოგადოება ამ დროისთვის? ეს იყო საკმაოდ დიდი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული

¹ სცია, საქმე 1150, ფურც. 8.

² პ. ვაჭრიძე, ხონის ისტორიიდან, თბ., 1998: 237-238.

სენაკის მაზრაში. ბანძის სოფლის საზოგადოება, მასში შემავალი ოთხი სოფლით (ბანძა, ვედიდკარი, მახათი და მუხურჩა) ნაქალაქევის უბანში ერთიანდებოდა. XIX ს-ის 90-იანი წლების აღწერის მონაცემების მიხედვით ცალკეულ სოფლებში მოსახლეობის რიცხოვნობის თვალსაზრისით ასეთი სურათი გვაქვს: **ბანძაში** ცხოვრობდა 372 კომლი; მ. შ. 1194 სული – მამაკაცი, 1018 სული – ქალი. სულ – 2212 სული; **ვედიდკარში** – 132 კომლი; მ. შ. 438 სული – მამაკაცი, 397 სული – ქალი. სულ – 835; **მუხურჩა** 70-კომლიანი სოფელი ყოფილა. მ. შ. 203 სული – მამაკაცი, 210 სული – ქალი. სულ – 2212 სული. XX ს-ის 20-იან წლებში ბანძის სასოფლო საბჭო აერთიანებდა ხუთ სოფელს: ბანძას, ვედიდკარს, ლევახანეს, ლეფონხუეს, მუხურჩას და ორქას. ამათგან ბანძაში სახლობდა 574 კომლი, 2853 სულით. მ. შ. 2172 სული – ქართველი, 677 სული – ებრაელი, 3 სული – რუსი, 1 სული – სომეხი³.

ასეთი დიდი სოფელი, მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით, უსათუოდ საჭიროებდა სკოლებსა და ბიბლიოთეკას. მათ დაარსებაზე ზრუნვა დაიწყო ჯერ კიდევ XIX ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში. 90-იან წლებში ცნობილი სასულიერო პირის – ანტონ კეკელიას ინიციატივით დაარსდა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა, რომელიც 1896 წელს ორკლასიან საეკლესიო-სამასწავლებლო სკოლად გადაკეთდა, ხოლო 1897 წელს ბანძაში სამკითხველოს გახსნა ცნობილი ქველმოქმედი მანდილოსნის – დარია ფალავას სახელს უკავშირდება⁴.

ამ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების დაარსების გამოძახილად უნდა ჩაითვალოს უთუოდ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ინიციატივით საზოგადოების ადგილობრივი განყოფილების დაარსება ბანძის საბოქაულოში. სამწუხაროდ, მისი საქმიანობის შესახებ მწირი საარქივო მასალა მოიპოვება. ქშწკგ საზოგადოების პროსოპოგრაფიულ მონაცემთა ბაზით ირკვევა, რომ 1916 წლისათვის სოფელი ექვემდებარებოდა საზოგადოების სენაკის განყოფილებას. მისი თავმჯდომარე იყო **ოლღა გიორგის ასული ხოფერიასი**.

³ იხ. ი. კეკელია, ბანძა - ესკიზები სოფლის წარსულიდან, I, ქუთ., 2020: 10.

⁴ მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. ი. კეკელია, ნათელი დაუღამებელი, ქუთ., 2020.

ის განაგებდა ახალი სენაკის, აბაშის, აბელათის, ბანძის, ეწერის, ლეხაინდრაგოს, ნაქალაქევის, ნოსირის, პირველი და მეორე ონტოფოს, სეფიეთის, წყემის, კვაუთის, გეჯეთის, გაღმა ზანათის, ძველი სენაკისა და ლეძაძამეს ბიბლიოთეკებს, სულ 16 ბიბლიოთეკას. ამ წელს სენაკის განყოფილება აერთიანებდა 244 წევრს⁵. 1916 წელს საზოგადოებას გაუმართავს 16 სხდომა, რასაც სხვადასხვა დროს ესწრებოდნენ: ოლია ხოფერიასი, გიორგი ვასილის ძე გამზარდია, პოლიკარპე ესტატეს ძე ლორთქიფანიძე, მიხეილ პავლეს ძე თათარიშვილი, ვასილ ვასილის ძე კანდელაკი, ნიკოლოზ კონსტანტინეს ძე შონია, ანასტასია ივანეს ასული ჭკადუასი... როგორც აღვნიშნე, საზოგადოების მიერ გამართული საღამოებით მიღებული შემოსავალი განყოფილების ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესებას ხმარდებოდა.

როგორც აღვნიშნე, საწევრო თანხას იხდიდნენ აგრეთვე ქმწკგს-ის წევრები. საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული დოკუმენტების მიხედვით 1916 წელს საწევრო თანხა – თითო მანეთი გადაუხდიათ სენაკის განყოფილების წევრებს: პეტრე ბერულავას, ესტატე ეგნატეს ძე და რაჟდენ გიორგის ძე ბუსკაძეებს, აკაკი ალექსის ძე გაგუას, ელენე ლუკას ასულ გოგოლაშვილს, ელენე სიმონის ასულ გეგენავას, დიონისე მაქსიმეს ძე გოგინავას, ნიკო ნიკოლოზის ძე გოლუბევის. წევრებს შორის დასახელებული **კლავდია ლუარსაბის ასული გაბუნია და მილტიად გიორგის ძე გაბუნია** ბანძელები არიან. ამ სოფლიდან იყვნენ აგრეთვე საზოგადოების შემდეგი წევრები: **ანტონ ხორავა, ამბროსი ოდიშარია** (მღვდელი, პედაგოგი), **ივანე კეკელია, ალექსანდრე დავითის ძე კეკელია, სევასტი ივანეს ძე კეკელია, სამუილ და მიხეილ ანტონის ძე კეკელიები, ანა გახუს ასული კეკელია, ოლღა გიორგის ასული კეკელია, ლუკა ხუხუს ძე კეკელია, ივლიანე გვადის ძე გაბუნია, სერგი იოსების ძე დანელია** (შემდგომში გამოჩენილი მეცნიერი, პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე, ფილოსოფიის მეცნიე-

⁵ქმწკგს-ის მუშაობის ანგარიში, 1916-1917 წწ. საარქივო დოკუმენტი. საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს სსიპ საქართველოს ეროვნული არქივი. ციტირება: ქმწკგს პროსოპოგრაფიულ მონაცემთა ბაზა, თბ., 2017. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტი. ფაქტოიდი 21942 [https://society.iliauni.edu.ge /factoid /article /21942]. წვდომის თარიღი: 2021-02-18.

რებათა დოქტორი, პროფესორი) და სხვანი... 1920 წლისათვის განყოფილებას ხელმძღვანელობდა მიხეილ ანტონის ძე კეკელია – ცნობილი მათემატიკოსი და საზოგადო მოღვაწე. 1916 წელს საზოგადოების სენაკის განყოფილების სასარგებლოდ საწევრო გადასახადი გადაუხდიათ აგრეთვე ბანძის ებრაელთა თემის თვალსაჩინო წარმომადგენლებს – **არონ ელოს ძე და დავით იაკობის ძე აჯიაშვილებს** ⁶.

ბანძელი იყო აგრეთვე **მელქისედეკ გრიგოლის ძე ფაღავა** – ნაფიცი ვექილი, ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკის თავმჯდომარე, სენაკის სკოლის სამზრუნველოსა და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრი. 1912 წლის 11 ოქტომბერს ქმწკგს-ის მთავარმა გამგეობამ (თავმჯდომარე გიორგი ყაზბეგი) ქუთაისისა და ძველი სენაკის სათავადაზნაურო პირველდაწყებითი სკოლების სამზრუნველოს წევრებად აირჩია შემდეგი პირები: მელქისედეკ გრიგოლის ძე ფაღავა, კირილე ბეჟანის ძე ლორთქიფანიძე, ვასილ გიორგის ძე წერეთელი, ილია მანუჩარის ძე ჩიქოვანი, გიორგი ლევანის ძე ქავთარაძე, სამსონ გიორგის ძე და პეტრე იოსების ძე ყიფიანები⁷.

ბანძაში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ საქმიანობა ამ სოფლის ახალი ისტორიის ერთ-ერთი უაღრესად საინტერესო ფურცელი და ჯერაც შეუსწავლელი საკითხია. საჭიროა ამ მიმართულებით მუშაობის გაგრძელება და ეროვნული არქივის ფოლიანტებიდან იმ ადამიანთა სიის ამოწერა-დადგენა, რომლებიც თავიანთი მოკრძალებული საზოგადოებრივი საქმიანობით მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ სოფლის კულტურულ-საგანმანათლებლო ასპარეზზე.

⁶ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიმოწერა საზოგადოების სენაკის განყოფილებასთან, 1916-1920 წწ.

⁷ იხ. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიმოწერა საზოგადოების ქუთაისის განყოფილებასთან და მოხსენებები განყოფილების საქმიანობის შესახებ, 1908-1915 წწ.

ადამიანთა სასაქლო სოფელ ბანძაში (1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მე-80 წლისთავის გამო)

თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ისტორიაში 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. მასში საზოგადოების ყველა სოციალური ფენა მონაწილეობდა, კერძოდ, – თავადაზნაურობა, სამღვდელეობა, ვაჭართა კლასი, გლეხობა, ინტელიგენცია.

სსრკ-ის – კაცობრიობის ისტორიაში უკანასკნელი იმპერიის, მძიმე უღლისაგან თავდახსნისათვის გამირულმა ბრძოლამ გამოახილი სამეგრელოს ერთ პატარა სოფელში – ბანძაშიც (სენაკის მაზრა, დღევანდელი მარტვილის რაიონი) ჰპოვა. მიუხედავად იმისა, რომ აგვისტოს აჯანყებიდან 80 წელია გასული და მისი უშუალო მომსწრე სოფელში თითქმის არავინ არის, მოსახლეობის ხსოვნაში დარჩენილია და დღესაც ცოცხლობს გადმოცემა აჯანყებულთა ვინაობისა და თავად აჯანყების მიმდინარეობის შესახებ.

28 აგვისტოს, მარიამობას, ბანძის კლუბში წარმოდგენას უჩვენებდნენ. წარმოდგენის დამთავრების შემდეგ ატყდა სროლა. მეორე დღეს, თითქმის ყველა კუთხეში, საგუშაგოზე, შეიარაღებული მენშევიკები იდგნენ. მათ საბჭოთა ხელისუფლება დამხობილად გამოაცხადეს და მთელი ძალაუფლება დროებით მთავრობას გადასცეს.

აჯანყებას ხელმძღვანელობდნენ სახალხო გვარდიის ოფიცერი, წმინდა გიორგის ჯვრის ოთხგზის კავალერი, პირველი მსოფლიო ომისა და კოჯორ-ტაბახმელის ბრძოლების მონაწილე **დავით გიორგის ძე კოკაია (1891-1937 წწ.)**, ძმები – **ბიქტორ** და **მიხეილ კონსტანტინეს ძე კეკელიები**.

სოფლის ცენტრში, ბანძელი დიდვაჭრის – ელო აჯიაშვილისათვის, ბოლშევიკების მიერ ჩამორთმეული და მათ შტაბად ქცეული, აგურის ორსართულიანი სახლის თავზე, გამთენიისას, დამოუკიდებლობის დროშა ფრიალებდა, დროშა, რომელიც მთელს მაზრაში ცნობილი პედაგოგის – მიხეილ ანტონის ძე კეკელიას სახლში, თავისუფლებისათვის გულანთებული ქალიშვილების – ციცუ კეკელიასა და ელისაბედ ჩიხლაძის მიერ, წინა დამით იქნა

შეკერილი...

მიხეილ კონსტანტინეს ძე კეკელიძე

ნოე (კივი) ფაღავა და პატარა
ბაბო დადიანი

აჯანყების ჩასაქრობად ხელისუფლებამ ნაცად ხერხს მიმართა – დაიწყო საშინელი ტერორი – აჯანყებულთა დაპატიმრება, დახვრეტა და გადასახლება. დაპატიმრებულები ებრაელთა სინაგოგაში გამოამწყვდიეს. მათ შორის იყვნენ – კივი, გრიშა და ვანო ფაღავები, მამა-შვილი გიორგი და გვეგვე გაბუნები, ჭიკვიტი შელეგია, მამა-შვილი ერმილე და ჭიჭიკო ანჯაფარიძეები, ძმები – ბარდლა და ძიკი მაისაიები, გუგუ ხაინდრავა, ნინა გაბუნია, ძუკუ ხაფავა, გაიოზ ფაღავა, ალექსანდრე ჩაბრავა, შალვა გაბუნია და სხვები.

აჯანყებულთა ერთმა ნაწილმა ტყვეობას თავი დაადწია და გაიქცა სვანეთის მიმართულებით. შურისძიებამ სოფელში, ისევე როგორც მთელს საქართველოში, საშინელი ხასიათი მიიღო. აი, რას წერდა ამის შესახებ ცნობილი მეცნიერი გაიოზ იმედაშვილი: „საქართველოს კონკვისტადორებით მიესივნენ და ნამდვილი კანიბალური ღრეობა გამართეს. ხელფესშეკრულები, ერთმანეთზე გადაბმული ქართველები, ყოველგვარი დანაშაულის გარეშე, სასაკლავოზე მიჰყავდათ და როგორც მოუხდებოდათ, ისე ხოცავდნენ – არა კანონით დადგენილი წესითა და იარაღით, არამედ ისეთი წვალებით, შეურაცხყოფით და დაუნდობლობით, როგორა-

დაც ჩვენში ცხოველებსაც არა ჰკლავდნენ. ასე მოხდა სამეგრელოს დაბა-სოფლებში გეგეჭკორის ხელმძღვანელობით, კახეთში – თელავ-სიღნაღში ვარლამიშვილის ხელმძღვანელობით“¹. სენაკის მაზრის ბოლშევიკური რაზმის მეთაური დავითაია თავის მოხსენებაში აცხადებდა: „თითოეულ კომუნისტს გვწყუროდა,

ამბაკო ლომის ძე შეროზია

ღვინოსავით გვესვა აჯანყებულთა სისხლი»-ო². ბანძაშიც იგივე განმეორდა. კომუნისტებმა ადგილობრივი ვაჭრებისაგან წართმეული თოკებით შეუკრეს ხელები პატიმრებს, ერთმანეთზე გადააბეს და გაუყენეს ახალსენაკის გზას, სადაც, საშა გეგეჭკორის ბრძანებით, თავი უნდა მოეყარათ სენაკის მაზრაში დაპატიმრებულ აჯანყებულ-

თათვის. თითქოს, იქ უნდა მომხდარიყო მათი დაკითხვა და გასამართლება. ფაქტობრივად აჯანყებულთა ბედი წინასწარ იყო გადაწყვეტილი – შეიარაღებულმა ბადრაგებმა (ზ. ზარქუა, ე. ურიდია, პ. გაბუნია, ი. ძაგანია, ი. პატარაია, ს. დიხამინჯია, ლ. ჯღამაია, ლ. კიკალიშვილი) იცოდნენ, რომ პატიმრები გზაში უნდა დაეხოცათ.

და მართლაც, სოფლის ბოლოს, მდ. აბაშის მარჯვენა სანაპიროზე, ნამარიობებს, დღისით, მზისით, ისინი დახვრიტეს და საერთო სამარეში ჩაყარეს. ამ ადგილს მოსახლეობა დღესაც „კონგენა ვილას“ (სიტყვასიტყვით – „კაცდანაკლავი“, ადგილი, სადაც მკვლელობა მოხდა) ეძახის.

ჭირისუფლებმა ღამით სცადეს დაღუპულთა ცხედრების გადმოსვენება და სოფლის სასაფლაოზე ქრისტიანული წესით დამარხვა, მაგრამ ჯალათებმა ამის უფლებაც არ მისცეს. ზოგი-

¹ იხ. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1989, 25 აგვისტო, 3.

² იხ. პ. სურგულაძე, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყება საქართველოში. გაზ. „თბილისი“, 28 აგვისტო, 1990: 4.

ერთმა მაინც მოახერხა მიცვალებულის მოპარვა. ასე, მაგალითად, მეუღლე და შვილი – გიორგი და გვეგვე გაბუნები, ქუჩულორიას ქალმა ვასასიმ, ახლობელთა დახმარებით, მოიპარა და სოფლის სასაფლაოზე დამარხა.

გაქცეულთაგან, ზოგი, მაგალითად, მისა და ბიქტორ კეკელიები, გზაში, ნაქალაქევთან შეიპყრეს, ტეხურის მარჯვენა სანაპიროზე, ძველი ხიდის თავთან დახვრიტეს და იქვე დამარხეს. დედამ – მაშიკო პატარაიამ, სამჯერ სცადა ცხედრების მოპარვა, მაგრამ უშედეგოდ – სამჯერვე, თითქმის სახლამდე მისვენებული, „ჩეკას“ წარმომადგენლებმა უკან დააბრუნებინეს და თავის ხელით, იმავე ორმოში დაამარხვინეს.

ხალხი დღემდე არ ივიწყებს დახვრეტილებს. სამაგიეროდ, არც ჯალათთა სახელებია დავიწყებული. დაღუპულთა შორის ყველაზე ახალგაზრდა ჭიკვიტი შელეგიას დედამ – მენიკი ფარულავამ, შური იმით იძია, რომ შვილის მკვლელის - ზოსიმე ზარქუას საფლავი, 25 წლის შემდეგ, წაბილწა და სამჯერ ამოთხრილი მიცვალებული ჭირისუფალს ეზოში დაუგდო. სწორედ ეს შემზარავი ფაქტი დაედო საფუძვლად საკმაოდ გახმაურებულ ქართულ ფილმს – „მონანიებას“...

„კოჩგენა ვილა“... სიკვდილის, სიხუმისა და უძრაობის ავბედითი აჩრდილი ადგას ამ მინდორს დღესაც...

80 წელი გვაშორებს 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებას, რომელმაც კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ სისხლით და იარაღით მოსულ ხელისუფლებას არ ძალუძს, ხალხს სიკეთე და ბედნიერება მოუტანოს.

P. S. 1992 წლის 25 მაისს გამოსულ დეკრეტში, 1921-1924 წლებში, საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში მონაწილეობისათვის რეპრესირებულ პირთა მიმართ სამართლიანობის აღდგენის შესახებ, მე-4 პუნქტში, ვკითხულობთ: „შეიქმნას რეპრესიების მსხვერპლთა ხსოვნის სამართლიანობის აღდგენის კომისია, რომელიც ხელს შეუწყობს რეპრესიების მსხვერპლთა ხსოვნის უკვდავყოფას და რეაბილიტირებულთა უფლებებისა და ინტერესების განხორციელებას, მათი დაკრძალვის ადგილების ჯეროვან მოვლა-პატრონობას“.

ჩვენი ვალია, პატივი მივაგოთ სამშობლოს დამოუკიდებლო-

ბისათვის მებრძოლ ადამიანთა ხსოვნას, რომლებმაც თავისი სიცოცხლე სამსხვერპლოზე ზვარაკად მიიტანეს.

გიორგი და გვეგვე გაბუნების საფლავი
შაურკარში. ლეკაქაძე

რეპრესირებულთა ხსოვნის უკვდავოების მიზნით, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მე-80 წლისთავთან დაკავშირებით, მარტვილის რაიონის სოფელ ბანძის ცენტრში განზრახულია ობელისკის აღმართვა.

მოგმართავთ თხოვნით, დაგვეხმაროთ ამ მეტად ეროვნული და კეთილშობილური ხანაფიქრის განხორციელებაში

და გაგვიწიოთ ფინანსური დახმარება.

თქვენგან გაღებული მცირედი წვლილით პატივს მიაგებთ იმ ადამიანთა უკვდავ ხსოვნას, ერის ღირსება საკუთარი სიცოცხლის ფასად რომ დაიცვეს.

მიხეილ კეკელიას სიმბოლური საფლავი
შაურკარში. ლეკაქაძე

ბაგრატ (ძორგო) გაბუნის საფლავი
შაურკარში. ლეკაქაძე

საორგანიზაციო კომიტეტი მუშაობს ყოველდღე, 10-დან 17 საათამდე. მისამართი: ქ. მარტვილი, საკრებულოს შენობის I სართული, ოთახი №1 (ლიტერატურული კლუბი „პარნასი“).

გაზ. „ჭყონდიდის ზარი“, №5 (18), 11 ნოემბერი, 2004: 2.

რაინდთა ორდენის კავალერი
(დავით გიორგის ძე კოკაიას დაბადების
110-ე წლისთავისათვის)¹

1769 წელს გენერალთა, ადმირალთა და ოფიცერთა დასაჯილდოებლად რუსეთის იმპერიაში დაწესდა სამხედრო ჯილდო „წმინდა გიორგის ორდენი“, 1807 წელს კი – ამ ორდენის წარჩინების ნიშანი, რომელსაც 1913 წლიდან „წმინდა გიორგის ჯვარი“ ეწოდა. იგი ოთხი ხარისხის იყო და გაიცემოდა როგორც სამხედრო ჯილდო, განკუთვნილი უნტეროფიცერთა და ჯარისკაცთათვის. ბრძოლაში თავგამოჩენილ მებრძოლებს ეძლეოდათ ჯერ IV, შემდეგ – III, II და ბოლოს I ხარისხის ჯვარი. ოთხივე ხარისხის ჯვრის კავალრებს წმ. გიორგის ჯვრის სრული კავალრები ეწოდებოდათ და არმიასა და მოსახლეობაშიც დიდი პატივისცემით სარგებლობდნენ. ისინი თავისუფლდებოდნენ რუსეთის საიმპერიო არმიაში გავრცელებული ფიზიკური დასჯისაგან. I და II ხარისხის ჯვრები ოქროსაგან, ხოლო III და IV ხარისხისა – ვერცხლისაგან მზადდებოდა. 1916 წლიდან ოქრო ყვითელი, ხოლო ვერცხლი – თეთრი ფერის ლითონით შეცვალეს.

დაარსებიდან 1917 წლამდე წმ. გიორგის I ხარისხის ჯვარი 30.000-მდე მებრძოლს, ხოლო IV ხარისხისა – 1 მლნ-ზე მეტს ჰქონდა მიღებული².

I მსოფლიო ომის დროს წმ. გიორგის ჯვრით მრავალი ქართველი მხედარი დაჯილდოვდა, რამდენიმე რჩეული კი ამ ფრიად საპატიო ჯილდოს სრული კავალერი გახდა. მათ შორის იყვნენ: ევპატორიის 257-ე ქვეითი პოლკის ფელდფებელი ნიკიფორე მათეს ძე ხვედელიანი, ულანთა XII საკავალერო პოლკის შტაბ-როტმისტრი ევგენი აფხაზავა, მიხეილ ხორნაული (პოლკი უცნობია), პეტრე წოწორია და სხვები.

ჩვენი საზოგადოებისათვის დღემდე თითქმის უცნობია წმ. გიორგის ჯვრის სრული კავალრის – **დავით (დათიკო) გიორგის**

¹ დაიბეჭდა ნიკო ჯავახიშვილთან თანაავტორობით.
² იხ. მ. წურწუშია, რუსეთის საიმპერატორო ორდენები. ჟურნ. „მხედარი“, №1-4, 1994: 95.

ბე კოკაიას სახელი.

დავით კოკაია მეტეხის ციხეში, 1923 წ.

იგი დაიბადა 1891 წელს, ქუთაისის გუბერნიის სენაკის მაზრის სოფელ ნაგებერაოში (ახლანდ. მარტვილის რაიონი), ღარიბი გლეხის ოჯახში. დედამისი – ვერულავას ქალი (სახელი უცნობია) მეზობელ სოფელ სერგიეთიდან ყოფი-

ლა. მშობლებს სამი ვაჟიშვილი ჰყავდათ, რომელთაგან ყველაზე უფროსი დავითი იყო. პირველდაწყებითი განათლება სოფლის სკოლაში მიიღო, 1907 წელს კი თბილისში წავიდა და მუშაობა დაიწყო დეპოში. აქ მაშინ ფართოდ ვრცელდებოდა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის იდეები და დავითიც ამ პარტიის მენშევიკური ფრთის წევრი გახდა.

პირველ რიგში მარცხნიდან პირველი დავით გიორგის ბე კოკაია, მეორე რიგში, მარცხნიდან პირველი - ძორგო გაბუნია, გადასახლებაში მყოფ ქართველებთან ერთად. ასტრახანი, 1930 წ.

დავით კოკაიას მეუღლე ადათია (აგრაფინა) დათას ასული კეკელია
(ზის პირველ რიგში, მარცხნიდან პირველი)

1913 წელს საცხოვრებლად გადავიდა სოფელ ბანძაში. აქ მან ცოლად შეირთო აგრაფინა დათას ასული კეკელია; სოფლის ცენტრში, ბაზრის მახლობლად, გამართა სახელოსნო და მაზლთან – ვლადიმერთან (ლადი) ერთად ხელი მიჰყო მჭედლობას.

1914-1918 წლებში მონაწილეობას იღებდა I მსოფლიო ომში, სადაც სხვადასხვა დროს დაჯილდოვდა წმ. გიორგის ოთხივე ხარისხის ჯვრით. მის შთამომავლებთან დაცულია 1917 წელს გადაღებული ფოტო, რომელზეც მას მკერდს წმ. გიორგის ოთხივე ჯვარი და ორი მედალი „მამაცობისათვის“ უმშვენებს.

სამშობლოში დაბრუნებული დ. კოკაია აქტიურად ჩაება საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისა და დაცვისათვის ბრძოლაში. იგი გაწევრდა სახალხო გვარდიაში და თავი არაერთხელ ისახელა, როგორც დიდი სამხედრო გამოცდილების მქონე ოფიცერმა. მას პირადად იცნობდნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მმართველი პირები: ნოე ჟორდანიას, ნოე რამიშვილი, ეგგენი გეგეჭკორი. ახლო ურთიერთობა ჰქონდა სახალხო გვარდიის სარდალთან ვალიკო ჯუღელთან, აგრეთვე ქაიხოსრო (ქაქუცა) ჩოლოყაშვილთან, დავით ჭავჭავაძესთან და სხვა, იმდროინდელ ცნობილ მოღვაწეებთან.

1921 წლის თებერვალში დავით კოკაიამ თავი გამოიჩინა კოჯრისა და ტაბახმელის ფრონტზე, სადაც მისმა საზრიანმა მოქმედებამ საკმაო ხნით შეაფერხა თბილისთან მოსული საბჭოთა რუსეთის წითელი არმიის ნაწილები.

საქართველოს იძულებითი გასაბჭოების შემდეგ დავითი სამეგრელოში, სოფ. ბანძაში დაბრუნდა, თუმცა მას თვით დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარემ - ნოე ჟორდანიამ შესთავაზა საზღვარგარეთ ემიგრირება. დ. კოკაიას ერთი წუთითაც არ უფიქრია სამშობლოს დატოვება. იგი სათავეში ჩაუდგა მარტვილში თავმოყრილ ანტიბოლშევიკურ ძალებს და განაგრძო ბრძოლა დაკარგული თავისუფლების მოსაპოვებლად.

იგი იყო 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების ხელმძღვანელი სოფელ ბანძაში. აჯანყების სისხლში ჩახშობის შემდეგ კი იძულებული გახდა, თანამებრძოლებთან ერთად სვანეთში გახიზნულიყო. დავითი დაუკავშირდა ზემო და ქვემო სვანეთის აჯანყებულთა შტაბისა და რაზმების უფროსებს – ბიძინა პირველსა და ეგნატე გაბლიანს. 11 სექტემბერს მათ სამეგრელოდან მოსული 120-კაციანი რაზმიც შეუერთდით და გაერთიანებული ძალებით იერიში მიტანილ იქნა ზუგდიდის მაზრაზე. ეს იერიში განწირული აღმოჩნდა მარცხისათვის. ამის შემდეგ აჯანყებულებმა ტყეებს შეაფარეს თავი.

1925-1936 წლებში დ. კოკაია სამჯერ დააპატიმრეს და გადაასახლეს. ე. წ. თავისუფალი გადასახლების დროს (1928 წ.), ქალაქ ასტრახანში, მასთან იკრიბებოდნენ იქ მყოფი ქართველი მამულიშვილები.

1936 წლის 25 დეკემბერს იგი უკანასკნელად დააპატიმრეს. დოკუმენტური ცნობის თანახმად დავით გიორგის ძე კოკაია 1937 წლის 30 სექტემბერს დახვრიტეს, თუმცა არსებობს ცნობა, რომ იგი 1944 წელს, ვორკუტაში გადასახლებული, ფილტვების ანთებით გარდაიცვალა.

1937 წელს გადაასახლეს ვლადიმერ (ლადი) დათას ძე კეკელიძე, რომლის „დანაშაულს“ ის წარმოადგენდა, რომ დავით კოკაია მისი სიძე იყო!

დ. კოკაიას ხსოვნის უკვდავსაყოფად, სამწუხაროდ, არაფერი გააკეთებულა. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, რომ მარტვილის

სარაიონთაშორისო მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში მოეწეოს მისი მოღვაწეობის ამსახველი მუდმივმოქმედი გამოფენა, სოფ. ბანძაში აღინიშნოს მისი დაბადების 110-ე წლისთავი, ხოლო გზისპირას, იმ სახლის წინ, სადაც ცხოვრობდა, დაიდგას მემორიალური დაფა, სათანადო წარწერით.

გაზ. „მარტვილი“, აგვისტო-სექტემბერი, 2000: 4.

მეუნაბირობა ბანდაში (XIX ს-ის II ნახევარი)

სამეგრელოს მოსახლეობის ყოფაში ცხენი უძველესი დროიდან გამოიყენებოდა. ამიტომ მეცხენეობა ძალიან განვითარებული იყო. ვახუშტის ცნობით, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში – ქვემო და შიდა ქართლში, ჯავახეთში, თრიალეთში, გარე კახეთში, იმერეთში, გურიასა და სამეგრელოში ცხენის ჯოგი ჰყავდათ. უნაგირისა და ცხენის საკაზმის ოსტატს **სარაჯი//მეკეხე//მეყაიშე** ერქვა და ზოგჯერ „**შორნიკსაც**“ უწოდებდნენ (რუსული სიტყვაა და „მეუნაგირეს“ ნიშნავს). სამეგრელოში უნაგირის შესატყვისია **უნანგერი//ონანგერი**, ხოლო უნაგირის დამზადების ოსტატს **მეუნაგრე//მეუნარგე//მეუნაგერე** ეწოდება. გადმოცემით, ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში დადიანის საჯინბოს მოსამსახურეთაგანი **ონანგერიშ გემადგუმალის** სახელით ყოფილა ცნობილი. მისი მოვალეობა უნაგირის დადგმა, ცხენის შეკაზმვა იყო. სამეგრელოში გავრცელებული გვარი **მეუნარგია** პიროვნების მოსაქმეობის, ხელობის აღმნიშვნელი სიტყვიდანაა ნაწარმოები. მეუნარგია „მეუნაგირე“ ამ გვარის წინაპარი, ეპონიმი უნდა ყოფილიყო და მის შთამომავლობას ხელობის აღმნიშვნელი სიტყვა გვარად გადაექცა. ცნობილია, რომ ძველად კაცს არა გვარის, არამედ მამის პროფესიული საქმიანობის მიხედვით მოიხსენიებდნენ (შდრ. მაკალათია „მეკალათე“, მაქაცარია „მეთიკნე“...).

მეუნაგირეობა, როგორც ხელოსნობის დარგი, განვითარებული ყოფილა სენაკის მაზრის სოფელ ბანდაში. ამ სოფელში მეუნაგირეობის განვითარებაზე მიგვანიშნებს ხალხური ლექსიც: „ძაბი, სქან დუდი გომიშქვას ბანძურ(ი) თუხარიკი ცხენო, ორქოშ(ი) ლაგამც მილაგიდვა, ვარჩხილც გერდგ ონანგერო „[გოგოვ], შენი თავი გადამიქცია ბანძურ ცხენად – თოხარიკად, ოქროს აღვირსა ამოგდებ, ვერცხლს დაგადგამ უნაგირად“¹. რეფორმისშემდგომ პერიოდში, განსაკუთრებით სააღებშიცემო საქმიანობის განვითარების შემდეგ, ცხენის აღკაზმულობის დამზადე-

¹ კ. სამუშია, ქართული ზეპირსიტყვიერება. მეგრული ნიმუშები, თბ., 1990: 35.

ბის საქმეს ბანძაში მრავალმა პროფესიონალმა ოსტატმა მიჰყო ხელი, რაც დასტურდება სოფლის ყოფაში ჩვენ მიერ მოპოვებული ზეპირსიტყვიერი გადმოცემებით და მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ნივთიერი მასალებით. ურიაკარის ბაზრობაზე XIX ს-ის მიწურულიდან მოყოლებული, დიდი რაოდენობით იყიდებოდა ბანძელი მეუნაგერების (სარაჯების) ნახელავი. ისინი თავიანთი ნაწარმით აკმაყოფილებდნენ ადგილობრივთ და მეზობელ სოფლებსაც (ორქა, მუხურჩა, ვედიდკარი, ონოლია, ლეხაინდრე, ნაჯახუ, ნოჯიხენი, ჯოლო-აბედათი, ნაქალაქევი, გეჯეთი, სეფიეთი, მაიდანის, სამიქაო, ნაგვაზუ, ნახარებუ, ბობოთ-სერგიათი, ნახუნუ...). უნაგირის დამზადების ცნობილი ოსტატი ყოფილა იოსე ჯოდოს ძე დანელია (დიდი ქართველი მეცნიერის, პროფესორ სერგი დანელიას მამა). XIX საუკუნის 90-იან წლებში იგი ნაჯახუდან ბანძაში გადმოსახლებულა, ურიაკარის უბანში საკარმიდამო მიწის ნაკვეთი შეუძენია, სახლი დაუდგამს და უნაგირების დამზადება-ვაჭრობისთვის მიუყვია ხელი. ცხენის ადკაზმულობისთვის საჭირო მრავალ საგანს – უნაგირს, კეხს, უზანგებს, აღვირს, საძუეს, თექალთოს, საოფლეს, გარსაკრავ ღვედებს, ბარგის ამოსაკრავ თასმებს, გვერდის საყბეურებს, ფრთებს, მოსართავეებს, ბალიშის მომჭერს, სამუცლეს, სამუხლეს, საბუხეს, საყელს, ავშარას თუ მათრახს ბანძელი ხელოსნები ადგილზე ამზადებდნენ. უნაგირისთვის საჭირო სხვადასხვა ნაწილებს მხოლოდ მეუნაგირე როდი ამზადებდა. „მასთან ერთად ამ საქმეში აქტიურად მონაწილეობდნენ ოქრომჭედელი, მეკეხე, აღვირის და აბზინდის ოსტატ-ხელოსნები. მეუნაგირის პროფესიული მოვალეობა უნაგირისათვის საჭირო ტყავის დამზადებასთან ერთად იყო ბალიშის დამზადება და უნაგირის გაწყობა. თუ მეუნაგირეს უნაგირისათვის საჭირო ყველა კომპონენტი: კეხი, მოსართავეები, აბზინდები, უზანგი, ლაგამი და სხვ., ხელთ ექნებოდა, შეეძლო დღეში ერთი უნაგირი დაემზადებინა. უნაგირის დამზადებაში ძირითად საქმიანობას მეუნაგირე წარმართავდა და საქმის დამბოლოვებელიც იყო“². უნაგირით ცხენის შეკაზმვას

²ც. ზვიადაძე, მეუნაგირეობა ქუთაისში (XIX ს. დასასრული-XX ს. დასაწყისი). კრ. „ეთნოგრაფიული ქუთაისი - I, XIX ს. II ნახევარი. ქუთაისის მუზეუმის მასალები, კრ. VII, ქუთ.,

სამეგრელოში **ონანგერუა** ერქვა.

საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ქუთაისში, როგორც დასავლეთ საქართველოს ხელოსნური წარმოების ცენტრში, XIX ს-ის დასასრულსა და XX ს-ის დასაწყისში მომუშავე მეუნაგირეთა უმრავლესობას მეგრელები შეადგენდნენ ზუგდიდიდან, ბანძიდან და სხვა სოფლებიდან. პროფესიონალი მეუნაგირეები ყოფილან კოსტა ჩახავა, ივანე თოდუა, ლუკა კაშია, ლუკა გერსამია, ანტონ ქირია, ჯოხია, ერასტი გაბუნია და სხვანი. ზოგიერთი მათგანი იხსენიება ქუთაისის მუზეუმში დაცულ საბუთ-მოწმობაში, რომელიც გაცემულია 1899 წლის 23 დეკემბერს, მეუნაგირეთა ამქრის მიერ. ამ საბუთის მიხედვით სენაკის მაზრის მკვიდრს – კოსტა ჩახავას, რომელიც დაუფლებული იყო აზიური უნაგირის დამზადების ხელოვნებას, უფლება ეძლეოდა, გაეხსნა აზიური უნაგირის სახელოსნო³. აღნიშნული დოკუმენტი მეუნაგირეთა ამქრის სიძლიერის მაჩვენებელია. ქუთაისის მუზეუმშივე ინახება ცნობილი მეუნაგირის – ერისტო გაბუნიას კუთვნილი ხელსაწყო-იარაღების კოლექცია⁴.

მარტვილის მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომლის - ანა ჩიქვანაიას დაკვირვებით, სამეგრელო ოდითგანვე უნაგირისა და ცხენისათვის საჭირო მოსართავეების დამზადების ტრადიციით, სოფელ ბანძაში, როგორც სავაჭრო-ეკონომიკურ ცენტრში (XVIII-XIX სს.), განსაკუთრებით აქ ებრაელთა ჩამოსახლების დროიდან, სახელოსნო საქმიანობაც იყო განვითარებული. ხელოსნობის სხვადასხვა ტრადიციულ დარგებთან ერთად აქ მეუნაგირეობაც მისდევდნენ. ეს ხელობა შემორჩენილი იყო XX ს-ის I ნახევარშიც, ვიდრე ამ სახის ნაწარმზე მოთხოვნილება არსებობდა⁵.

მარტვილის მუზეუმის ეთნოგრაფიულ ფონდში უნაგირის დამზადებასთან დაკავშირებული ხელსაწყო-იარაღები ბანძელი მეუნაგირის - ლაზარე წოწონავას ოჯახიდანაა შემოტანილი. აქ

1995: 126.

³ ქიმ, №5939.

⁴ ც. ზვიადაძე, დასახელებული ნაშრომი, 124-125.

⁵ ა. ჩიქვანაია, ერთი ეთნოგრაფიული ერთეულის შესახებ. „მაჭყაჭი“ ანუ ხელის ხუნდი. ჟურნ. „სათანო“, №7, დეკემბერი, 2011: 32.

წარმოდგენილია „მაჭყაჭი“ (ხელის ხუნდი), სალესი ქვა, თასმების სამაგრი, ტყავის საჭრელი დანა. ლაზარე წოწონავას სახელოსნო გამართული ჰქონია საკუთარ სახლში, სადაც იგი უნაგირს და უნაგირის მოსართავად საჭირო ყოველგვარ ტყავს ამზადებდა.

ცხენისა და უნაგირისათვის განკუთვნილი ყოველგვარი მოსართავი (ღვედები, თასმები, მათრახი, აღვირი, ხემიში...), რაც ტყავისგან მზადდებოდა, – წერს ანა ჩიქვანაია, – „სანძოს“ სახელწოდებით იყო ცნობილი⁶. ლაზარე წოწონავას ოჯახში უნაგირის ხელოსნებად მუშაობდნენ აბელათელი ვანო ლომია და ბანძელი ილია სიგუა. მათთან დამხმარე მუშები ყოფილან ლაზარე და რაუდენ წოწონავეები. საინტერესოა, რომ სცოდნიათ ტყავის მარილსა და შაბში გამოყვანის წესი, შემდეგ ნაჭრებად დაჭრილ ტყავს მაჭყაჭში ამუშავებდნენ. მაჭყაჭში ჩადებამდე ტყავს სპეციალურად ამ საქმეში გამოსაყენებლად დამზადებული, მრავალგზის გადამდნარი ქონი წაესმებოდა, რომელიც არც დნებოდა და რამდენიმე ათეულ წელს არ ფუჭდებოდა. მაჭყაჭში ჩადებულ ქონწასმულ ტყავს სიმაგრის მიზნით ბოლოებში გირებს ჩამოჰკიდებდნენ. კლარგი უნაგირის ფასი 50-დან 120 მანეთამდე მერყეობდა. ყველაზე ძვირადღირებული ვერცხლით გაწყობილი უნაგირი ყოფილა, რომლის რამდენიმე ერთეულიც მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ეთნოგრაფიულ ფონდშია დაცული⁷.

უნაგირისა და მისი მოსართავებისათვის განკუთვნილი ტყავი სპეციალური ხელსაწყოთი მუშავდებოდა, რასაც **მაჭაჭყი** ეწოდება. ტყავს სწორედ მაჭაჭყით ჭიმავდნენ და ასწორებდნენ. ოსტატთა გადმოცემით, იგი, ისევე როგორც ტყავის დამუშავების პროცესში გამოსაყენებელი სხვა იარაღები, მხოლოდ ბზისაგან მზადდებოდა. უნაგირს საქონლის ტყავისაგან, ხოლო უნაგირის შესაკრავად გამოყენებულ თასმებს და ღვედებს თხის ტყავისაგან

⁶მდრ. ა. ქობალია: „სანძო//სანძი//სანძუელი საძუე, მზიდავ ცხენებს ფართო გარსაკრავს ამოსდებდნენ არა კულქვეშ, არამედ უფრო დაბლა, ბარკალზე, რომ ტვირთი წინ არ გადაქანებულყო, ხოლო საფერხე ცხენის შემთხვევაში საძუე უფრო სამშვენისის დანიშნულებისა იყო“. იხ. ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010: 582; რაც შეეხება ხემიშს, ესაა ცხენის დასაბორკი ტყავის ღვედი, რაც მაჭაჭყში გამოჰყავთ.

⁷ა. ჩიქვანაია, დასახელებული ნაშრომი, 32.

ამზადებდნენ⁸. ლექსიკოგრაფი ალიო ქობალია **მაჭაჭყეს/მაჭყაჭყეს** არ ასახელებს. ლექსიკონში წარმოდგენილია **ბაჭყაჭყე**, რაც, ა. ქობალიას განმარტებით, სიგრძეზე ჩაპობილი მრგვალი ჯოხია, რომელსაც მეუნაგირე ტყავის სათრიმლაგად, გადასაჭიმად ხმარობდა. ლექსიკონში ამ სიტყვის სხვა მნიშვნელობებიც არის მოცემული: მაჯისსიმსხო ბოლოწაწვეტებული სარი, რომელსაც სწორად წაჭრილი თავი ოთხად ჰქონდა გაპობილი სანთლის ჩასამაგრებლად (სახელდახელო შანდალი); პრიმიტიული გირაგი, ხელსაწყო, დასამუშავებელი საგნის ჩასამაგრებლად, ყველის მოსაქნელი ბოლოგაპობილი ჯოხი⁹. სიტყვის ამოსავალი უნდა იყოს მეგრული **ჭ(ყ)აჭყუა** „ჭეჭყვა“, „წნეხა“. შდრ. **მაჭაჭახალი** „მწნეხავი“, **მაჭყანჭყალი** „მწნეხავი, მჭყლეტელი“, **ჭყანჭყუა** „ჭყლეტა“, „ჭეჭყვა“, **ჭაჭახუა** „წნეხა“¹⁰. შესაძლოა მაჭყაჭყის შესატყვისი იყოს ტყავის დასამზადებელი ხელსაწყოს მეგრული სახელწოდება **ღვედიშიც** (ყუთული).

ცხენის აღკაზმულობის ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტია **უნაგირი**. იგი ორი სახისაა – ქალისა და მამაკაცისა. ქალის უნაგირის ტახტა გვერდით არის მოქცეული, რადგან ცხენზე ამხედრებულ ქალს ფეხები ერთ მხარეს აქვს ჩამოშვებული. უნაგირი რამდენიმე ნაწილისგან შედგება: კეხი, ტახტა, ბალიში, მოსართავები, ფრთები, უზანგები და ა. შ.

კეხი უნაგირის ძირითადი ნაწილია (ხის ჩონჩხი უბალიშოდ), რაც უნაგირის მნიშვნელობითაც იხმარება. სულხან-საბას განმარტებით, კეხი იგივეა, რაც „შეუმზადებელი უნაგირი“¹¹, და ძირითადად თელის ან არყის ხისაგან, იშვიათად კი ფიცრებისგანაც მზადდება. საკეხე ხეს, სიმაგრის შემატების მიზნით და იმისთვის, რომ არ დასკდეს, ხელოსანი წყალში ხარშავს. კეხის ტყავადაკრულ ფრთებზე ე. წ. საძუეა მობმული ცხენის კუდის ძირში ამოსადებად. ფრთაზევე, წინ და უკან, ორი გრძელი თასმაა გამობმული. ერთი ცხენს მუცელზე ეჭირება, მეორე კი – კეხზე, ბალიშის და-

⁸ იქვე.

⁹ ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010: 59.

¹⁰ იქვე, 398, 708, 714.

¹¹ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი. პროფ. ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის რედაქციით, ტფ., 1928: 168.

სამაგრებლად. თასმების ბოლოებში ბალთა-აბზინდებია მიბმული. კეხის ფრთებზე ჩამოკიდებულ უზანგებს ცხენოსანი ფეხის შესადგმელად იყენებს. ცხენს შიშველ ზურგზე ჯერ რაიმე რბილს დაადებენ. იგი საოფლეს სახელით არის ცნობილი. საოფლეზე ტყავგადაკრულ ნაბდის ნაჭერს – თოქალთოს გადააფენენ, ხოლო თოქალთოს ზემოდან დაედგმება ჯერ კეხი, შემდეგ – ბალიში, და გადაეჭირება მოსართავეები¹².

უზანგი ცხენის აღკაზმულობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დეტალია. ესაა რკინის ფეხთშესაყარი, რაც დაკიდებულია კეხის ფრთაზე. უზანგში ფეხგაყრილ მხედარს მუხლი ოდნავ მოხრილ მდგომარეობაში უნდა ჰქონდეს. უზანგი მხედარს ეხმარება ცხენზე ასვლაში. მანდილოსნისთვის განკუთვნილი ცალი უზანგი სედლოს სახელით იყო ცნობილი. მის ქვემოთ ეფინებოდა ხავერდის ან სხვა ძვირფასი ქსოვილისგან დამზადებული ასალი, რაც მოქარგული და შემკული იყო ძვირფასი თვლებით¹³.

აფშარაც ცხენის აღკაზმულობის ნაწილია. იგი წარმოადგენს ტყავისგან შეკერილ ულაგამო აღვირს. ცხენისა და ჯორის ყბებსა და ცხვირზე გაკეთებული აფშარა მოიხმარება ცხოველთა საბალახოდ წასაყვანად, ან ბოსლიდან გამოსაყვანად. მეგრულში მას **აფშარა** ეწოდება. სულხან-საბას განმარტებით, აფშარა იგივე **ქორაკია**, **აფშრიკია**¹⁴, ხოლო აფშრიკი (აფშარაკი) იგივეა, რაც „თოკის აფშარა ცუდი“¹⁵. გ. ელიავას განმარტებით, აფშარა//აღვირი შეკაზმული ცხენის სატუჩე დვედია, ხშირად ოქრო-ვერცხლით გაწყობილი¹⁶. **აღვირი** შეკაზმული ცხოველების სამართავი მოწყობილობაა. მას ტყავის ფართო თასმებისგან ამზადებენ და პირუტყვს თავზე ჩამოეცმევა. აღვირზე რგოლებითაა დამაგრებული მრგვალი ლაგამი, ცხენისთვის ყბებში ამოსადებად. იხ. **აფშარა**.

¹² ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი, პროფ. ელდარ ნადირაძის სამეცნიერო რედაქტორობით, თბ., 2013: 422-423.

¹³ გ. ელიავა, ეთნოგრაფიული სამეგრელო. ალბომი. ქუთ., 1989: 34.

¹⁴ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ტფ., 1928: 5.

¹⁵ იქვე, 6.

¹⁶ გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ.-მარტვი, 1997: 21.

ბალიში თხის ან ხბოს ტყავისაგან მზადდებოდა და კეხზე მაგრდებოდა ერთი თასმით. შიგთავსად სხვადასხვა მასალას იყენებდნენ (თხის ბეწვი, ქათმის ბუმბული, ისლი...).

საოფლეც ცხენის ადკაზმულობის ნაწილია (იგივე ნაბადი), რაც ცხენის შიშველ ზურგს უნაგირქვეშ ეფინება, ოფლის შესაშრობად და ცხენის ზურგის გადაყვლეფისგან დასაცავად. მეგრულში მას **ასალი** ეწოდება. ამასთანავე, ასალი ჰქვია საბურველს საქალო უნაგირისთვის, რომელსაც ამხედრებული ქალი ფეხებზე დაიფარებდა ხოლმე¹⁷.

თექალთო//თოქალთო უნაგირქვეშ და უნაგირზე დასაფენი ქსოვილია. სამეგრელოში მას **თოქართო//თოქართუ, თოქართო დო პატი** ეწოდება. იგი ორი ნაწილისგან შედგება. ესაა ზედა და ქვედა პირი. მის დასამზადებლად ტყავი და ნაბადი გამოიყენება. თოქართოს ზომა კეხის სიგანეზე უფრო დიდია. მის ბოლოში ორი წვრილი თასმაა მიმაგრებული ტვირთის შესაკრავად. თოქართოს ცხენის ზურგზე, საოფლეს შემდეგ ეფინება და ზედ უნაგირი ედგმევა. თოქალთო ოჯახის შესაძლებლობის მიხედვით იკერებოდა საუკეთესო ქსოვილისაგან¹⁸.

სამუხლე – ესაა ერთი მტკაველის სიგრძე-სიგანის ტყავის ნაჭრისაგან დამზადებული მუხლის ერთგვარი საფარი. იგი ცხენოსანს იცავდა მუხლის სიცივისაგან. სამუხლეს ბეწვააუცლელი ტყავისგანაც ამზადებდნენ. მოგვიანებით, ტყავის დამუშავების განვითარებასთან ერთად, სამუხლე ბეწვააუცლელი ტყავით შეიცვალა. ორწვერა მოკლე თასმით იგი მუხლს უკან იკვანძება¹⁹. გელიავას ცნობით, ცხენზე მჯდარი ქალის მუხლისთავეებზე დასაფენს - მოქარგულსა და ოქრო-ვერცხლით მოჭედილს, **ამაზონკა** ეწოდება²⁰.

მათრახს სარაჯები და მწყემსები ამზადებდნენ. განთქმული

¹⁷ ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, 41.

¹⁸ გ. ელიავა, ეთნოგრაფიული სამეგრელო, 34.

¹⁹ იხ. ი. ნანობაშვილი, ტყავის დამუშავების ხალხური წესები საქართველოში, თბ., 1973: 154-155.

²⁰ „ცხენზე შემჯდარ მანდილოსანს მუხლებზე და ცხენის ქვედა ნაწილზე ეფინა ამაზონკა, უნაგირის და მხედრის ზედა შემოსაფენი. ისიც საოცრად ლამაზი და ძვირფასი მზადდებოდა. ეს ყველაფერი ქალის ღირსების ხაზგასასმელად იყო“, - წერს გ. ელიავა. იხ. გ. ელიავა, ეთნოგრაფიული სამეგრელო, 34. განმარტება იხ. იქვე, 83.

იყო ზუგდიდური, სენაკური, ბანძური და აჩიგვარული მათრახები. იგი ძირითადად ტყავისგან ან ხარის ასოსგან მზადდებოდა. აქვს ტარი და ტყავის დაუწნავი ან წნული ენა. სამათრახე ტყავი ყუთულში მუშავდებოდა, შემდეგ კი სპეციალური დანით იჭრებოდა. გაშრობის შემდეგ დაწნავდნენ. ტარი ხის, ძვლისა და ლითონისგან კეთდებოდა. სულხან-საბა განმარტავს: „**მათრახი** ცხენის საწკეპი... ტაჯგანაგი [ნ. **მემათრახე**]“²¹.

ხამუტი ტვირთის საზიდი (ხის საზიდი) მოწყობილობაა. ცანტული კიჭოს ძე კეკელიას თქმით, „ხამუტი ცომურიშ ჯაშე დო ძერწიშე იკეთებულუ, უკული ფანერკაშე ქიდიჭყეს კეთება. ასე კაუჩუკიშე ხოლო აკეთენა. ცომური დო ძერწი იდრიკუუდუნ ფერი რდუ. იხაშუუდუ თინეფი დო ორდუ მანგარი. ხამუტის თენეფშე აკეთენა დო ცხენს ომაშინადო უსკუანანჯ, ხამუტიე თინა. მეხამუტეეფი დო უზანგიშ მაჭკადაეფ რენა ბორია ჩიხლაძე და მუშ სკუაეფი. ბანძაშ ბოღოს, ვედიდკარს ოხორანა თინეფი „ტყემლისა და ძეწნისაგან კეთდებოდა, მერე ფანერისგან დაიწყეს გაკეთება. ტყემალი და ძეწნა იდრიკებოდა. იხარშებოდა ისინი და იყო მაგარი. ხამუტს მათგან ამზადებენ და ცხენს [ყანის] „სამაშინოდ“ (დასამუშავებლად) რომ შეაბამენ, ისაა ხამუტი. მეხამუტეები არიან ბორის ჩიხლაძე და მისი შვილები. ბანძის ბოლოში, ვედიდკარში ცხოვრობენ ისინი“²².

ბალთა ცხენის აღკაზმულობის (ავშარის, აღვირისა და სხვათა) ლითონისგან დამზადებული საკვრელია (ფირფიტა), რომლის ზედაპირი თითქმის ყოველთვის სხვადასხვა გამოსახულებით, გრეხილით და ფერადი თვლებით არის შემკული. ბალთას უკანა მხარეს ქსოვილზე ან ტყავზე დასამაგრებელი ყუნწი აქვს²³. უნაგირის ხის ნაწილი, ასევე უნაგირის ბალიშზე გადასარტყმელი ცხენის შუა მოსართავი მეგრულში ცნობილია **ჯაბაყულას** სახელწოდებით.

²¹სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, 191. მეგრელები მას **მართახს** უწოდებენ. იხ. გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი (მასალები), თბ.-მარტვ., 1997: 207.

²²4 აპრილი, 2017 წ., ბანძა, საველე დღიური, №1.

²³ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი, პროფ. ელდარ ნადირაძის სამეცნიერო რედაქტორობით, თბ., 2013: 55.

მეუნაგირეობა ხელოსნობის სარფიან დარგს მიეკუთვნება, რადგან ცხენის აღკაზმულობაზე დღესაც დიდი მოთხოვნილებაა სამეგრელოში. ამჟამად უნაგირს ბანძაში არავინ ამზადებს. მისი შექმნა ხონის, აბაშისა და სამტრედიის ბაზრობებზეა შესაძლებელი.

იბეჭდება პირველად

მჭედლობა ბანკაში

ხელოსნობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და გავრცელებულ დარგს მჭედლობა წარმოადგენდა. მჭედლობა რამდენიმე ერთმანეთთან ურთიერთდაკავშირებულ ხელობას მოიცავდა. ესენია რკინამჭედლობა, მესპილენძეობა, ოქრომჭედლობა და ნალბანდობა. საქართველოს დიდ ქალაქებში არსებობდა მჭედელთა ამქრული ორგანიზაციები (ოსტატი, შეგირდი, ქარგალი) და ატრიბუტები, აგრეთვე დღესასწაულები და წეს-ჩვეულებები (ოსტატად დალოცვა, ქარგლის ხელდასმა). გრდემლი, კვერი და მარწუხი საკულტო საგნებად მიიჩნეოდა. დიდ ხუთშაბათს იცოდნენ გრდემლზე კვერის დაკვრა და ა. შ.

მჭედლობის უძველესი კულტურა, მკვლევართა მოსაზრებით, სათავეს ირებს გვიანი ბრინჯაოს ეპოქიდან. საკუთარ ეროვნულ ტრადიციებსა და ბუნებრივ სიმდიდრეზე მისი აღმოცენების მაუწყებელი, შენიშნავს გივი ელიავა, უნდა იყოს მეგრულში დღემდე მტკიცედ დარჩენილი ტერმინები - **ინჯრა** და **ინჯი**. ეს უკანასკნელი მეგრულში „სპილენძს“ ნიშნავს. ინჯიდან უნდა იყოს მიღებული ინჯრა (საბა: „ერთი საჯერი საჭმელი“). **ლინჯი** ან **ინჯი** - სპილენძის უძველესი სახელწოდება (სპილენჯი), საწყაოს ზოგადი სახელწოდებაც იყო. ძველ სამეგრელოში ბატონისადმი ყმის ფეოდალური ვალდებულება ამ საწყაოთი იზომებოდა („საკლავი, ქათამი მისი მარილითა, 3 ლინჯი ღომი, 3 ფოხალი ღვინო...“)¹. **ინჯიასა** და **ინჯიას** გვარისკაცნი, გადმოცემით, უხსოვარი დროიდან **მეინჯეები** „მესპილენძეები“ ყოფილან. ამ გვარის წინაპართა უძველესი საქმიანობის გამომხატველი სიტყვა შთამომავლობას გვარად შემორჩენია².

სამეგრელოში მჭედელს **რკინაშ ჭკადუ** ეწოდება. მჭედლობას ძირითადად მისდევდნენ სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრებში. საგლეხო რეფორმის შემდეგ ბაზრები და სავაჭრო ადგილები შეიქმნა სენაკში, აბაშაში, სუჯუნაში, ბანძაში, მარტვილში, სალხინოში, ლეძაძამესა და სხვაგან. კაპიტალიზმის განვითარებამ ხე-

¹ იხ. გ. ელიავა, ჭყონდიდი-მარტვილი (ისტორიული მიმოხილვა), თბ., 1962: 74-76.

² იქვე, 78.

ლი შეუწყო ამ ქალაქებისა და სოფლების ცენტრალურ ადგილებში განსაკუთრებული უბნების შექმნას, სადაც იყიდებოდა საქონელი და წარმოებდა ყიდვა-გაყიდვა. საყოველთაოდ ცნობილი ცენტრების გარდა, სამჭედლოები, სავაჭრო დუქნები და სამიკიტნოები მოწყობილი იყო ცალკეულ სოფლებშიც. ინჩხურელ მჭედელ-ხელოსნებს – წოწორიებს, ლაგვილავებსა და ბაჩილავებს „რკინის კაცებს“ ეძახდნენ. ცნობილი მჭედლები ყოფილან ივა და გიორგი წოწორიები³. სოფ. ლეციცხვაიეში მცხოვრები წოწორიების საგვარეულო ჯგუფური მეტსახელია **ნალიშ მაჭკადალეფი** „ნალის მჭედლები“, ხოლო ნახარებაოელი მოწერელიების საგვარეულო ჯგუფური მეტსახელია **მენოშქვერეფი** „მენახშირეები“.

ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ ოქტომბრის რევოლუციამდე სოფელ ბანძაში თავმოყრილი იყო ხელოსნური მწარმოებელი მასის საგრძნობი რაოდენობა. სოფლის ცენტრალურ უბანში – ურიაკარში, ბაზრის ქუჩაზე განლაგებული იყო სამჭედლოები. ზოგს იგი საკუთარ სახლში ჰქონდა გამართული. სამჭედლოების მფლობელები ძირითადად ბანძელები იყვნენ. ჭედდენ როგორც საბრძოლო, სანადირო, ისე სამეურნეო იარაღებს და საოჯახო ჭურჭელს. სამეურნეო იარაღებიდან იჭედებოდა კინახონა (რკინის სახნისი), არგუნი (ნაჯახი), ბურჭუი (წაღდი), ბერგი (თოხი), ხამუ (დანა), მაგანა (ნამგალი), სუმკუჩხი (სამფეხი), ბარი, ნაჭა, ცხენის აბდანი და ბორკილები, ხუნჯი (ხაფანგი) და ა. შ. იარაღ-ჭურჭლის ჭედვის ცნობილი ოსტატები ყოფილან დათა მიქელის ძე კეკელია (1851-1919 წწ.), ლადი დათას ძე კეკელია (1895-1961 წწ.), დავით გიორგის ძე კოკაია (1890-1937 წწ.) და ლადი პატარაია.

ცნობილ მჭედლებად ითვლებოდნენ აგრეთვე ბანძელი ვალოდია სართანია და მისი მამა იაგორა. ნარკვევში – „არმჭედელი მჭედელი“, გამოჩენილი მწერალი ნოდარ წულეისკირი მათზე წერდა: სამოცდაჩვიდმეტი წლის მოხუცია ვალოდია, თვალი აღარ უჭრის და მკლავი, მაგრამ სამჭედლოს მაინც ადებს და იქ ჩამოჯდება, სადაც მთელი სიცოცხლე გაატარა... რას ვიზამთ,

³ იხ. გ. გაბეშია, მჭედლობის ტრადიცია ინჩხურში. გაზ. „ცოდნის კარი“, 6 მარტი, 1976: 3.

დრო უღმობელია, თორემ თავის დროზე, ხარის მჭედელი უკეთესი სამეგრელოში არ მოიძებნებოდაო, სხვა მჭედლები ამბობენ მასზე. თვითონაც აღიარებს: ხარის მჭედელი მე უკეთესი ვიყავი, ვიდრე მამაჩემიო. სამაგიეროდ, მამაჩემი – იაგორა, ისეთ ცელს გამოჭედავდა, მეფეს მიერთმეოდაო. „იაგორას ცელი“ ამ არემარეში განთქმული ყოფილა. წარსულის საინტერესო ამბები ჩაუწერია მისგან მწერალს: ბანძის ეკლესია ყურუამ დაანგრიაო; ერთი ფუთნახევარი კალათი ნახშირი ხუთი მანეთი ღირდა, ჩელტიან ურემში 25 კალათი ნახშირი ჩადიოდაო. იშვიათი ცნობაა XX საუკუნის დასაწყისის გლეხკაცის ყოფის დასახასიათებლად. ბევრის მომსწრეს და გამგონეს სამი შვილი ჰყავს, შვილიშვილებიც, მაგრამ მჭედლობა არავის უნდა, რაღა თქმა უნდა, არც მის შთამომავალს⁴. „– ხომ ამდენი წელიწადია ურო ხელში არ მჭერი-ა, – ღიმილით მეუბნება მოხუცი, – არ შემიძლია, მკლავებში ძალა გამომელია, თვეში ერთხელ მაინც ვანთებ ქურას. მკითხავ, შენ რისთვის ანთებო, ისე, ტყვილა ვანთებ, ვიდრე ცოცხალი ვარ, ავანთებ...“

„შმაგი სიყვარული რკინისა“, - გამიელვა გონებაში – „ღველფივით ჩარჩენილა ღადარში სიყვარული, მხოლოდ სიყვარული, ის სიყვარული ანთებინებს ქურას...“

– აჰა, ისეთ მჭედელსაც მივაგენი, ვინც თურმე არ ჭედავს და მაინც მჭედელია. მთელი სოფელი მჭედელს ეძახის. არა მარტო სოფელში, რაიონშიც კი იციან მისი ვინაობა⁵.

რკინამჭედლობაში ქურის გასახურებლად ხის ნახშირს გამოიყენებდნენ. ნახშირის დასაწვავად მენახშირე ორ ხერხს მიმართავდა. პირველი ხერხი ნახშირის ორმოში დაწვავდა. ითხრებოდა 2 მ სიგრძის, 1 მ სიგანისა და 1,5 მ სიღრმის ორმო. მასში ხმელი შეშით ცეცხლს გააჩაღებდნენ და შემდეგ ზევიდან დააყრიდნენ მსხვილ შეშას. ორმოს ძირში შეშა თანდათან ნახშირდებოდა, ზემოდან კი ახალი შეშა ეყრებოდა მანამ, ვიდრე ორმო ნახშირით არ გაივსებოდა. დანახშირების შემდეგ ორმო ზემოდან ხის მორებით

⁴ ნ. წულეისკირი, მთისა და ბარისა, თბ., 1987:264-265.

⁵ იქვე: 265.

უნდა დაფარულიყო, მორებს კი მიწას იმ სისქეზე დააყრიდნენ, რომ ჰერმეტიკულად დახურულ ორმოში ჰაერი არ ჩასულიყო. ორი-სამი კვირის შემდეგ გაციებული ნახშირი მენახშირეს სამჭედლოებში მიჰქონდა. იცოდნენ ნახშირის დაწვა ღია ცისქვეშ – კოცონზე და ორმოს გარეშე. ამ შემთხვევაში ნახშირის დასამზადებლად წაბლის ხე გამოიყენებოდა. ჯვარედინად, ზვინივით და წყობილ-დალაგებული მორების შუაში ცეცხლი ღვივდებოდა. როცა კოცონი ჩაინავლებოდა, დარჩენილი ნახშირის მასას ზემოდან ასხამდნენ წყალს და აცივებდნენ. „ნახშირის დაწვას აწარმოებდნენ როგორც მჭედლები, ასევე საგანგებო პროფესიონალი მენახშირეები, რომლებთაც შემდეგ მიჰქონდათ იგი და ყიდდენ როგორც ხელოსნებზე, ასევე მოქალაქეებზე“⁶.

მელინჯე (მესპილენძე) ხელოსნები ამზადებდნენ **ლინჯიმ ზაოდს**, რაც იმერეთში „საოტკე ქვაბის“, ხოლო სვანეთში „ჰარაყია ცხვადის“ სახელით არის ცნობილი. არყის გამოსახდელი ქვაბისთვის სპილენძის ფურცლები გამოიყენებოდა, რაც ერთმანეთთან კბილანების შესხმის წესით გადაიკერებოდა, ხოლო გვერდები მირჩილული და სპილენძის მანჭვლებით იყო დამაგრებული. არყის გამოსახდელი შედგება ქვაბის, სახურავის (ზარფუშის), მილისა და რკინის სამფეხისაგან. მესპილენძეები მიმართავდნენ ძველი, ხმარებიდან გამოსული ჭურჭლის ხელმეორედ გამოდნობასაც.

ბანძელები დახელოვნებული იყვნენ ნალბანდობაში. ნალბანდი რკინის ნალით მუშა საქონლის (ცხენი, ხარი) დამჭედავია. ნალსა და ლურსმანს ძირითადად მჭედელი სჭედდა, თუმცა ზოგ შემთხვევაში მას ნალბანდიც ამზადებდა. რკინის ნალს ორი სახისას სჭედდენ. ცხენისა და ვირის ნალს რკალისებური, ხოლო ხარისას ბრტყელი და ნახევარწრიული ფორმა ჰქონდა. სანალბანდო საქმიანობა შეუწყვეტელ ხასიათს ატარებდა, რაც განპირობებული იყო მუშა საქონლის წელიწადში 4-5-ჯერ დაჭედვით (ე. ნადირაძე).

იარაღი, კერძოდ, ხმალ-ხანჯალი, თავდაცვითი და თავდა-

⁶ იხ. ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი, პროექტის ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელი ელდარ ნადირაძე, თბ., 2013: 298.

სასხმელი ფუნქციის გარდა, ადამიანის სამშენისიც იყო. ოქრომჭედლობის დახვეწილი ოსტატობა სწორედ ხმალ-ხანჯლებისა და თოფ-დამბახების მორთულობაში გამოვლინდა. მასში ოქრომჭედლობის ყველა ხერხი გამოიყენებოდა. კავკასიის ეთნიკურად ჭრელ მოსახლეობაში იარაღ-საჭურველი ფაქტობრივად მუდმივ სატარებელ საგნად იქცა. იგი ადამიანის მენტალურობის მაჩვენებელიც იყო. უნდა ითქვას, რომ სამეგრელოში ოქრომჭედლობის მნიშვნელოვან ცენტრებად ითვლებოდა ზუგდიდი, სენაკი და ბანდა.

ბანდაში ოქრომჭედლობის სახელგანთქმული ოსტატები ყოფილან ძმები - **მისა და ლევან კოტიები** (XIX ს-ის 80-90-იანი წლები). მათ შესახებ საინტერესო ცნობები მოგვაწოდა 92 წლის იპოლიტე მაღაქიას ძე კოტიაძე: „სამი ძმები იყვნენ, ჯათუ კოტიას შვილები. ლევანი, თუ არ ვცდები, 1861 წელს იყო დაბადებული, მისა - 1865 წელს. მამაჩემი მაღაქია იყო ყველაზე უმცროსი, დაბადებული 1886 წელს. ჩვენ რვა დედამამისშვილი ვიყავით. მაღაქიას უფროსი ძმები ლევანი და მისა უშვილოები იყვნენ. ამის გამო მიშვილა ლევანმა, მე ძმისშვილი ვარ მისი. მისა და ლევა 1890 წლის ახლო ხანებში გადასახლებულან სოხუმში და იქ საოქრომჭედლო სახელოსნო გახსნეს. მანამდე ბანდაში საქმიანობდნენ. მახსოვს, ლევა გვიყვებოდა - ჩვენ რომ სოხუმში ჩავედით, მაშინ იქ ხუთიოდე ქართველი ცხოვრობდაო. მისა თერძიც იყო და ჩოხა-ახალუხს კერავდა“⁷. მისი და ბაბილინა კოტია იგონებდა: „ლევა ბიძიშე მიჩქუ დო გამიგებუ – ირ ორდო დო მუშობას ათე სიტყვეფით ვიჭყანდითია – კომუნისტეფ გოჭყვიდია, ღორონთჲ“. ორივე ძმა განთქმული ოქრომჭედელი ყოფილა გასული საუკუნის 20-30-იან წლებშიც. კომუნისტების დროს მათ 30 კგ ოქრო მოპარეს. მაღაქიას რვა შვილიდან სამს – მე, შურას და იპოლიტეს ლევა ბიძა გვპატრონობდა სოხუმში. სამივეს უმაღლესი განათლება მიგვაღებინა: იპოლიტე ფიზიკოსი გახდა, მე და შურა - უცხო ენების-/გერმანულის სპეციალისტები. მამაჩემი მაღაქია რუსეთის არმიაში იყო გაწვეული. პირველი მსოფლიო ომის მონაწილეცაა. გარ-

⁷ ჩემი მასალებიდან, საველე დღიური N1, 2020 წ., მთხრ. იპოლიტე კოტია, დაბადებული 1928 წელს.

დაიცვალა 1967 წელს. მისი უფროსი ძმები – ლევანი და მიხა გარდაიცვალნენ 50-60-იან წლებში და იქ, სოხუმში განისვენებენ. ლევა ცნობილი ოქრომჭედელი იყო. მუშაობდა ვერცხლზეც. ვერცხლის სარტყელი, მისგან ნაჩუქარი, გია ურიდიას ოჯახში ინახება. ჩემ მეუღლესაც, უორა ჩარგაზიას – აჩუქა, მაგრამ ეს უბრალოა. სოხუმში ორივე ძმას 5 ჰა მიწის ნაკვეთი ჰქონდა თურმე შეძენილი, სოფელ ბესლეთში. ცხოვრობდნენ აგურის ქარხნის მახლობლად. შეძლებულები იყვნენ. პირველი პატეფონი მათ შეუძენიათ თურმე. ბანძაში, ლესართანეში, ახლა ზაურ სართანია რომ ცხოვრობს, მისი სახლის წინ რკინის ჭიშკარი რომ ჰკიდია, მიხას ნახელავია“⁸.

იბეჭდება პირველად

⁸ ჩემი მასალებიდან, ჩაწერილია 2011 წელს.

ავტორის შესახებ

ივორ კიკელია დაიბადა 1979 წლის 23 მარტს, მარტვილის (ყოფილი გეგეჭკორის) რაიონის სოფელ ბანძაში. 1996 წელს წარჩინებით დაამთავრა ბანძის პროფ. სერგი დანელიას სახელობის საშუალო სკოლა და სწავლა გააგრძელა სოხუმის ჰუმანიტარულ-ეკონომიკურ ინსტიტუტში, ისტორიის ფაკულტეტზე, რაც დაამთავრა 2003 წელს. მუშაობდა გაზეთ „მარტვილის“ პუბლიცისტიკისა და მეცნიერების განყოფილების გამგედ, გაზეთ „ჭყონდიდის ხარის“ რედაქტორად.

იყო გაზეთ „მოქალაქე და ხელისუფლების“ მორიგე რედაქტორი, 2007 წლიდან 2014 წლის დეკემბრამდე მუშაობდა მარტვილის მუნიციპალიტეტის მოსწავლე ახალგაზრდობის სახლის დირექტორად და მხარეთმცოდნეობის წრის პედაგოგად. 2008 წლიდან არის ფაზისის საერო აკადემიის წევრი. 2014 წელს დაიცვა დისერტაცია, თემაზე – „სამეგრელოსა (ოდიშის) და აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნააზრევში და თანამედროვე ისტორიოგრაფია“, და აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებთა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს 2014 წლის 2 ივლისის გადაწყვეტილებით (ოქმი №44) მიენიჭა ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხი. 2019 წლიდან პედაგოგიურ საქმიანობას ეწევა ფოთის №15 საჯარო სკოლაში (ასწავლის ისტორიას და სამოქალაქო განათლებას).

გამოქვეყნებული აქვს რამდენიმე ასეული სამეცნიერო ნაშრომი და სტატია, და შემდეგი დასახელების წიგნები:

„წარსულის ჩრდილქვეშ“ (2005 წ.),

„ღვაწლათვის ფრიად განწირული (გიორგი ჭყონდიდელის ბიოგრაფიისათვის“ (2005 წ.),

„ბანძის ტოპონიმია“ (2007 წ.),

„სერგი დანელია – კანტის ფილოსოფიის მკვლევარი და

კრიტიციზმის ზოგიერთი საკითხი“ (2008 წ. თანაავტ. კ. ბლაგიძე),
 „სერგი დანელიას ეროვნული მრწამსი“ (2008 წ.),
 „მარტვილის რჩეული გეოგრაფიული სახელწოდებანი“ (2008 წ.),
 „მარტვილის ტოპონიმია“ (2009 წ.),
 „ნაგვა ზუს ტოპონიმია“ (2008 წ.),
 „აბქათის ტოპონიმია“ (2008 წ.),
 „პირველად იყო მუსიკა... (მარტვილის სამუსიკო სკოლა 50 წლისაა)“ (2009 წ. თანაავტ. დ. ბუაღაევა),
 „ათასი ჭყონდიდური ტოპონიმი“ (2009 წ.),
 „მარტვილის რაიონის ოიკონიმია“ (2010 წ.),
 „ღებარდეს ტოპონიმია“ (2010 წ.),
 „აბაშის რაიონის დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი“ (2011 წ.),
 „სეფიეთის ტოპონიმია“ (2011 წ.),
 „მარტვილის რაიონის ტყისა და საძოვრების ზონის ტოპონიმია“ (სამ ბროშურად, 2011 წ.),
 „ერი და ეროვნული მოძრაობა“ (თანაავტ. ბ. კარტოზია, 2011 წ.),
 „სენაკის რაიონის დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი“ (2012 წ.),
 „აბაშის ხეობის საისტორიო გეოგრაფია ვახუშტი ბავრაციონის ნააზრევში“ (2012 წ.),
 „ტეხურის ხეობის საისტორიო გეოგრაფია ვახუშტი ბავრაციონის ნააზრევში“ (2012 წ.),
 „ნაქალაქევის გეოგრაფიული სახელწოდებანი“ (2013 წ.),
 „თანამედროვეობისა და მომავლის სამსახურში“ (2012 წ.),
 „იმერეთის ტოპონიმია სამუხეუმო და კარტოგრაფიულ მასალებში“ (თანაავტ. კახაბერ ქებულაძე, 2014 წ.),
 „დრო და მკითხველი“ (2017 წ.),
 „ლეჩხუმის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ინვერსიული ლექსიკონი“ (2018 წ.),
 „სამეგრელო ედუარდ აიხვალდის სამოგ ზაურო ჩანაწერებში“ (2018 წ.),
 „სამეგრელო-სამურ ზაყანოს ტოპონიმია რუსულენოვან კარ-

ტოგრაფიულ რუკებზე და ორთოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი“ (2018 წ.),

„სულეთის ფარდის მიღმა“ (2018),

„აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის საკითხები პაატა ცხადაიას შრომებში“ (2019 წ.),

„ვნებული სული კონსტანტინე კაპანელისა“ (2019 წ.),

„ნათელი დაუღამებელი (ანტონ კეკელიას ცხოვრება და ღვაწლი)“ (2020 წ.),

„ბანძა - ესკიზები სოფლის წარსულიდან, I“ (2020 წ.)

„ბანძა - ესკიზები სოფლის წარსულიდან, I“ (2021 წ.) და ა. შ.

მაღე გამოვა: „აფხაზეთის ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმია“, „ინხურის ტოპონიმია“, „სერგი დანელია“, „სამეგრელოსა (ოდიშის) და აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნააზრევში და თანამედროვე ისტორიოგრაფია“, „გივი ელიავას ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა“, „ბანძა – ესკიზები სოფლის წარსულიდან, III“.

არის არაერთი რესპუბლიკური და საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ჩატარების ინიციატორი და ორგანიზატორი მარტვილსა და ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტში აგრეთვე რედაქტორი და რეცენზენტი არაერთი კრებული-სა.

შინაარსი

არქეოლოგიური ძეგლი ბანძაში (ბაღდუდის გორა-ნამოსახლარი)
მეომრის სამარხი სოფელ ბანძიდან
ბანძის ციხე
სოფელი ბანძა (გეოგრაფიული მდებარეობა და ისტორიული საზღვრები)
ტოპონიმ „ბანძის“ ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის

ერთი ფურცელი ბანძის თეატრალური წარსულიდან
„სამეგრელოში მოვედი და საქართველო ვნახე“ (ილია ბანძაში)
აკაკი ბანძაში
ილია მართლის გზით
კულტურის კელაპტარი ბანძაში
ადამიანთა სასაკლავო სოფელ ბანძაში (1924 წლის აგვისტოს
აჯანყების მე-80 წლისთავის გამო)
რაინდთა ორდენის კავალერი (დავით გიორგის ძე კოკაიას დაბადების 110-ე წლისთავისათვის)
მეუნაგირეობა ბანძაში (XIX ს-ის II ნახევარი)
მჭედლობა ბანძაში
ავტორის შესახებ

იგორ კეკელია
ბანბა - ესკიზები სოფლის წარსულიდან
I

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ლევან იობაძე
ქაღალდის ზომა 1/16
ნაბეჭდი თაბახი ??????????????????????
ტირაჟი 100

დაიბეჭდა ი. მ. მარიამ იობაძის მიერ
ქ. ქუთაისი, ახალგაზრდობის გამზირი 25-1
ტელ.: 599 18 20 98; 592 02 25 55; 579 10 13 23
ელ-ფოსტა: levanistamba@mail.ru; iobadze13@mail.ru